

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

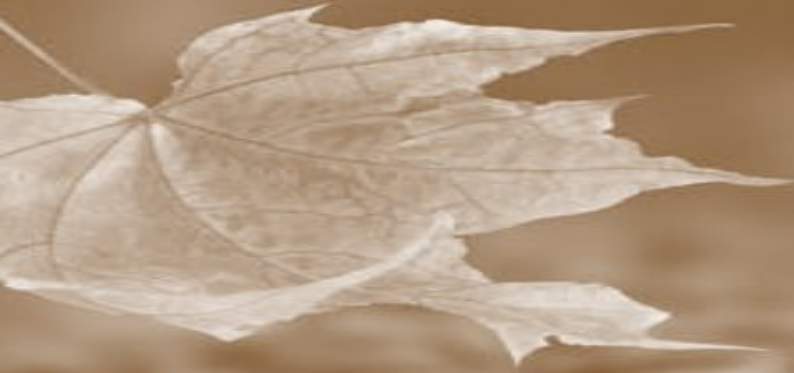

Yıl: 2024

Cilt: 8

Sayı: 2

e-ISSN: 2618-592X

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL: 20234 Cilt: 8 Sayı: 2

Enderun yılda iki defa çıkan (Mart-Ekim)
ULUSLARARASI HAKEMLİ bir dergidir.

Sürelî Yayın Adı

Enderun Dergisi

Yayın Türü

Uluslararası E-Dergi

Yayın Dili

Türkçe - İngilizce

Yayın Sıklığı

Yılda iki kez

Konusu

Sosyal Bilimler

Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/enderun>

Yayıncı

Dr. Cihan USTA

Editör

Dr. Cihan USTA

TARANILAN İNDEKSLER

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2024 Cilt:8 Sayı:2

Bilim Kurulu

Dr. Admir MULAOSMANOVİC	International University of Sarajevo
Dr. Atila KARKACIER	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Ayşe Elif YAZGAN	Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Çetin KAPLAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Dilşad GÜZEL	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Dr. Elçin YAZICI ARICI	Düzce Üniversitesi
Dr. Fikret BİRDİŞLİ	İnönü Üniversitesi
Dr. Gül ŞİMŞEK	Erzurum Atatürk Üniversitesi
Dr. Hafijur RAHMAN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Hazal İlgin BAHÇECİ BAŞARMAK	Yozgat Bozok Üniversitesi
Dr. Hasan ÖZER	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Hüseyin TEMİZ	Samsun Üniversitesi
Dr. Murat ÖZDEMİR	Giresun Üniversitesi
Dr. Orhan Veli ALICI	Tarsus Üniversitesi
Dr. Ömer Faruk GÜLEÇ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Sara BENMAHAMMED	University of the Mentouri Brothers Constantine
Dr. Serdar BUDAK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT	France Ministry of Justice
Dr. Sertan TALAS	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Turan SÜLEYMANOV	Azerbaycan Devlet Üniversitesi
Dr. Veysel YILMAZ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Yavuz ACUNGİL	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2024 Cilt:8 Sayı:2

SAYININ HAKEM LİSTESİ

Dr. Bahar SOĞUKKUYU

Dr. Derya KUTLU

Dr. Ekin Su KUZU

Dr. Halil İbrahim AYDIN

Dr. Halil KANADIKIRIK

Dr. Hamide ARSLAN

Dr. Onur OĞUZ

Dr. Orhan Veli ALICI

Dr. Ömer YALÇINKAYA

Dr. Rafet BEYAZ

Dr. Türker ŞİMŞEK

Dr. Yavuz ÖZKAYA

Dr. Yunus Emre BİROL

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler, Editör, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Editör, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili **tüm sorumluluk yazar(lar)a aittir.**

ENDERUN DERGİSİ

JOURNAL OF ENDERUN

YIL:2024 Cilt:8 Sayı:2

İÇİNDEKİLER

- 1 YENİLENEBİLİR ENERJİ KAPSAMINDA SİVAS İLİ POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ** 112 - 126
Doç. Dr. Bünyamin DEMİRGİL
- 2 YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ KAMU YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ** 127 - 151
Prof. Dr. Ahmet GÜVEN
- 3 ÇEVRE DİPLOMASİSİ İLE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ** 152 - 170
Doktorant Ömer DUMAN ve Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
- 4 SANAT EĞİTİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ALGILARININ GÖRSEL İFADESİ** 171 - 203
Gülden GÜVEN ve Dr. Öğr. Üyesi Merve Ekiz KAYA
- 5 ORTA GELİR TUZAĞININ BELİRLENMESİNDE FWADF-FWKSS TESTLERİ: MINT ÜLKELERİ ÖRNEĞİ** 204 - 223
Arş. Gör. Oğuzhan DEMİR ve Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK
- 6 AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM VE SATIN ALMA ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL MEDYANIN ARACILIK ETKİSİ** 224 - 241
Büşra ALBEZ ve Dr. Öğr. Üyesi Hümevra SADAKLIOĞLU

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOL: 8 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

YENİLENEBİLİR ENERJİ KAPSAMINDA
SİVAS İLİ POTANSİYELİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE POTENTIAL OF SİVAS PROVINCE
WITHIN THE SCOPE OF RENEWABLE ENERGY

Makalenin
Gönderim Tarihi:
02/05/2024

Makalenin
Kabul Tarihi:
04/10/2024

Doç. Dr. Bünyamin DEMİRGİL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
Maliye Bölümü, E-mail: bdemirgil@cumhuriyet.edu.tr
Orcid Numarası: 0000-0002-1150-0225

Doi: 10.59274/enderun.1477084

ÖZET

Ülkelerin enerji kaynaklarına olan ihtiyaçları yaşanan nüfus artıları, sanayileşme ve teknolojik gelişme gibi nedenlerden dolayı sürekli artış göstermektedir. Dünyada enerji ihtiyacının karşılanmasında fosil kaynaklardan elde edilen enerji birincil öneme sahiptir. Ancak fosil enerji kaynaklarının çevre üzerinde yarattığı ciddi tahribatlar ve yakın gelecekte rezervlerinin önemli ölçüde tükenmesi enerjiye ülkeleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu arayış fosil enerji kaynaklarının alternatifi olarak nitelendirilen rüzgar, güneş, hidrolik, jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini artırmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil enerji kaynaklarına göre çevre üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler daha azdır. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin bağımlılığını azaltmada önem arz etmektedir. Bu çalışmada Sivas ilinde yenilenebilir enerji kaynakları güneş, rüzgâr, hidrolik ve biyokütle enerji santrallerinin kurulu güçleri ve potansiyelleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Yenilenebilir Enerji, Sivas

ABSTRACT

Countries' needs for energy resources are constantly increasing due to reasons such as population growth, industrialization and technological development. Energy obtained from fossil resources is of primary importance in meeting the world's energy needs. However, the serious damage caused by fossil energy resources on the environment and the fact that their reserves will be significantly depleted in the near future have led countries to new searches in energy. This search has increased the importance of renewable energy sources such as wind, solar, hydraulic and geothermal, which are considered alternatives to fossil energy sources. Renewable energy sources have less negative impact on the environment than fossil energy sources. In addition, the use of renewable energy resources is important in reducing the dependence of countries that are dependent on foreign energy. In this study, the installed powers and potentials of renewable energy sources solar, wind, hydraulic and biomass power plants in Sivas province were examined.

Keywords: Energy, Renewable Energy, Sivas

1. Giriş

Ekonomilerin üretim sürecinde en önemli girdilerinin başında enerji gelmektedir. Enerji fosil enerji ve yenilenebilir enerji kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil enerji kaynaklarının dünyadaki rezervlerinin sınırlı olması, salgıladıkları karbon emisyonları ve sera gazları ile çevreye zarar vermeleri bu kaynaklara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının, fosil enerji kaynaklarına göre çevreyi daha az kirlletmeleri, canlıların hayatlarını sürdürürebilmeleri için gerekli olan ekosistemlerin devamlılığını sağlamaları ve yenilenebilir nitelikte olmaları önem arz etmektedir. Doğadan temin edilmekte olan yenilenebilir enerji kaynakları arasında; güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji, biyokütle enerjisi, hidroelektrik enerji, deniz kökenli (dalga) enerji yer almaktadır (Eroğlu vd., 2018:83-84).

Yenilenebilir enerjiye yönelim gerek enerji arz güvenliği gerekse çevresel risklerin azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Özel sektör yatırım için yeni bir alan olarak yenilenebilir enerjiye yönelmektedir. Yapılan yatırımlar bir taraftan gayri safi yurtiçi hasılaya katkı sağlarken diğer taraftan yenilenebilir enerji üretimi ile ithal enerji kaynaklarına talebi azaltarak cari denge üzerinde olumlu katkı sağlamaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerjinin ekonomik katkılarının dışında dış politikaya yönelik katkıları da bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaşması ülkeyi fosil yakıtların fiyatlarındaki dalgalanmalardan ve bu kaynakların bulunduğu ülkelerdeki istikrarsızlıklara karşı korumakta ve dış piyasalardan tedarik edilecek enerji kaynakları açısından pazarlık gücünü artırmaktadır (Demirgil ve Birol, 2020: 70).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de çevresel sorunlara neden olan fosil kaynaklı enerji kullanımı yerine çevreye verilen zararı önlemek için, sürdürülebilir, çevre dostu ve yerli enerji kaynağı olan yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelidir. Türkiye’nin yenilenebilir enerji potansiyeli oldukça yüksek olmasına rağmen bu potansiyeli yeterince kullanamamaktadır. Çalışmada ilk olarak Türkiye’nin yenilenebilir enerji görünümü sonrasında Sivas ilinin yenilenebilir enerji potansiyeli

güneş, rüzgâr, hidroelektrik ve biyokütle kapsamında değerlendirilecektir. Çalışmada son olarak genel değerlendirme ve öneriler yer almaktadır.

1. Türkiye Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Dünyadaki hızlı nüfus artışı, yaşanan teknolojik gelişmeler ve sürekli artan üretim enerjiye olan talebi hızla artırmaktadır (Kayıoğlu ve Diken, 2019:61). Enerji bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmesinin en önemli girdilerinden biridir (Yılmaz, 2012:35). Ayrıca günümüzde enerji, uluslararası alanda rekabet gücü, siyasi ve ekonomik üstünlüğün en önemli göstergesidir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin büyüme oranlarındaki artış, enerji talebinin de artmasına yol açmaktadır. Türkiye bu artan enerji talebini çoğunlukla ithal ettiği fosil yakıtla sağlamakla birlikte yeterince değerlendiremediği yüksek bir yenilenebilir enerji potansiyeline sahip olduğu da bilinmektedir (Orun ve Demirgil, 2021:91).

Türkiye'de birincil enerji arzı 2021 yılında 159,4 milyon ton petrol eşdeğeri(milyon tep) olarak gerçekleşmiştir. Birincil enerji arzında enerji kaynaklarının miktarı tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye Birincil Enerji Arzı

Kaynak/Yıl	2021 (bin tep)	2021(%)
Doğalgaz	49.231	30,9
Petrol ve Petrol Ürünleri	43.983	27,6
Kömür	41.472	26,0
Jeotermal-Diğer Isı	11.234	7,1
Hidrolik	4.810	3,0
Biyoenjerji ve Atıklar	4.099	2,6
Rüzgar	2.704	1,7
Güneş	2.059	1,3
Toplam	159.433	100

Kaynak: EÜAŞ(www.eüaş.gov.tr)

Tablo 1 incelendiğinde 2021 yılı verilerine göre enerji arzında %30,9 (49.231 bin tep) ile doğalgaz ilk sırada yer alırken, petrol ve petrol ürünleri %27,6 (43.983 bin tep) ile ikinci sırada, kömür ise %26,0'lık pay (41.472 bin tep) ile üçüncü sırada yer almıştır. İlk üç sırayı ise sırasıyla jeotermal %7,1 (11.234 bin tep), hidrolik %3 (4.810 bin tep), biyoenjerji ve atıklar %2,6 (4.099 bin tep), rüzgar %1,7 (2.704 bin tep) ve güneş %1,3 (2.059 bin tep) izlemektedir. Bu tabloya göre birincil enerji arzında yenilenemez enerji kaynaklarının payı %84,5 iken yenilenebilir enerji kaynaklarının payı %15,5 seviyesindedir. 2021 yılında enerji arzının doğal gazda %98,4, ham petrolde %91,0 ve taş kömüründe %97,7 olmak üzere toplamda %78,0'lık bölümünü ithalat ile karşılayan Türkiye açısından enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasında yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar önem arz etmektedir (EÜAŞ, 2022:16).

Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli açısından fosil kaynaklara göre daha avantajlı konumdadır. Bu kapsamda Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyeline ait veriler tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Türkiye'de Kaynaklarına Göre Yenilenebilir Enerji Potansiyeli

Kaynak	Kurulu Güç Potansiyeli
Hidrolik	47.497 MW/Yıl
Rüzgâr	47.849 MW/Yıl
Güneş	56.000 MW/yıl
Jeotermal	Elektrik 610 MW/Yıl Isı 31.500 MW/Yıl
Biokütle	Elektrik 2,6 Mtep Isı 6 Mtep

Kaynak: ETKB, Yılmaz, 2012:40

Türkiye'de kurulu güç potansiyeli bakımından kaynaklarına göre yenilenebilir enerji sıralamasında güneş enerjisi ilk sırada yer alırken rüzgar enerjisi ikinci sırada ve hidrolik enerji üçüncü sırada yer almaktadır.

2. Sivas İli Yenilenebilir Enerji Kaynakları

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak bölümünde yer Sivas 28.488 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye'nin alan itibarıyla ikinci büyük ili olarak ülke topraklarının %3.67'sini kaplamaktadır. Sivas ili 35° 50' ve 38° 14' doğu boylamları ile 38° 32' ve 40° 16' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Sivas, kuzeyinde Ordu, kuzeybatısında Tokat, doğusunda Erzincan, kuzeydoğusunda Giresun, batısında Yozgat, güneybatısında kayseri ve güneyinde Malatya ve Kahramanmaraş olmak üzere sekiz ille komşuluğu bulunmaktadır (Doğan, 2007:41).

Sivas'ta HES ağırlıklı olmak üzere farklı türde yenilenebilir enerji santralleri de bulunmaktadır. Sivas'ta özellikle elektrik üretiminde, 2022 yılı itibarıyla 30 elektrik santralinde yılda yaklaşık 3.751 GWh ile Sivas'ın elektrik tüketiminin 1.9 katını karşılayan elektrik üretilmektedir. Bu santrallerden Kangal Termik Santralinin dışındakilerin tamamı yenilenebilir enerji kaynakları ile elektrik üretmektedir. Sivas'ta bulunan yenilenebilir enerji kaynakları ile elektrik üretimi yapan santrallerden HES'ler birinci sırada yer alırken RES'ler ikinci sırada GES'ler ise üçüncü sırada yer almaktadır (Özel, 2023:109).

2.1. Sivas'taki Hidroelektrik Enerji Santralleri

Su kaynakları yönünden zengin bir coğrafi alana sahip olan Sivas'ta toplam kurulu gücü 376 MWe olan 19 hidroelektrik santrali bulunmaktadır. Bu kapsamda Sivas ilinde bulunan hidroelektrik santralleri ve kurulu güçleri tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo:3 Sivas İli Hidroelektrik Santralleri

Santral Adı	Firma	Kurulu Güç(MW)
Kılıçkaya Barajı ve HES	EÜAŞ	120 MW
Koyulhisar HES	Aydem Enerji	63 MW
Çamlığöze Barajı ve HES	EÜAŞ	32 MW
Saraçbendi HES	Akfen Enerji	25 MW
Çermikler Barajı ve HES	Gürüş Holding	25 MW
Çobanlı HES	Küçükler Holding	19 MW
Suşehri HES	YPM Elektrik Üretim	19 MW
Yeşil HES	Yeşilbaş Enerji Üretim	14 MW
Mursal 1 ve 2 HES	Peta Mühendislik	8,68 MW
Ekinçik HES	Elbi Enerji	7,52 MW
Sızır HES	Kayseri Büyükşehir Belediyesi	6,78 MW
Doğanşar Regülatörü ve HES		6,77 MW
Polat HES	Küçükler Holding	6,56 MW
Ekinözü 1 ve 2 HES	Tufan Enerji ve Petrol	5,66 MW
Sütlüce HES	Elbi Enerji	5,64 MW
Alçe Hidroelektrik Santrali	AIDA Enerji	5,14 MW
Ahiköy 1 ve 2 HES	Pelka Elektrik	4,20 MW
Tuztaş HES	Gürüz Elektrik Üretim	1,61 MW
Koyulhisar HES	EÜAŞ	0,20 MW
Toplam		376 MW

Kaynak: <https://www.enerjiatlası.com/hes-haritasi/sivas>

Tablo 3'e göre 19 adet HES bulunan Sivas'ta en önemlileri Sivas Suşehri ilçesinde EÜAŞ tarafından işletilen Kılıçkaya (120 MW) ve Çamlığöze (32 MW) barajları ile Sivas Koyulhisar ilçesinde Aydem Enerji tarafında işletilen Koyulhisar (63 MW) HES yer almaktadır. Sivas'ta bulunan hidroelektrik santrallerinden kurulu gücü 10 MW üzeri olan santrallerin yıllık ortalama enerji üretim miktarı yaklaşık 875 GWh seviyesindedir. 2021 yılında yaklaşık 1,1 TWh elektrik tüketimi olan Sivas'ın elektrik ihtiyacının %80'den fazlasını hidrolik santrallerden karşılamaktadır (Yalçın Erik ve Karadağ, 2019:202).

Sivas'ta hidroelektrik kurulu güç bakımından ilk sırada yer alan Kılıçkaya Barajı ve HES EÜAŞ tarafından işletilmektedir. 120 MW kurulu gücü olan santral Türkiye'nin 128. Sivas'ın ise 3. büyük enerji santralidir. Santral ortalama 315.681.736 kilovatsaat elektrik üretimi ile 86.917 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu tüm elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilmektedir. Hidroelektrik kurulu güç bakımında Sivas'ta ikinci sırada bulunan Koyulhisar HES 63 MWe kurulu gücü ile Türkiye'nin 216. Sivas'ın ise 4. büyük enerji

santralidir. Santral ortalama 191.438.223 kilovatsaat elektrik üretimi ile 52.709 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilecek potansiyele sahiptir. Sivas'ta hidroelektrik kurulu güç açısından üçüncü sırada yer alan Çamlıgöze Barajı ve HES 32 MWe kurulu gücü ile Türkiye'nin 396. Sivas'ın ise 5. büyük enerji santrali'dir. Santral ortalama 91.319.304 kilovatsaat elektrik üretimi ile 25.143 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu tüm elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilmektedir (<https://www.enerjiatlasi.com/sivas/hidroelektrik>).

Sivas'ta yapım aşamasında olan, ön lisans alan ve yapımı planlanan hidroelektrik santraller tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo:4 Sivas İli Kurulum Aşamasındaki Hidroelektrik Santralleri

Santral Adı	Firma	Kurulu Güç(MW)
Yapım Aşamasındaki Santraller		
Ayrılan HES	Elbi Enerji	17 MW
Ön Lisans Alan Santraller		
İmranlı Enerji Grubu HES	İmranlı Elektrik Üretim	17 MW
Yapımı Planlanan Santraller		
Cürek HES	-	22 MW
Gemin 1-5 HES	Nas A Enerji	21 MW
Özen HES	-	9,87 MW
Akşar HES	HSR Enerji	6,89 MW

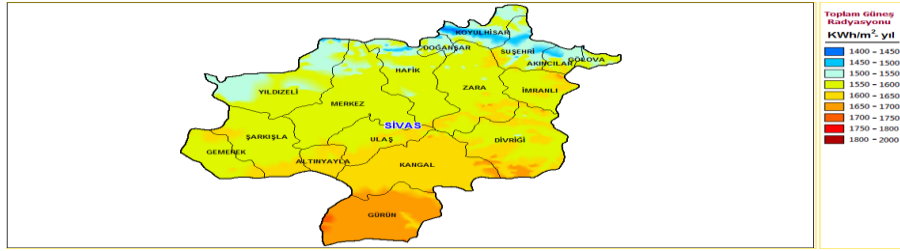
Kaynak: <https://www.enerjiatlasi.com/hes-haritasi/sivas>

Tablo 4'e göre Sivas'ta yapım aşamasında olan Ayrılan HES (17 MW), ön lisans alan İmranlı Enerji Grubu HES (17 MW) ve planlanmakta olan Cürek HES (22 MW), Gemin 1-5 HES (21 MW), Özen HES (9,87 MW), Akşar HES (6,89 MW) bulunmaktadır. Tüm bu HES'lerin de devreye girmesi ile Sivas'ta hidro kaynaklı toplam kurulu güç yaklaşık 470 MW olacaktır.

2.2. Sivas'taki Güneş Enerji Santralleri

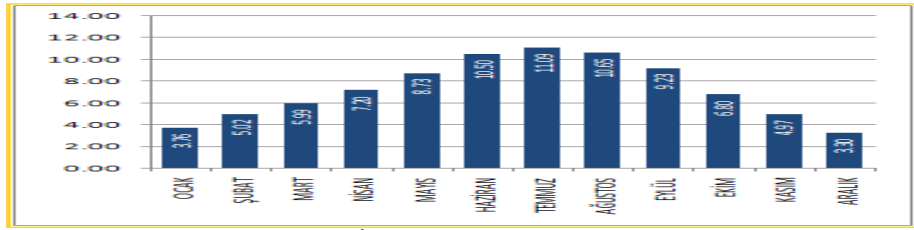
Türkiye 36° - 42° Kuzey Paralelleri ile 26°- 45° Doğu Meridyenleri arasında yer alması nedeniyle yılda 2.737 saat, günde 7,5 saat güneşlenme süresi ve 1.527 kWh/m² yıllık ortalama güneş enerjisi miktarı ile iyi bir konuma sahiptir. Sivas, yıllık toplam 2.653 saatlik güneşlenme süreleri ile Türkiye'nin en çok güneşlenen 45. ili iken radyasyon değeri bakımından ise 37. sırada yer almaktadır (<https://www.gnssolar.com/icerik/860/turkiye-gunes-haritasi>).

Sivas ili güneş enerji potansiyeli, güneşlenme süreleri ve global radyasyon değerlerine ilişkin veriler şekil 1, şekil 2 ve şekil 3'te yer almaktadır.

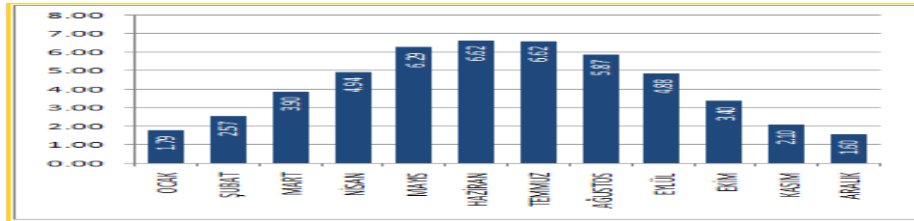
Şekil 1: Sivas İli Güneş Enerji Potansiyeli

Kaynak: <https://gepa.enerji.gov.tr/MyCalculator/pages/58.aspx>

Şekil 2: Sivas İli Güneşlenme Süreleri (Saat)

Kaynak: <https://gepa.enerji.gov.tr/MyCalculator/pages/58.aspx>

Şekil 3: Sivas İli Global Radyasyon Değerleri (kWh/m² - gün)

Kaynak: <https://gepa.enerji.gov.tr/MyCalculator/pages/58.aspx>

Sivas ilinin güney kesimleri; Ulaş, Altınayla, Divriği, Kangal ve Gürün'ün bazı kesimleri güneş enerjisi açısından yüksek potansiyele sahiptir. Şekil 1'den bu ilçelerin toplam güneş radyasyon değerlerinin 1650-1700 KWh/ m² -yıl arasında değiştiği görülmektedir. Şekil 2'ye göre Sivas'ın güneşlenme süresi değeri en düşük 3,30 saat ile Aralık ayında iken en yüksek değeri Temmuz ayında 11,09 saat olduğu görülmektedir. Şekil 3'e göre Sivas'ta en yüksek global radyasyon değeri Haziran ve Temmuz ayında 6,62 kWh m²-gün olarak gerçekleşmiştir.

Enerji santral maliyetlerinin güneş enerjisinde yüksek olması bu alanda yapılacak yatırımların yavaş gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle Sivas'ta güneş enerji santrali (GES) kurulu gücün diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına göre daha düşük olduğu görülmektedir. Sivas'ta aktif olarak faaliyette bulunan ve yapım aşamasındaki GES'lere ait bilgiler tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo:5 Sivas İli Güneş Enerji Santralleri

Santral Adı	Firma	Kurulu Güç(MW)
Hamal GES	YBT Enerji	9 MW
Sivas İl Özel İdaresi ESK GES	Sivas İl Özel İdaresi	1 MW
Marka Grup GES	Marka Grup	0,5 MW
Aydın Plastik GES	Aydın Plastik	0,36 MW
Altınyayla GES	Sivas İl Özel İdaresi	0,20 MW
Diğer Lisanssız GES'ler	Çeşitli Firmalar	77 MW
Yapım Aşamasındaki GES'ler		
MEY Solar ve YMK GES	-	2 MW
Zara Ak GES	-	1 MW
TEK-HES Hidrolik Makina GES	TEK-HES Hidrolik Makina	1 MW

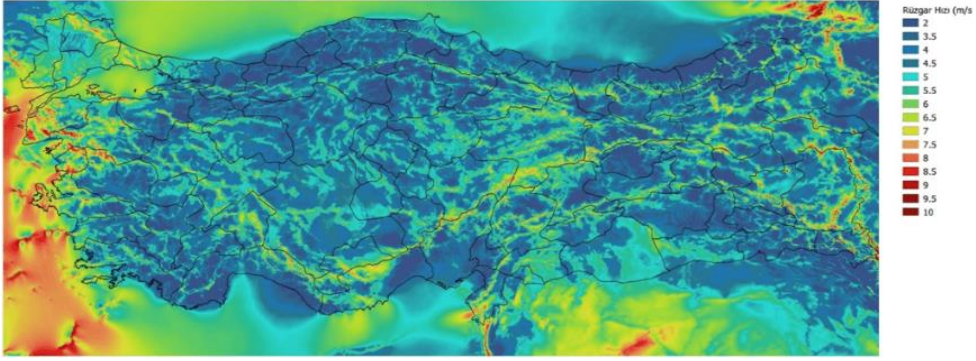
Kaynak: <https://www.enerjiatlası.com/gunes-enerjisi-haritasi/sivas>

Tablo 5 incelendiğinde Sivas'ta lisanslı beş adet GES ve lisanssız GES'lerin toplam kurulu gücü 88 MW'dir. Yapım aşamasında olan üç adet GES'lerin kurulu güç potansiyelleri ise 4 MW olarak hesaplanmıştır. Aktif GES'ler ve yapım aşamasındaki GES'lerin toplam kurulu gücü 92 MW'dir. Sivas'ın kurulu güç açısından en büyük güneş enerji santrali Hamal GES'dir. Santral Sivas'ın Kangal ilçesinde YBT firması tarafından işletilmekte olup 9 MWe kurulu gücü ile Türkiye'nin 911. Sivas'ın 13. büyük enerji santrali iken Türkiye'nin 37. büyük Güneş Enerji Santrali'dir. Tesis 13.445.993 kilovatsaat elektrik üretimi ile 3.702 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu tüm elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilme özelliğine sahiptir. Sivas'ta GES'lerin enerji üretim potansiyelinin düşük olmasına rağmen enerji de dışa bağımlılığın azaltılmasına katkıda bulunduğu da göz önünde bulundurulmalıdır (<https://www.enerjiatlası.com/sivas/gunes>).

2.3. Sivas'taki Rüzgâr Enerji Santralleri

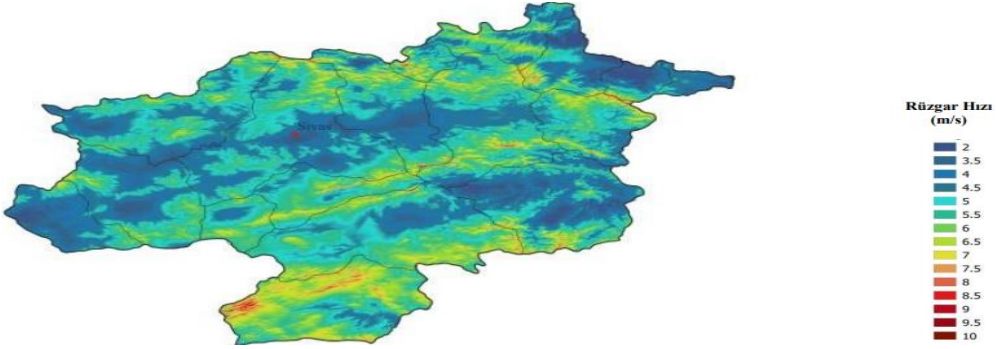
Yenilenebilir enerji kaynaklarından olan rüzgâr, güneş'in atmosferi ve yeryüzünü farklı derecelerde ısıtmasından kaynaklanan sıcaklık ve basınç farklarından meydana gelmektedir. Yeryüzüne ulaşan güneş enerjisinin yaklaşık %2'si rüzgâr enerjisine dönüşebilmektedir. Rüzgâr enerjisinin yerli, sürekli, temiz ve emisyonuz olması, sera gazı salınımını azaltması gibi avantajları bulunmaktadır. (Biro ve Demirgil, 2022:309).

2006 yılında hazırlanan Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Atlası verilerine göre Türkiye'de kurulabilecek rüzgar elektrik santrallerinin toplam kapasitesinin 47.849,44 MW olduğu belirlenmiştir (<https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar>). Türkiye ve Sivas'a ilişkin ortalama rüzgar hızı ve yıllık ortalama rüzgar güç yoğunluğuna ilişkin veriler şekil 4, şekil 5 ve şekil 6'da yer almaktadır.

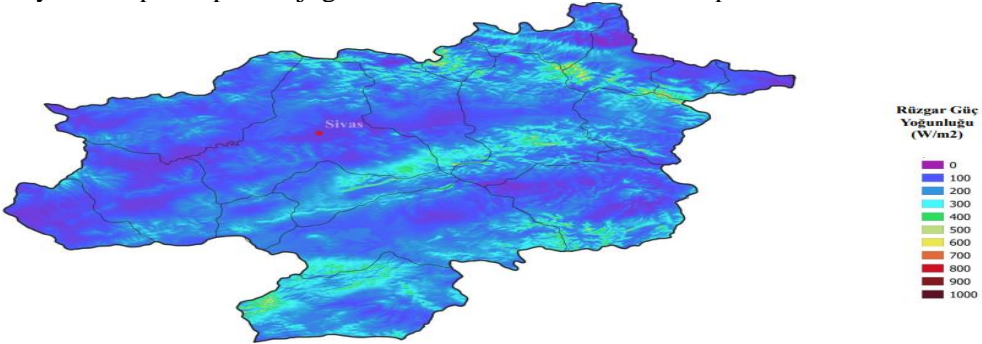
Şekil 4: Türkiye Rüzgar Atlası

Kaynak: <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar>

Şekil 5: Sivas Ortalama Rüzgar Hızı Dağılımı-100m

Kaynak: <https://repa.enerji.gov.tr/REPA/iller/SIVAS-REPA.pdf>

Şekil 6: Sivas Ortalama Yıllık Rüzgar Güç Yoğunluğu -100m

Kaynak: <https://repa.enerji.gov.tr/REPA/iller/SIVAS-REPA.pdf>

Şekil 4'e göre Türkiye'de Ege Bölgesi ve Güney Marmara Bölgesi'nin rüzgar enerjisi potansiyelinin diğer bölgelere göre yüksek olduğu görülmektedir. Sivas ülke ortalaması ile kıyaslandığında ortalamanın üzerinde bir rüzgar enerji potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Şekil 5'e Sivas'ta ortalama rüzgar hızının en yüksek

hız aralığının 5-8 m/s arasında değişen yüksek hızlara ulaştığı, şekil 6'ya göre ise rüzgar güç yoğunluğunun ortalama 600 Wh/m²-yıl olan bir enerji potansiyeline ulaştığı gözlenmektedir. Bu sonuçlara göre, rakımı 1250 m'den daha fazla olan Sivas'ın, rüzgar enerjisi bakımından potansiyelinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Özel, 2023:110-111).

Türkiye'de yüzölçümü bakımından Konya'dan sonra ikinci sırada yer alan Sivas rüzgar enerjisi açısından verimli bir konumdadır. Yenilenebilir Enerji Müdürlüğü tarafından hazırlanan rapora göre Sivas'ta rüzgar enerji santrali kurulabilecek toplam alan 328,5 km² iken kurulu güç kapasitesi açısından 1.642,48 MW seviyesindedir (www.yegm.gov.tr).

Sivas'ta aktif olarak üretim yapan, üretim lisansı alan ve ön lisans alan rüzgar enerji santralleri tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo:6 Sivas İli Kurulum Aşamasındaki Rüzgar Enerjisi Santralleri

Santral Adı	Firma	Kurulu Güç(MW)
İşletmedeki Rüzgar Enerji Santralleri		
Kangal RES	Ece Tur İnşaat	128 MW
Konakpınar RES	Ado Enerji	12 MW
Karaçayır RES	Ado Enerji	10 MW
Üretim Lisansı Alan Rüzgar Enerji Santralleri		
Pelit RES	Borusan EnBW Enerji	80 MW
Ön Lisans Alan Rüzgar Enerji Santralleri		
Yellice RES	YEKA RES	160 MW
Gürün RES	YEKA RES	90 MW

Kaynak: <https://www.enerjiatlasi.com/ruzgar-enerjisi-haritasi/sivas>

Tablo 6'ya göre Sivas'ta işletmede bulunan üç rüzgar enerji santralinden Ece Tur İnşaat tarafından işletilen Kangal RES 128 MW, Ado Enerji tarafından işletilen Konakpınar RES ve Karaçayır RES sırasıyla 12 MW ve 10 MW kurulu güce sahiptir. Üretim lisansı alan Pelit RES 80 MW ve üretim ön lisansı alan Yellice RES 160 MW, Gürün RES 90 MW kurulu güce sahiptir. Sivas'ta RES açısından toplam kurulu güç 480 MW'dır.

Sivas'ta bulunan rüzgar enerji santrallerinden Türkiye'nin 10. büyük rüzgar enerji santrali olan Kangal RES Sivas'ın Kangal ve Gürün ilçesinde yer almaktadır. Santral 128 MWe kurulu gücü ile Türkiye'nin 118. Sivas'ın ise 2. büyük enerji santralidir. Kangal RES, ortalama 211.790.236 kilovatsaat elektrik üretimi ile 58.312 kişinin günlük hayatındaki tüm elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilmektedir. Sivas'ta yer alan ve Türkiye'nin 219. büyük rüzgar enerji santrali olan Konakpınar RES Sivas'ın Gürün ilçesinde bulunmaktadır. Santral 12 MWe kurulu gücü ile Türkiye'nin 763. Sivas'ın ise 11. büyük enerji santralidir. Konakpınar RES ortalama 54.000.000 kilovatsaat elektrik üretimi ile 14.868 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu tüm elektrik enerjisi sağlayabilmektedir. Sivas'ta yer alan Türkiye'nin 237. büyük rüzgar enerji santrali olan Karaçayır

RES 10 MWe kurulu gücü ile Türkiye'nin 848. Sivas'ın ise 12. büyük enerji santralidir. Karaçayır RES ortalama 35.000.000 kilovatsaat elektrik üretimi ile 9.637 kişinin günlük hayatında ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayabilmektedir (<https://www.enerjiatlası.com/sivas/ruzgar>).

2.4. Sivas'taki Biyokütle Enerjisi

Yenilenemeyen fosil yakıtlara yenilenebilir bir kaynak olarak alternatif olan biyolojik kökene sahip fosil olmayan organik madde olarak tanımlanan biyokütle kaynaklarından enerji amacıyla yararlanılması tarihsel bir geçmişe sahiptir (Tilki ve Çiçek, 2003:34). Biyolojik kökenli fosil olmayan organik madde kitlesi olan biyokütlenin temel bileşenleri karbo-hidrat bileşikleridir olan bitkisel veya hayvansal kökenli tüm doğal maddelerdir. Bu maddelerden elde edilen enerji ise biyokütle enerjisi olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca biyokütle, karada ve suda yetişen bitkiler, hayvan atıkları, besin endüstrisi ve orman ürünleri ile kentsel atıkları içeren tüm organik maddeler olarak da tanımlanmaktadır (Kaplunan, 2014:99).

Biyokütle enerjisi, klasik ve modern anlamda olmak üzere iki şekilde üretilmektedir. Klasik biyokütle enerjisi geleneksel ormanlardan elde edilen yakacak odun ve yine yakacak olarak kullanılan bitki ve hayvan atıklarının elde edilmektedir. Modern biyokütle enerjisi ise; enerji ormancılığı ve orman-ağaç endüstrisi atıkları, tarım kesimindeki bitkisel atıklar, kentsel atıklar, tarıma dayalı endüstri atıklarının piroliz, fermantasyon, gazlaştırma gibi teknolojiler ile ısı ve elektrik enerjisine dönüştürülmesidir (Oğuz ve Akkurt, 2017:363).

Yüz ölçümü bakımından Türkiye' nin en büyük ikinci ili olan Sivas, ülke topraklarının yaklaşık % 3,67' sine sahiptir. Sivas ili topraklarının, % 43'ü tarım, % 42'si çayır-mera, % 12'si orman ve fundalık ve % 3'ü de tarım dışı alanlar olarak kullanılmaktadır (Polat Bulut, 2023:678). Sivas bulunan tarımsal işletmelerin %3'ü hayvansal, %10'u bitkisel, %87'si ise hayvansal ve bitkisel üretimi birlikte yapmaktadır. ETKB Yenilenebilir Enerji Müdürlüğü tarafından hazırlanan Biyokütle Enerji Potansiyeli Atlasına göre bu işletmelerin yıllık 3,68 milyon ton atık potansiyeli bulunmakla birlikte bu atıklardan elde edilebilecek enerji potansiyelinin ise yıllık 485 bin Tep olduğu hesaplanmıştır (Yalçın Erik ve Karadaş, 2019:204).

Türkiye'de bulunan kayıtlı 138 Biyogaz, Biyokütle, Atık Isı ve Pirolitik Yağ Enerji Santrallerinin toplam kurulu gücü 2.082 MW'dır. Sivas'da biyogaz enerjisi, Sivas çöplüğü biyogaz elektrik santralinde sağlanmaktadır. Türkiye'nin 75. Büyük çöp gazı tesisi olan ve Nov Enerji Elektrik Üretim A.Ş. tarafından işletilen santralin kurulu gücü 2,83 MWe'dir. Tesis ortalama 10.538.724 kilovatsaat elektrik üretimi ile 2.902 kişinin günlük enerji ihtiyacını karşılayabilmektedir (<https://www.enerjiatlası.com/biyogaz/sivas-biyokutle>).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her geçen dönem önemi ve ihtiyacı artış gösteren enerjinin sağlanmasına yönelik olarak yakın gelecekte tükenen enerji kaynaklarının alternatifi olarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim artış göstermektedir. Bu yönelim tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gerçekleşmektedir. Türkiye’nin birincil enerji arzı genel itibarıyla yenilenebilir enerji kaynakları olan fosil kökenli kaynaklardan sağlanmakla birlikte yenilenebilir enerji kaynaklarının payı zamanla artış göstermektedir. Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynakları içinde en önemlisi hidroelektrik santralleri olmakla birlikte zamanla diğer yenilenebilir enerji kaynakları olan güneş, rüzgar, biyokütle ve jeotermal enerji kaynakları da genel enerji kullanımını içinde yer almıştır.

Fosil yakıtlardan petrol ve doğal gaz ihtiyacının önemli bir kısmını ithal etmekte olan Türkiye’nin bu kaynaklara olan bağımlılığı küresel ölçekte bu enerji kaynaklarının fiyat artışlarından doğrudan etkilenmesine neden olmaktadır. Türkiye’nin enerjide dışa bağımlılığının azaltılmasında ve cari açığının en önemli nedeni olan enerjide dönüşümün gerçekleştirilmesinde yerli ve yenilenebilir enerji üretim kapasitelerinin artırılması önem arz etmektedir.

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tarafından hazırlanan 2023 Enerji Görünümü Raporuna göre 2015 yılında 31,6 GW olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı kurulu güç, 2023 yılı Ekim ayı itibarıyla yaklaşık 58,5 GW seviyesine ulaşmıştır. Yine Türkiye’de toplam kurulu güç içerisindeki yenilenebilir enerjinin payı 2015 yılında %43,3 iken 2023 yılı Ekim ayı itibarıyla %55,2 düzeyine yükselmiştir. Türkiye Ulusal Enerji Planı’na göre; Türkiye’nin yenilenebilir enerji potansiyeli göz önünde bulundurularak 2035 yılında yenilenebilir enerjinin kapasitesinin 122,7 GW’a ve elektrik kurulu gücü içindeki payının %64,7’ye ulaşması hedeflenmektedir. Yine Plana göre, 2035 yılında yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretiminin 278,2 TWh’e ve toplam elektrik üretimi içindeki yenilenebilir payının %54,8’e ulaşması hedeflenmekte iken 2053 yılına gelindiğinde ise toplam elektrik üretimi içindeki yenilenebilir enerji payının %69,1’e ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye’de enerji arzında yaşanan değişim ve dönüşüm yerelde de benzer özellik göstermektedir. Bu kapsamda Sivas’ta enerji üretiminde önemli bir yere sahip olan linyit kömürü kullanılarak elektrik üretimi gerçekleştiren Kangal Termik Santrali Sivas ili için önemli olmakla birlikte zamanla yenilenebilir enerji kaynakları açısından önemli potansiyele sahip olan Sivas’ta bu alana yapılan yatırımlar ile yenilenebilir enerji kaynaklı üretimde artış gerçekleşmektedir. Elektrik santrali kurulu gücü 1.129 MWe olan Sivas’ta 31 elektrik santral bulunmaktadır. Söz konusu santrallerden biri hariç (457 MW kurulu güce sahip Kangal Termik Santral) diğerleri yenilenebilir enerji kaynaklı santrallerden oluşmaktadır. Bu santraller ile yılda yaklaşık 3.927 GWh elektrik üretimi yapılmaktadır. Bu üretim miktarı, Sivas’ın elektrik tüketiminin yaklaşık iki katı kadardır. Bu durum Sivas’ın tükettiğinden daha fazla üretim gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Su yönünden zengin kaynaklara sahip olan Sivas’ta hidro kaynaklı hidroelektrik santrallerinin ön plana çıktığı özellikle Suşehri, Koyulhisar, Gemerek ve Şarkışla

gibi ilçelerinde hidroelektrik santraller bulunmaktadır. Sivas'ta aktif üretim yapan 19 hidroelektrik santralinin toplam kurulu gücü 376 MWe iken yapım aşamasında olan, üretim lisansı alınmış ve ön lisansı alınarak planlanmaya başlayan santrallerinde devreye girmesi ile Sivas'ta hidro kaynaklı toplam kurulu güç yaklaşık 470 MW olacaktır. Sivas'ta elektrik santrali kurulu gücünün %33'ü hidroelektrik santrallerinden oluşmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgar enerji potansiyeli bakımından Sivas Türkiye ortalamasının üzerinde bir potansiyele sahiptir. Türkiye'nin ikinci büyük yüzölçümüne sahip olan Sivas'ın 1250 metreden daha yüksek rakıma sahip olması, dağlık alanlarda sürekli değişen yükseklik farkları rüzgar enerji santralleri kurmaya oldukça elverişlidir. Sivas'ta işletmede bulunan üç rüzgar enerji 150 MW kurulu güce sahiptir. Üretim lisansı alan ve üretim ön lisansı alan RES'ler ile birlikte toplam kurulu güç 480 MW olacaktır. Sivas'ta elektrik santrali kurulu gücünün %13'ü rüzgar elektrik santrallerinden oluşmaktadır.

Sivas'ta yenilenebilir enerji kaynaklarından güneş enerjisi kapsamında yıllık 2.653 saatlik güneşlenme süresi ile Türkiye'nin en çok güneşlenen 45. ilidir. Sivas'ta aktif GES'lerin toplam kurulu gücü 88 MW'dir. Sivas'ta elektrik santrali kurulu gücünün %8'i güneş elektrik santrallerinden oluşmaktadır. Sivas'ta diğer yenilenebilir enerji kaynağı olan biyokütle enerji kullanılarak elektrik üretimi için bir santral bulunmaktadır. Bu santralin kurulu gücü 2,83 MW olup Sivas'ta elektrik santrali kurulu gücünün %0,3'ü biyokütle elektrik santrallerinden oluşmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynağı potansiyeli açısından zengin bir bölgede yer alan Sivas ili bu potansiyelinden yeterince yararlanamamaktadır. Sivas'ta üretilen elektrik üretimi tüketiminden oldukça fazla olduğundan ülke enerji sektörüne katkı sunmaktadır. Sivas'ta elektrik enerjisinin yenilenebilir kaynaklardan sağlanmasına yönelik olarak yapılacak yatırımların artmasına yönelik uygulanacak teşvik politikaları önem arz etmektedir. Yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların artması bölge istihdamını artıracaktır. Ayrıca yenilenebilir enerjinin yaygınlaşması ile konut ve işyerlerinde kömür ve doğalgaz kullanımı yerine elektrik enerjisinin kullanılması çevre kirliliğinin azalmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Biol, Y. E., & Demirgil, B. (2022). Rüzgâr Enerjisi Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: AB-15 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(61), 305-327.
- Demirgil, B., & Biol, Y. E. (2020). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Bir Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 68-83.

- Doğan, A. (2007). Sivas İli Ekonomisinin Makro-Ekonomik Göstergeler Açısından. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2007(3), 40-52.
- Eroğlu, İ., Çoban, M., & Kangal, N. (2018). Temiz Enerji Kapsamında TR83 Bölgesinin Değerlendirilmesi. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 83-105.
- EÜAŞ (2022), Elektrik Üretimi ve Ticareti Sektör Raporu 2022, (<https://webim.euas.gov.tr/file/f72e5aae-669d-4c61-8000-37aea8b4fab0?download>, erişim tarihi 03.03.2024).
- Kapluhan, E. (2014). Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Biyokütle Enerjisinin Dünyadaki Ve Türkiye'deki Kullanım Durumu. Marmara Coğrafya Dergisi, (30) , 97-125.
- Kayıoğlu, B., & Diken, B. (2019). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kullanımının Mevcut Durumu ve Sorunları. Tarım Makinaları Bilimi Dergisi, 15(2), 61-65.
- Oğuz, M., & Akkurt, Ş. (2017). Kayseri İlinin Yenilenebilir Enerji Potansiyeli. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 6(2), 362-374.
- Orun, A. F. & Demirgil, B. (2021). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Yatırımlarına Yönelik Teşvikler ve Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Etkileri. Uluslararası İktisadi Ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi, 1(2), 90–112.
- Özel, S. (2023). Çevre ve Enerji Kaynaklarını Korumada Sivas'ın Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli ve Enerji Talebini Karşılamanın İncelenmesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 1(2), 105–117.
- Polat Bulut, A. (2023). Sivas İli Tarımsal Atıklarının Biyokütle Enerjisi Potansiyelinin Belirlenmesi Ve Sayısal Haritalarının Oluşturulması. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 26(3), 676-684.
- Tilki, F. and E. Çiçek, (2003). Biyokütle Enerjisi ve Enerji Ormancılığı, Artvin Orman Fakültesi Dergisi, (1-2), 33-40,
- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (2023). 2023 Enerji Görünümü Raporu, (<https://www.tskb.com.tr/uploads/file/enerji-gorunumu-2023.pdf>).
- Yalçın Erik, N. ve Karadaş, H. A. (2019), "Sivas'ın Enerji Potansiyeli ve Geleceğe Yönelik Öngörüler," İ. Noyan Yalman (Ed.), Sivas Ekonomisi, İçinde (173-208), Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı.

Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin Enerji Potansiyeli ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Açısından Önemi. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 4(2), 33-54.

İnternet Kaynakları

www.enerjiatlası.com

www.eüaş.gov.tr

<https://gepa.enerji.gov.tr>

<https://www.gnssolar.com>

<https://gepa.enerji.gov.tr>

<https://repa.enerji.gov.tr>

<https://www.tskb.com.tr>

www.yegm.gov.tr

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOL: 8 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

YAPAY ZEKA UYGULAMALARININ KAMU YÖNETİMİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS IN PUBLIC ADMINISTRATION

Makalenin
Gönderim Tarihi:
29/07/2024

Makalenin
Kabul Tarihi:
02/09/2024

Prof. Dr. Ahmet GÜVEN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,
ahmetguvenn@gmail.com, ORCID Numarası: 0000-0002-5073-6345.

Doi: 10.59274/enderun.1524152

ÖZET

Son yılların önemli kavramlarından birisini yapay zeka oluşturmaktadır. Öğrenen makine ve robotlar vasıtasıyla insan zekasına alternatif bir yol izleyen yapay zeka olgusu birçok alanda kullanım imkanı bulmaktadır. Yapay zeka konusunda ortaya atılan endişelere rağmen artan oranda destek bulmasında ortaya çıkardığı olumlu etkiler önemli bir yere sahiptir. Özellikle ChatGPT gibi son yıllarda adından çok söz ettiren yapay zeka uygulamalarının sağladığı erişim kolaylığı ve ortaya koyduğu faydalar nedeni ile yapay zeka konusu toplumun her alanında popülerliğini son derece artırmış durumdadır. Yapay zeka birçok sektörde kullanım imkan bulduğu gibi kamu yönetimi alanında da benzer bir kullanım yoğunluğuna ulaşmıştır. Kamu yönetimin bürokrasi ağırlıklı hantallığının azaltılmasında önemli bir araç olarak yapay zeka tabanlı teknolojilere yer vermesi özü itibariyle önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Özellikle yapay zeka uygulamaları, kamu hizmetlerinde karar alma süreçlerini optimize

etmek, büyük veri setlerini analiz ederek hızlı ve doğru sonuçlara ulaşmak için önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu teknolojiler, insan kaynaklı hataları azaltarak iş süreçlerini daha verimli hale getirmek amacıyla kamu yönetiminde hizmet sunumunda başta karar alma süreçlerini iyileştirmek ve kamusal hizmet verimliliğini artırmak için giderek daha fazla kullanım imkanı bulmaktadır. Olumlu - olumsuz yönleriyle hayatımızın önemli bir parçası haline gelen yapay zeka konusunda hazırlanan bu çalışma ile kamu yönetimi özelinde ele alınmaktadır. Bu kapsamda, yapay zeka teknolojisinin kamusal hizmet sunumunun dönüşümüne etkilerini ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç kapsamında çalışmada, betimsel analiz yöntemleri içerisinde örnek olay (özel durum) incelemesi yöntemi kullanılmaktadır. Araştırma doküman analizi şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışma sonucunda, yapay zeka destekli öncü uygulamaların hizmet sunumunda önemli çıktılar sunması, yapay zekanın gelişimini sürdüren bir alan niteliği taşıması, pek çok sektörde uygulama sahasına sahip olması gibi bileşenler bir bütün olarak değerlendirildiğinde yapay zekanın kamusal hizmet sunumuna önemli katkılar sunabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yapay Zeka, Kamu Yönetimi, Kamusal Hizmet, Dönüşüm, Dijitalleşme

ABSTRACT

One of the significant concepts of recent years has been artificial intelligence (AI). Following an alternative path to human intelligence through learning machines and robots, the phenomenon of AI finds opportunities for use in many areas. Despite the concerns raised about AI, the positive impacts it generates play a crucial role in its increasing support. Especially due to the ease of access and benefits provided by AI applications like ChatGPT, which have gained significant attention in recent years, the topic of AI has become highly popular across all areas of society. AI finds opportunities for use in many sectors, and it has also reached a similar intensity of use in the field of public administration. Integrating AI-based technologies to reduce the bureaucracy-heavy inefficiency of public administration is fundamentally seen as an important development. AI applications particularly stand out as significant tools for optimizing decision-making processes in public services, achieving quick and accurate results by analyzing large data sets. These technologies are increasingly used in public administration to improve decision-making processes and enhance public service efficiency by reducing human errors and making work processes more efficient. This study addresses the topic of AI, which has become an important part of our lives with its positive and negative aspects, specifically within the context of public administration. In this scope, the study aims to reveal the impacts of AI technology on the transformation of public service delivery. For this purpose, the study employs the case study method, one of the descriptive analysis methods. The research was conducted in the form of document analysis. As a result of the study, it was concluded that when AI-supported pioneering applications provide significant outcomes in service delivery, AI is a developing field with application areas in many sectors, indicating that AI can make significant contributions to public service delivery when these components are evaluated as a whole.

Keywords: Artificial Intelligence, Public Administration, Public Service, Transformation, Digitalization.

1. GİRİŞ

Yapay zeka kavramının son yılların en popüler konularından biri olduğu görülmektedir. Yapay zeka (YZ) hayatın her yönünde her alanda kullanım olanağı bulması ve beraberinde getirdiği kolaylıklar nedeniyle son yıllarda kullanım alanının çok hızlı bir şekilde geliştiği görülmektedir. YZ olgusunun etkileri göz önüne alındığında birçok alanı kapsama potansiyeline sahip bir kavram olarak literatürdeki yerini sağlam bir şekilde aldığına şahit olmaktayız (Ulaşan, 2023: 303).

YZ kavramının ağırlıklı olarak literatürde, insanlar gibi anlayan, izleyen, akıl yürüten, tahmin eden, etkileşim kuran, öğrenen, geliştiren, çalışan ve karmaşık sorunlara çözüm üreten bir bilişim sistemi olarak ele alınmaya çalışıldığı görülmektedir (Ulaşan, 2023:302). Yapay zeka, bir bilgisayarın ya da bilgisayar destekli bir makinenin, genellikle insana özgü nitelikler olan, çözüm yolu bulma, anlama, bir mana çıkartma, sergilenen insan zekası olarak ifade edilmeye çalışılmaktadır (Jones vd., 2018).

YZ olgusu, ilk kez John McCarthy tarafından 1956'daki Dartmouth Konferansında bahse konu olmuştur(Moor, 2006: 86). Günümüzde ise hızlı bir gelişim göstererek YZ tabanlı algoritmalarının her alanda kullanıldığı ve bu algoritmaların ürettiği çıktılarla karşılaşılmanın sıradan bir hale geldiği görülmektedir (Genç vd, 2023:504). Yapay zeka uygulamalarını, insan zekasının özelliklerini bilgisayar sistemlerine aktararak karmaşık problemleri hızlı ve etkili bir şekilde çözmekte kullanan yapılar bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Günümüzde bilgisayarlar, algılayıcılar, robotlar ve yazılım teknolojilerindeki ilerlemeler sayesinde yapay zeka teknolojileri dünya çapında pek çok alanda kullanım olanağı bulmaktadır.

Başta sanayi ve hizmet sektörü olmak üzere tarım sektörü gibi alanlarda dahi yakın bir gelecekte YZ destekli bir yaşamın yaygın bir şekilde karşımıza çıkarak insanların yapmakta olduğu birçok görevi üstlenebilir hale geleceği öngörülmektedir (Tuvay ve Ermetin, 2023: 55). Pek çok alanda adından söz edilen yapay zeka kavramı özellikle sağlık sektöründe; sağlık hizmetlerinin sunumunda iş gücünün verimli kullanılması, artan nüfus ve kişilerin sağlıklarına kavuşması açısından sağlık teknolojilerinin ve YZ'nin kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir (Çetin, 2023: 53). Eğitim alanında kolay erişim, etkin ve verimli bir eğitim sisteminin kurulmasında yapay zekadan faydalanılmaktadır. Sosyal yaşamda eğlence ve bilgiye erişim aşamasında yapay zeka destekli sistemlerin rolünün hızla arttığı görülmektedir. Daha birçok alanda yapay zeka hayatımızın önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yapay zeka olgusunun benzer dönemlerde tartışılmaya başlandığı özellikle günümüze yakın yıllarda YZ konusunda bir ilgi patlaması yaşandığı görülmektedir. Bu alandaki akademik çalışmaların II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde gündeme geldiği, 1956 yılında Dartmouth Konferansında John McCarthy tarafından ilk kez YZ olgusunu bir konferansta ifade edildiği bilinmektedir (Moor, 2006: 86). Benzer şekilde Türkiye'de yapay zeka kavramına, ilk kez Cahit Arf tarafından 1956 yılında Erzurum Atatürk

Üniversitesinde “Makinalar düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir?” başlıklı bir sunumda ele alındığı bilinmektedir (Arf, 1959:91). Bugün itibari ile sadece Dergipark üzerinde “yapay zeka” ile alakalı 2250’nin üzerinde akademik eser bulunduğu görülmektedir (dergipark, 2024). Bu eserlerin 176’sı 2024, 607’si 2023, 433’ü 2022 ve 400’ü 2021 yıllarında üretildiği görüldüğünde yapay zeka alanında son yıllarda akademik açıdan da artan bir ilgi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

YZ konusunun günümüzün en popüler kavramı olmasında “ChatGPT” adlı sohbet robotunun insanlığa sınırları zorlayan nitelikte bireysel asistanlık yapması ve herkesin kolaylıkla erişebildiği bir platform olması yanında bu platformun hem kullanıcılar hem de iletişim ve haber kanallarında adından çok söz edilerek reklamının yapılması önemli bir etkidir. En yaygın kullanılan yapay zeka araçlarından bir tanesi olan ChatGPT, yani; GPT (Generative Pre-trained Transformer) bu kapsamda son yılların en popüler araçlarından birisi haline gelmiş bulunmaktadır. Doğal bir dil işleme becerisine sahip olan bu YZ teknolojisi büyük miktarda metni önceden eğiterek kullanıcının metin tabanlı girdilerine uygun yanıtlar oluşturmak için kullanılmaktadır (Radford et al., 2019). OpenAI tarafından 2018’de GPT modülünün tanıtımıyla başlayan geliştirme süreci, 2019 yılında daha büyük bir model olan GPT-2 modeliyle piyasaya sürülerek önemli başarılar elde etmiştir. 2020 yılında ChatGPT, GPT-3 adı verilen en son modelin tanıtımıyla hem zirveye ulaşmış hem de toplum tarafından daha fazla fark edilir bir konuma yükselmiştir (Brown et al., 2020). Özellikle GPT-3 versiyonu geniş bir kullanıcı kitlesine açık erişimle ücretsiz ulaşarak pek çok alanda ChatGPT’nin yaygın olarak benimsenmesine yol açmıştır (Holtzman et al., 2021). YZ araçları arasında ön sırada gelen ChatGPT diğer benzer YZ araçlarının yaygınlık kazanmasında da önemli bir işleve sahip olmuştur.

Günümüz dünyasında pek çok alanda elimizi güçlendiren yapay zeka teknolojisi, sanal asistanlık, navigasyon, seyahat planlama, tercüme faaliyeti, dil yazım kontrolü, doktorlara teşhis ve tedavi sürecinde yardımcı olma, öykü ve şiir yazma, müzik besteleme, resim yapma, dil öğrenme, sunum hazırlama, video üretme, insansız sürüş desteği sunma, büyük veri analizi gibi çok çeşitli alanda kullanım olanağı bularak insanlığın faydasına hizmet vermektedir (Yenice, 2024: 36).

Birçok alanda insanlığın faydasına olumlu şeyler üreten YZ konusu olumsuz yönlerine rağmen artan popülerliğini başta özel sektör olmak üzere kamu yönetimi alanında da geliştirerek halkın daha kaliteli ve nitelikli hizmet almasında önemli bir araç haline geldiği görülmektedir. Hazırlanan bu çalışmada YZ alanında yaşanan gelişmelerin kamu yönetimi hizmet sunumunda ortaya çıkardığı olumlu ve olumsuz etkileri tespit ederek, bu araçların geleceğin kamu yönetiminde ne derece hayati rol üstleneceğini bu çerçevede de YZ teknolojilerinin önde gelen programlarından biri olan ChatGPT gibi YZ programlarının kamu yönetiminde kullanımının SWOT analizi ile incelenerek avantajlarını, dezavantajlarını, fırsatlarını ve tehditlerini saptayarak kamu yönetimi üzerinde YZ konusunun etkisi, derinlemesine analiz edilmeye çalışılmaktadır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda artan bir popüleriteye sahip olan yapay zeka olgusu evrensel bir alan olarak literatürde ve günlük yaşamda yerini almış durumdadır (Russell & Norvig, 2010: 1). Son yıllarda akıl almaz bir hızla gelişen bilgisayar teknolojileri, insanları diğer canlı gruplarından ayıran en önemli özelliğın; akıl ve zekanın karşısına yapay bir akıl ve zekanın çıkmasına neden olmuştur. İnsanlığı insan olma sorgusu ile yüzleştiren bu zekanın; insanlığın tek ve biricik olma haline bir tehdit mi yoksa problem çözme yeteneğı ile işleri kolaylaştıracak bir umut mu olduğu tartışmaları ise en fazla üzerinde durulan tartışma konularındandır. Hemen hemen her gün medyanın farklı platformlarında bu konuda bir haber ya da bilgi ile karşılaşmaktadır (Nacaroğlu ve Savcı, 2023:131). Yapay zekanın bu gizemli yapısı birçok insan tarafından merakla takip edilmektedir. Birçok teknolojik gelişme ve aracın ortaya çıkışında olduğu gibi YZ konusunda da buna benzer bir ilgi ve merakın olduğu görülmektedir.

Yapay zeka ve akıllı öğrenme, son yılların en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olarak kabul görmektedir. YZ teknolojisi, bilgisayar ve robotların insan benzeri zeka ve öğrenme yetenekleri kazanması üzerine kurulmuş çağın en ileri teknolojilerinden birisini oluşturmaktadır. Yapay zeka, birçok alanda kullanılmakta olup, özellikle sanayi, sağlık, internet uygulamaları, bilişim teknolojileri, finans ve eğitim gibi sektörlerde büyük bir etki ortaya çıkarmıştır (Altıntop, 2023:182). YZ alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak YZ'nın insanların günlük yaşamlarının daha kolay hale getireceğı, birçok iş ve üretim sürecini otomatikleştirerek insanlara zaman ve emek tasarrufu sağlayacağı, hataları azaltmakta ve karar verme süreçlerinde daha doğru sonuçlar elde etmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir (Altıntop, 2023:187).

Literatürde yapay zeka kavramıyla alakalı birçok tanım ve açıklamaya rastlanmaktadır. YZ insan zekasının temel aldığı öğrenme, anlama, çıkarım yapma, düşünme ve iletişim gibi yüksek bilişsel yetenekleri taklit etmek için tasarlanmış bir yapay işletim sistemidir (Ulaşan,b. 2023:1305). Yapay zeka, en az insan müdahalesiyle insana özgü akıllı davranışları taklit edebilen bilgisayar programlarını ifade etmektedir. Genellikle robotların icadıyla ilişkili olarak gelişim gösterdiği düşünülen YZ, insan beyninin çalışma ve düşünme kapasitesini temel almaktadır (Tuvay ve Ermetin, 2023:49). YZ öğrenme yeteneğı sayesinde karmaşık sorunları çözebilir ve yeni durumları anlayarak onlara yorumlar getirebilir. Lasse Rouhiainen (2020: 2), yapay zekayı “Normalde insan zekası gerektiren, görsel algılama, konuşma, tanıma, karar verme ve diller arasında çeviri yapma gibi işleri gerçekleştirebilecek bilgisayar sistemlerinin teorisi ve geliştirilmesi” olarak tanımlamaktadır. Bu sistem sayesinde makinaların akıllı hareket kabiliyetlerini insan yönlendirmesinden bağımsız öğrenebileceğı ve buna uygun hareket edebileceğı ifade edilmektedir. Kısaca YZ'nın insan etkisinden arındırılmış makinaların karar verme ve geleceğe yönelik sonuçları öngörmek amacıyla belirli algoritmaları mevcut verilere uygulayarak yeni veriler elde etmesini sağlayan bir sistem olarak tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir (Marr, 2022: 30).

Yapay zekanın tıpkı diğer bilişim teknolojilerinde olduğu gibi sayısal verileri, kullanarak bilgi depolama, öğrenme, sınıflandırma ve tahmin yapabilme yetenekleriyle günlük yaşamda geniş bir uygulama alanına eriştiği görülmektedir. YZ'nın finans, tarım, mühendislik, tıp, gibi birçok alanda bu verileri kullanma kapasitesine sahip olduğu bilinmektedir (Ağyar, 2015). Toplumun birçok kesiminde, özel sektörün yanı sıra kamu yönetiminde de sağlık, finans, adalet, ulaşım ve pazarlama gibi devleti ilgilendiren konularda yapay zeka kullanımının gün geçtikçe yaygınlaştığı gözlenmektedir (Ulaşan, 2023: 317). Özellikle son 20 yılda yaşanan gelişmeler ışığında YZ'nın gelişimi ve yaygınlaşması günümüzde çok ileri noktalara ulaşmış durumdadır. Yapay zekanın ulaştığı bu popüleriteye rağmen YZ konusunda tartışmaların yoğun bir şekilde devam ettiği de bilinmektedir. Tartışmaların özünde zeka kavramının yapaylaştırılması ve geleceği konuları ağırlıklı olarak ele alınırken, insana ait bir değerın yapay üretimi ne derece etik ve ne derece kullanışlı olabilir konuları üzerinden tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir.

Zeka kavramı, Türk Dil Kurumu'nun Genel Türkçe Sözlüğü'nde, "*insanın düşünme, akıl yürütme, öğrenme, kavramları ve nesnelere zihinde canlandırabilme, objektif gerçekleri algılama, yargılama, sonuç çıkarma, bedeni kontrol edebilme, duyguları doğru algılayabilme, değerlendirebilme, icat edebilme vb. yeteneklerinin ve becerilerinin tamamı*" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2024). İnsana özgü bir değer olan zeka kavramının makine öğrenmesi ve makinelerin de insanlar gibi zekaya sahip olabileceği düşüncesinden hareketle geliştirilmeye çalışılan yapay zeka ile ilişkilendirilmesi, insana özgü zeka, akıl ve bilinç kavramlarının sorgulanmasına neden olmakta, YZ kavramının insan ve makine ayırımına ve yarışına sahne olması gibi tartışmalara yol açan etik tartışmaları kamuoyunun gündeminden düşürmemektedir.

İnsan zekasına alternatif olması planlanan YZ olgusu insan zekasının bir benzerini bilgisayar vb. bir makine aracılığıyla çalışan yazılımlar vasıtasıyla taklit edilmesi prensibi üzerine kurgulanmaktadır (Gözübüyük, 2021:57). Bu sayede, algılama, anlam çıkarma, öğrenme, iletişim kurma, genelleme yapma, deneyimlerden faydalanma, geliştirme, yaratma, karar alma ve sonuç çıkarma gibi aslında insan zekasına özgü birtakım işlevleri yapabilen bir sistem kurgulanmak istenmektedir (Zorluer, 2019:308). Kurgulanan sistemin insan zekasını taklit eden bir makine olduğu düşünüldüğünde YZ teknolojisinin, Kangal'ın da ifade ettiği gibi beş temel özelliğe sahip bir mekanizmayı ifade ettiği görülmektedir.

Bunlar; (i) İletişim kurulabilir. (ii) Kısmen de olsa kendisi hakkında bilgi sahibidir. (iii) Dış dünya hakkında bilgi sahibidir, bir şeyler öğrenir ve bu bilgileri kullanır. Bir bilgiyi her seferinde yeniden öğrenmez, eski tecrübesi ile yenisini bir araya getirir. (iv) Hedefine ulaşmak için harekete geçer. (v) İlk hareketi başarısızlığa uğradığı takdirde alternatif harekette bulunma yeteneğine sahiptir (Kangal, 2021: 22). Kangal'ın da belirttiği gibi YZ teknolojisi bebeklik döneminde insanın ilk öğrendikleri tecrübelerde olduğu gibi bir gelişim seyretmektedir.

Yapay zeka alanında yaşanan gelişmeler çerçevesinde YZ teknolojisiyle amaçlanan durumun, dünyanın ekonomik ve toplumsal dönüşümüne katkı sağlayan bir dünya düzeni kurmanın yanı sıra, çeşitli sektörlerde insan zekasına ikame edilebilecek, insanın yaşam standartlarını artırmaya odaklanan ve insan yerine risk alacak alternatifler üzerinde odaklanan bir sistem kurmak olduğu söylenebilir (Akyol ve Özkan, 2023:122). Her teknolojik gelişmede olduğu gibi YZ uygulamalarıyla elde edilen kazanımlar ve risklerin zamanla insanlık üzerinde yaşam pratiklerini değiştirecek ve toplumsal düzeni de mutlaka etkileyecek boyutlara ulaşması kaçınılmaz gözükmetedir (Nacaroğlu ve Savcı, 2023:131).

YZ üzerinden yapılan tartışmalar YZ'nin olumlu ve olumsuz etkileri yanında toplumsal açıdan ortaya çıkardığı hukuksal, ekonomik ve sosyal etkiler açısından da tartışma konusu olmaktadır.

Yasal açıdan yapay zeka konusu 14 Haziran 2023 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından çıkarılan yasayla ilke yasa düzeyinde hukuki bir dayanakta ele alınmıştır. Yasa incelendiğinde, YZ teknolojisinin bir yandan desteklenen önemli bir konu olduğu vurgulanırken, diğer andan sağlık, güvenlik, temel haklar, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve çevrenin, yapay zeka sistemlerinin zararlı etkilerinden yüksek düzeyde korunmasının gerekliliği, insan merkezli, güvenilir yapay zeka sistemlerinin benimsemesinin teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir (Yenice, 2024:39).

YZ konusu hakkında yapılan hukuki tartışmalara gelince OECD tarafından 8 Kasım 2023 tarihinde yapılan yapay zeka tanımının bu teknolojinin hukuki statüsünün belirlenmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. OECD'nin yaptığı tanıma göre, yapay zeka, "açık veya örtülü amaçlar için, aldığı girdiden, fiziksel veya sanal ortamları etkileyebilecek tahminler, içerik, öneriler veya kararlar gibi çıktılarını nasıl üreteceğini çıkaran makine tabanlı bir sistemdir" (Yenice, 2024: 49).

YZ teknolojileri bilgi çağının asli aracı olan bilgisayarların klasik kullanım alanlarının çok ötesine geçerek; çok yönden ve çok noktadan birbirine bağlı, çevrimiçi, etkileşimli, hızlı, güvenilir, kolay ve erişilebilir, öğrenilebilir ve duyuşal özellikler taşıyan platform niteliklerine sahip bir alanın oluşmasına katkı sağlamıştır (Erdoğan, 2017).

YZ konusu sadece insanlığa hizmet sunan teknoloji odaklı bir konu değildir. Ekonomik açıdan da bakıldığında 2024 yılı itibariyle son yıllarda ciddi bir pazar alanına da ulaştığı görülmektedir. YZ teknolojilerinin küresel ekonomiye 2,6 ila 4,4 trilyon dolar arasında katkıda bulunacağı; global üretken yapay zeka pazar hacminin 2022'de 10,6 milyar dolar düzeyinde iken 2032 yılına kadar 200,7 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Pathak, 2023).

Yapay zeka teknolojisi insanlık ve toplumsal yaşam içinde önemli etkileri olan bir alandır. Eğitim, bilgi paylaşımı, kamuoyu oluşturma vb. birçok etki insanlar ve toplum içinde YZ kullanımıyla şekillenmekte, bireysel ve toplumsal tepki verme süreci bu yönde değişebilmektedir. YZ teknolojisinin ortaya çıktığı günlerden bu

yana hızla gelişen ve toplumun önemli bir unsuru haline gelen YZ olgusu emekleme dönemini yeni yeni arkada bırakırken gelecekte çok daha önemli bir konu olarak hayatımızın içinde yer alacak gibi görünmektedir.

3. YAPAY ZEKANIN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Yapay zeka olgusunun ilk kez 1950’li yıllarda Alan Mathison Turing’in ortaya attığı “Makineler düşünebilir mi?” sorusuyla hayatımıza girdiği düşünülmektedir. Özellikle 2. Dünya savaşı sırasında makinaların artan önemini fark edilmesi başta düşmanların haberleşme şifrelerini çözme gereksinimleri için yapılan elektromekanik makinalar sayesinde yapay zekaya dayalı bir hayatın temellerinin atıldığını söylemek mümkündür (Nacaroğlu ve Savcı, 2023:132). Ülkemizde de yapay zeka kavramı ilk kez Cahit Arf tarafından 1956 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesinde “Makinalar düşünebilir mi ve nasıl düşünebilir” başlıklı bir sunumda benzer bir zaman diliminde ele alınmıştır (Nacaroğlu ve Savcı, 2023:132).

İnsana özgü bir kavram olan akıl ve zeka kavramının makinalar aracılığıyla işletilmesi düşüncesine dayanan yapay zekanın da bir ihtiyaçtan türediğini söylemek mümkündür. İnsanlara özgü olan istisnai olarak bazı hayvanlarda da kısmen görülebilen zeka belirtilerinin alternatifi olarak makinalar vasıtasıyla benzer bir felsefenin geliştirilmesi prensibine dayanan YZ’nin tarihsel gelişim sürecinde “Çevrelerini algılayan ve hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşma şanslarını en üst düzeye çıkaran eylemlerde bulunan cihazlar” şeklinde kendine kullanım alanı bulmaya çalıştığı görülmektedir (Russel & Norvig, 2009).

Tarihsel olarak bakıldığında “Yapay Zeka” teriminin ilk olarak 1950’li yıllarda Amerikalı bilgisayar uzmanları tarafından kullanıldığı ve beraberinde “The Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence” olarak adlandırılan, John McCarthy tarafından organize edilen ve Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ile Claude Shannon gibi alanında uzman bilim insanlarının katıldığı atölye çalışmalarına YZ alanının genişletilmeye çalışıldığı görülmektedir (Moor, 2006). Bu çalışmalar arasında Alan Turing tarafından ortaya atılan düşünceler ve sonrasında “Turing Testi” olarak da adlandırılan, bir makinenin akıllı sayılmasına ilişkin standartlar belirlenmesine yönelik çalışmalar önem arz etmektedir (Harnad, 2008)

YZ konusunun işlendiği Dartmouth Konferansı (1956), yapay zeka teriminin resmi olarak tanıtıldığı ve YZ bir bilim dalı olarak ortaya çıkışının da önemli bir etkinlik olarak kabul edilmektedir. Bu konferans, bilim insanlarını bir araya getirerek yapay zeka alanında ilk önemli adımların atılmasına vesile olmuştur.

1950’lerde başlayan süreç 80’li yıllarda sonuna değin azalan bir merakla devam ettiği görülmektedir (Katz, 2017). Yapay Zeka Kışı adı verilen bu dönemden sonra 2000’lerin ilk on yılında ise gelişen teknolojiyle paralel olarak YZ, bilgi sistemlerinde merkezi bir konuma tekrar ulaşmış ve YZ alanındaki çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır (Bolayır, 2023:124). YZ teknolojileri günümüz dünyasında robotikten ses tanıma teknolojisine, bilgisayar oyunlarından spam filtrelemeye, çeviri hizmetlerinden kamu güvenliğine kadar hayatın hemen hemen her alanında

yer almakta olup gündelik yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelme yönünde bir gelişim göstermiştir (Russell & Norvig, 2009).

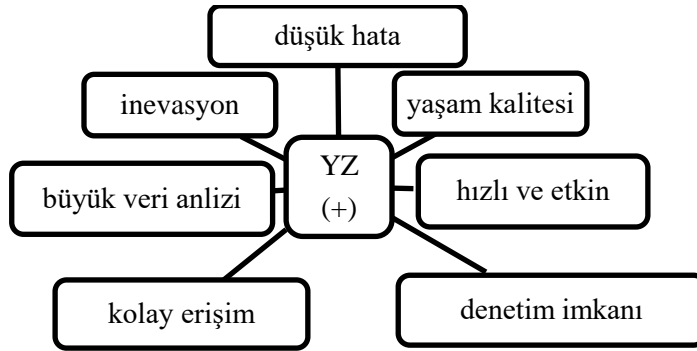
Günümüzde YZ birçok alanda kullanım imkanı bulmaktadır. Otomasyon, görüntü tanıma, doğal dil işleme, oyun stratejileri gibi birçok uygulama ile yapay zekanın günlük hayatımıza etkisini giderek artırdığı görülmektedir. Ayrıca, etik ve güvenlik konularındaki sorunların çözümü üzerine odaklanan çalışmalar da devam etmektedir. Yapay zeka, başlangıcından bu yana sürekli evrim geçirerek günümüzde karmaşık problemleri çözebilen, öğrenebilen ve gelişen bir teknoloji alanı haline almıştır. YZ, bu süreçte çok büyük miktarda veriyi analiz ederek, bu verilerden çıkarımlar sunabilen, insana özgü; dili kullanabilme, öğrenme, akıl yürütme, problem çözme gibi özellikleri bilgi teknolojileriyle harmanlayarak insanlığın hizmetine sunan bir teknoloji aracı olarak önemli bir yere gelmiştir (Erdoğan, 2017). Bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak önümüzdeki yıllarda artan bir hızda YZ alanında daha da önemli gelişmeler yaşanmaya devam edecek gibi görünmektedir.

4.YAPAY ZEKANIN OLUMLU VE OLUMSUZ YÖNLERİ

4.1.YZ'nin Olumlu Yönleri

Kuşkusuz yapay zeka teknolojisi, 21. yüzyılın en önemli gelişmelerinden birisidir. Kullanım alanları insan hayatının hemen hemen her alanını kapsayacak ölçüde genişleyen YZ'nin faydaları toplumun her alanına yayılmaktadır (Bolayır, 2023:117). Yapay zeka teknolojileriyle beraber gelen kolaylıklar nedeniyle her ne kadar YZ teknolojilerine yönelik birtakım endişelerden bahsedilse de sağladığı bir çok fırsattan dolayı toplum tarafından olumlu bir tepki ile karşılaşmaktadır. Bu kapsamda başta devletler, teknoloji şirketleri ve bilim insanları olmak üzere pek çok aktörün YZ kullanımını gündemlerine aldıkları görülmektedir (Akyol ve Özkan, 2023:120).

YZ teknolojilerinin olumlu etkilerini pek çok alanda görmek mümkündür. Başta sağlık, eğitim ve iş dünyası gibi birçok sektörde yapay zekadan etkin bir şekilde faydalanılmaktadır. Sağlık sektöründe, YZ tabanlı teşhis ve tedavi yöntemleri sayesinde hastalıkların erken teşhisi ve daha etkili tedavi imkanları ortaya çıkarırken, başta tanı ve teşhis yapabilmenin yanı sıra, sağlık alanında sektörde yer alan nitelikli insan kaynağına alternatif araç gereçler yanı sıra robotik sistemler aracılığıyla daha az maliyetli ve sonuç odaklı kullanım alanlarının YZ teknoloji ile mümkün hale geldiği görülmektedir (Yenikaya ve Oktaysoy, 2023:127). Eğitim alanında YZ, öğrencilere özelleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunarak öğrenme süreçlerini iyileştirirken daha düşük maliyetli, daha etkili ve verimli bir eğitim imkanı sunabilmektedir. İş dünyasında ise otomasyon ve veri analizi sayesinde daha verimli iş süreçleri sunan yapay zeka beraberinde pek çok kolaylığı da getirmektedir. Sıfır hata, düşük maliyet, yüksek kalite, müşteri memnuniyeti, kolay erişim, inovasyon gibi pek çok fayda YZ teknolojisinde yaşanan gelişmelere bağlı bir şekilde artışı görülmektedir.

Şekil 1: Yapay zekanın olumlu yönleri

4.2.YZ'nin Olumsuz Yönleri

Yapay zeka ve akıllı öğrenme teknolojilerinin olumlu etkilerinin yanı sıra birçok olumsuz etkiyi de beraberinde getirdiği düşünülmektedir (Altıntop, 2023:186). Pek çok kolaylığı beraberinde getiren yapay zeka teknolojisi aynı şekilde birçok soru işareti ve olumsuz durumlarla karşılaşma potansiyelini de sahiptir. YZ'nin birçoğu bilimkurgu içerikli düşünce boyutunda olan bu olumsuz durumların yanı sıra ciddi içerikli sorunların yaşanmasına da sebep olabileceği kabul görmektedir.

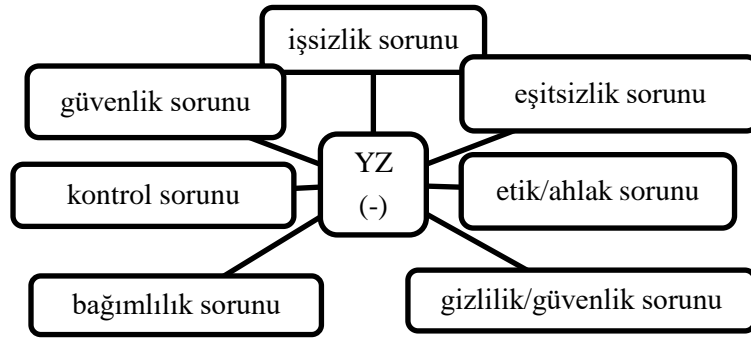
YZ'nin olumsuz etkileri arasında ilk sırada olası iş kayıpları ve veri güvenliği sorunları yer almaktadır. Otomasyonun artması, bazı sektörlerde işgücü talebini azalmasına neden olmakta, bu da işsizlik sorunlarına yol açmaktadır. Ayrıca, YZ'nin büyük miktardaki kişisel veriyi işlemesi, veri güvenliği ve gizliliği konularında kaygılara sebep olmaktadır. Bu durum, gizlilik ihlallerine ve kişisel bilgilerin kötüye kullanımına yol açabilir. YZ'nin kullanımı etik sorunları beraberinde getirebilir (Çakır vd., 2023: 66). Yapay zekanın, bir süre sonra bilgisayarların kendi veri tabanlarından besleneceği, kendi zekasını yine kendisini daha fazla geliştirmek için kullanabileceği kaygısı bir noktadan sonra sadece insan zekasıyla kontrolün ele alınmasının olanaksızlığı tehditliyle insanlığın karşılaşabileceği yönündeki haberlerin sıklıkla medyada yer aldığı görülmektedir (Nacaroğlu ve Savcı, 2023:148).

Tüm canlılar içinde bilgiye ulaşma ve kullanmada aklını kullanan tek varlık insandır. Bu süreçte insan bilgi elde etmek için beş duyusundan faydalanmaktadır (König, 1994: 224). Yazılım ve algoritmalar ile çalışan yapay zeka ise insanlar tarafından hangi bilgiye ulaşılmak isteniyorsa o doğrultuda veri ve talimatlarla çalışan sınırlı bir akıl düzeyine sahip teknoloji olarak faaliyette bulunmaktadır. Eksik ya da yanlış girilen bilgi ve talimatlardan hareketle işlem yapan bir yapay zeka aracı, eksik ve yanlış çıkarımlarda bulunarak amacımız dışında sonuçlarla karşılaşmamıza neden olabilmektedir. Unutulmamalıdır ki yapay zeka biz insanların aşına olduğu yaşam normlarını kendiliğinden bilemez (Nacaroğlu ve Savcı, 2023:133). Yapay zeka gelişime açık bir teknolojidir. Birçok eksiklik ve hataya da açıktır. Yapay zeka, insana özgü olan, dil kullanabilme, öğrenebilme, akıl yürütme, problem çözme gibi karakteristiklerini bir araya getirerek insan davranışlarını taklit eden, bilgisayar

donanımı ve yazılım uygulamalarını tasarlayan sistemdir (Erdoğan, 2001:24). Temel mantığını insana özgü zeka yeteneğinin taklit edilmesi olan, YZ araçları, bu süreçte insan zekası ile yarışan mükemmel bir taklit yeteneğine günümüz koşullarında çok ta ulaşacak gibi görünmemektedir. 0 ve 1'lerden oluşan ikili sayı sisteminin yan yana gelen milyarlarca kombinasyonuna dayalı bilgi kodlamalarından oluşan bu sistemin insan zekası ile yarışması günümüz koşullarında hayalden öteye gitmemektedir (Atabek, 2001:32-38). Hızla gelişen teknoloji ile birlikte günümüzde ve yakın gelecekte ses, görüntü, matematiksel soyut kavramlar gibi her türlü bilginin bu yapının çeşitli kombinasyonlarına atanıp işlenmesi YZ araçları ile çok daha ileri seviyelere ulaşacağı beklenmektedir (Baştan, 2003:189). Ancak bu kodlama ve sayısal sistemlerin sadece YZ ile insan zekasına meydan okuması çok olası görünmemektedir.

Buna rağmen insan zeka ile yapay zeka kıyaslamalarının en ünlüsü olarak bilinen satranç müsabakalarında insan karşısında YZ'nın başarı kazanması gelecekte acaba insan zekası ile YZ karşılaşmasında dengeler değişebilir mi? sorusunu da gündeme getirmektedir. IBM tarafından tasarlanan Deep Blue isimli satranç oynayan bir bilgisayar programının 1991 yılında büyük satranç ustası Kasparov'u yendiği olay, bilgisayar ile insan zeka arasındaki kıyaslamaların ve rekabetin popüler hale gelmesinde ve bu yöndeki tartışmaların artmasında önemli bir gelişme olarak örneklendirilmektedir (Halaç vd., 2002:50).

YZ teknolojisinin gelişimine bağlı riskler ve olası tehditler yanında mevcut durumda YZ'nın toplum yaşamında ve özel hayat konusunda kişisel özgürlükleri ve özel hayatın gizliliğini ihlal eden birtakım durumlara neden olmaktadır (Gül, 2018: 20). Özel hayatın gizliliği temel bir insan hakkı olsa da YZ teknolojileri sayesinde mahremiyet kavramı zedelenmektedir. Yapay zekanın veri toplama yetenekleri, çeşitli sosyal ağ sitelerinden kişinin verilerine kolay erişim sağlaması özel hayatın mahremiyetini ihlal eden düzeylere ulaşabilmektedir. YZ aracılığıyla toplanan büyük verilerin özel sektör de haksız rekabet sağlama sorunu yanında devletler açısından da kitlesel gözetim için kullanılması, hükümetlere vatandaşları üzerinde haksız bir güç oluşturma tehlikesi de taşıyabilir (Akyol ve Özkan, 2023:122).

Şekil 2: Yapay zekanın olumsuz yönleri

Yapay zeka, insanlar gibi anlayan, izleyen, akıl yürüten, tahmin eden, etkileşim kuran, öğrenen, geliştiren, çalışan ve karmaşık sorunları çözebilen insan zekasına alternatif olabilecek bir teknoloji olarak hali hazırda emekleme aşamasını biraz geçmiş bir teknolojidir. Dünyada yaşanan hızlı değişim insanların baş rolden uzaklaştığı, insanlar yanında akıllı sistemlerin robotlar, yapay zeka araçları vb. unsurların bir arda baş aktörler olarak yer alacağı bir dünyaya doğru evrilmemize neden olmaktadır. Birçok ülke yapay zekanın etkinlik, güvenlik, sosyal hayat ve refah üzerindeki ciddi etkisinin olduğunu daha şimdiden kabul etmektedir. Yapay zeka sistemleri, hukukun üstünlüğü, eşitlik ve insan hakları konusunda ciddi etik ve ahlaksal endişelere yol açmakta ve yapay zekanın ön yargılı olma olasılığının toplumlarda birçok endişeyi de beraberinde getirdiği görülmektedir (Ulaşan, 2023a:302).

5.KAMU YÖNETİMİ VE YAPAY ZEKA

Kamu yönetiminde sunulan hizmetlerin kendinden beklenen faydayı daha fazla sağlamasına yönelik arayışlar yıllar içinde pek çok yaklaşım ve teoriyle desteklenerek gelişim göstermiştir. Zaman içinde kamu yönetimini dönüştüren ve geliştiren bu yaklaşımlar, kamusal hizmetlerin vatandaşlara en iyi şekilde nasıl sunulması gerektiği düşüncesi çerçevesinde birçok kavramın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Çelik ve Akça, 2021: 384). Kamu yönetimi alanında adından günümüzde sıkça bahsedilen olgulardan birisi de yapay zeka kavramı olmuştur. Kamu yönetimi alanında bilgi ve teknolojik dönüşüm süreci ile günümüze taşınan YZ kavramı, nano-teknoloji ve dijitalleşme unsurlarının hakim olduğu günümüz dünyasının kamu yönetimi ve toplumlar üzerinde ortaya çıkardığı dönüşüm, “Dijital Çağ, Yapay Zeka Çağı, Sibernetik, Endüstri 4.0 veya 5.0, Post-insan Çağı” gibi isimlerle ifade edilemeye çalışılmaktadır (Dağ, 2021: 176).

Sanayi devrimi ile başlayan günümüze değin şekillenmeye devam eden gelişmeler başta özel sektör beraberinde kamu yönetimi ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası halini almıştır. Endüstri 1.0, Endüstri 2.0, Endüstri 3.0 (Dijital Devrim) ve

günümüz son haliyle Endüstri 4.0 olarak sıralanan bu değişim ve dönüşüm süreci varlığını her alanda hissettirmiştir (Dombrowski and Wagner, 2014: 101). İlk olarak 18. yüzyılın başlarında İngiltere’de buhar makinesinin icat edilmesi ile başlayan süreç, dokuma tezgahının kullanımı ve çelik işleme teknolojisinin öğrenimiyle yaygınlık kazanarak fabrikaların ve yeni kolektif üretim alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ün, 2022: 417). 19 yy’ın sonlarına doğru elektrik kuvvetinin ve otomasyonun keşfedilmesi ve kullanımının artmasıyla birlikte başlayan ve Endüstri 2.0 olarak adlandırılan dönem ve devamında 1970’lerde bilgisayarın icat edilmesiyle başlayan dijital, Endüstri 3.0 ile Dijital Devrim olarak da adlandırılan bu dönemde bilgisayarlar üretimden eğitime, yönetimden günlük hayata kadar her alana girmiş, son olarak 2011 yılından itibaren yapay zekaya dayanan Endüstri 4.0 önceki devrimlerden bambaşka özelliklere ve kullanım alanlarına ulaşmamıza neden olmuştur (Ün, 2022: 417). Teknolojik alanda yaşanan tüm bu gelişmeler toplumsal yapı başta olmak üzere özel ve kamu alanında da ciddi değişiklikler ve yenilikleri gündeme getirmiştir. Bu süreçte kamu yönetimi değişim ve dönüşüm sürecinde görev ve sorumluluklarında birtakım değişiklikler yaprak dijitalleşen çağın gereklilikleri doğrultusunda adımlar atarak sürece uyum sağlamaya çalıştığı görülmektedir (Önder ve Saygılı, 2018: 645). Bu uyum sürecinde YZ’nın kamu yönetimi ve siyasi süreçler üzerinde bir takım değişim ve dönüşümü kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkardığına şahit olunmaktadır (Yusifov, 2016: 352). Yapay zeka teknolojilerinin kamu yönetimi için yeni bir alan olmasına rağmen kamu yönetiminin örgütlenişi, işleyişi ve kamu politikalarının oluşumunda büyük ölçüde hizmet sunum anlayışının değişmesine sebep olan önemli bir aktör olduğu düşünülmektedir (Önder ve Saygılı, 2018: 645).

YZ alanında yaşanan birçok gelişmeye rağmen çoğu YZ araştırmacısı ve teorisyeni için düşük performanslı yapay zekanın mümkün olduğu inkar edilemezken, yüksek performanslı yapay zeka konusunun hali hazırda istenilen düzeyde olmadığı ifade edilmektedir (Yeşilkaya, 2022: 120). Bu durum kamu yönetimi açısından da geçerlidir. Yapay zekanın kamusal hizmet sunumunda etkin kullanımı için teknik ve alt yapı yanında sosyal içerikli bir uyum süreci ve desteğe de ihtiyacı bulunmaktadır.

Dijitalleşme, mobil iletişim ve yapay zeka alanlarında yaşanan gelişmeler ve bu teknolojilerin kullanım alanının yaygınlaşması tüm dünyada kamu yönetimi konseptinde kaçınılmaz olarak bir dönüşüm sürecinin başlamasına neden olmuştur. Bu dönüşüm sürecine entegre olan ülkelerde kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde, hız, verimlilik, kalite göstergeleri yanında, kamu güvenliği, yönetim ve benzeri pek çok alanda olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan ise özel hayatın gizliliği, özgürlükler, sosyal psikoloji gibi pek çok alanda da yeni sorunlar ve tartışmalar yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Bu mevcut koşullar ışığında, YZ alanında yaşanan gelişmeler kamu yönetiminde hizmet sunumunun sadece bilinen klasik yöntemlerle gerçekleştirilmeyeceğini iyiden iyiye göstermeye başlamıştır. Özel sektörün mal ve hizmet üretim ve sunumunda rekabeti artırıcı nitelikte kullandığı bu teknoloji, artık dünyada çeşitli alanlarda devlet ve

kamu kurumları tarafından kamu hizmetinin üretimi ve sunumunda aktif olarak kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Ün, 2022: 415-416).

Hali hazırda kamu yönetimi açısından emekleme aşamasında sayabileceğimiz yapay zeka teknolojisi dünyada birçok ülke tarafından kamusal hizmet sunumunda alternatif bir araç olarak kullanım imkanı bulmaya başlamış durumdadır. Örneğin yapay zeka kullanım alanlarıyla alakalı örnekler incelendiğinde devlet politikası olarak Çin’de 2014 yılından itibaren gündemde olan ve 2020 yılında hayata geçirilen ve vatandaşların puanlanarak değerlendirildiği “Sosyal Kredi Sistemi” uygulaması, YZ teknolojilerinden faydalanılarak oluşturulan, devlete önemli veri ve bilgi veren bir sistemi olarak gösterilebilir. Birçok olumlu ve olumsuz yönüyle uygulanmaya başlayan vatandaşlarının iktisaden ve ahlaken davranışlarını saptayan bu sistem kamusal hizmet sunumunda önemli bir bilgi toplama aracı olarak kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu sisteme göre vatandaşların borcunu ve vergilerini ödeyip ödememesi, sabıkası, sosyal ve ailevi davranışları, sosyal medya ve siber alandaki davranışları gibi pek yönden Çin’de yaşayan insanların puanlanarak değerlendirildiği ve buna yönelik kamusal hizmet planlaması ve uygulamaları yapılmaya çalışıldığı görülmektedir (Kshetri, 2020: 14-17).

Türkiye’de de Akıllı Kentler kavramının yaygınlaştırılmasıyla YZ tabanlı bir sistem çalışması Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın 2019’da ilan ettiği “2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı”nda yer aldığı bilinmektedir. Buna göre “Paydaşlar arası işbirliği ile hayata geçirilen, yeni teknolojileri ve yenilikçi yaklaşımları kullanan, veri ve uzmanlığa dayalı olarak gerekçelendirilen ve gelecekteki problem ve ihtiyaçları öngörerek hayata değer katan çözümler üreten daha yaşanabilir ve sürdürülebilir şehirler” kurmayı hedefleyen planda YZ kullanımına dayalı bir kentsel yaşam geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir (ÇŞB, 2019: 18). Akıllı kentlerin yaygınlaşmasıyla herhangi bir insan müdahalesine gerek olmaksızın birbiriyle iletişim ve etkileşime geçen sensörlerin, süreç yönetimi ve üretim sistemlerinin, kurumsal kaynak planlama yazılımlarının yer aldığı bir mekanizma sayesinde kent sakinlerinin kentsel yaşamlarında en yüksek hayat kalitesine sahip bir yaşam sürmeleri hedeflenmektedir (Ün, 2022: 424).

Günümüzde büyük hacimli dijital veri kümelerini işleyen algoritmaların günlük yaşamımız üzerinde giderek daha belirleyici ve yönlendirici bir hal aldığı görülmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren internetin iş yapma şeklimizi tamamen değiştirdiği gibi kullanmakta olduğumuz YZ destekli arama motorlarından sesli asistanlara, finansal analizden sağlık karar destek sistemlerine ve yeni nesil araçlardaki otonom sürüş özelliklerine kadar hayatımızın pek çok alanında önemli değişikliklere konu olan YZ’nin etkisinin arttığı görülmektedir (Aydın ve Müftüoğlu, 2021:889). Yapay zekanın bugün pek çok kullanım alanı bulunmaktadır. Görüntü ve video işleme, ses tanıma, doğal dil desteği, muhakeme yapma vb. işlemler YZ’nin en yaygın kullanım alanları olarak gösterilmektedir (İşbir ve Kaya, 2022:607). Bu kullanım alanları gerek özel gerekse kamusal alanlarda sunulan hizmetin niteliğine göre etkin bir şekilde YZ teknolojileriyle koordineli sunulmaya çalışılmaktadır.

Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok hükümet YZ destekli bir kamusal hizmet sunumu için uygun alt yapı ve politika hazırlıkları kapsamında tüm seviyelerde kamu idarelerinin iç yönetimini yeniden düzenlerken, politika tasarımı ve değerlendirmesini iyileştirmek için YZ kullanımının potansiyelini artırma çabası içerisinde yer almaya çalıştıkları görülmektedir. Devletlerin bu yöndeki çabaları YZ teknolojisinin gelişimine paralel olarak kamu sektörü üzerinden YZ'nin önemini, dünya çapında gerçekleştirilen öncü uygulamalarla sürekli genişlemesine ve etki alanının büyümesine neden olmaktadır (Efe, 2022:100). Kamu yönetiminin otomatikleştirilmiş YZ'ya dayalı çalışma süreçleri kullanımı, kamu yönetimine daha az idari yük, daha fazla çalışma imkanı gibi katkılar sunarken toplum için de büyük faydalar ortaya koyduğu görülmektedir (Efe, 2022:121).

YZ alanında yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'de de Dijital dönüşüm çalışmaları sürecinde YZ konusunda yeni bir atılım yapmanın gerekliliği görülmüş ve bu bakış açısıyla, YZ stratejisini yayımlayan ülkeler arasında yerini almıştır (Aydın ve Müftüoğlu, 2021:889).

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan, Türkiye'nin yapay zeka çalışmalarına yön verecek ilk "Ulusal Yapay Zeka Stratejisi", 20/08/2021 tarihli ve 31574 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve 24 Ağustos 2021 tarihinde Bilişim Vadisi'nde kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Türkiye'de Ulusal Yapay Zeka Stratejisi, 2021-2025 yıllarını kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Ulusal Yapay Zeka Stratejisi, ülkemizin yapay zeka alanındaki çalışmalarını bütünleştirip ortak bir zemin yaratarak, yönetim mekanizmaları ortaya koymayı hedefleyen bir strateji belgesi olarak yorumlanmıştır. Ulusal Yapay Zeka Stratejisi ile stratejik öncelikler belirlenmiş ve vizyon oluşturulmuştur. "Müreffeh bir Türkiye için çevik ve sürdürülebilir yapay zeka ekosistemiyle küresel ölçekte değer üretmek" olarak belirlenmiştir. Ulusal Yapay Zeka Stratejisi'nin öncelikleri, ülkemizin "Dijital Türkiye" vizyonu ve "Milli Teknoloji Hamlesi" ile uyumlu olacak şekilde kurgulandığı ifade edilmektedir (İyigün, 2021: 677).

Ülkemizin Ulusal Yapay Zeka Stratejisi incelendiğinde Türkiye'nin konuyla alakalı 6 stratejik öncelik belirlediği görülmektedir (Ulusal Yapay Zeka Stratejisi, 2021). Bunlar;

- Yapay zeka uzmanlarını yetiştirmek ve alanda istihdamı artırmak
- Araştırma, girişimcilik ve yenilikçiliği desteklemek
- Kaliteli veriye ve teknik altyapıya erişim imkanlarını genişletmek
- Sosyoekonomik uyumu hızlandıracak düzenlemeleri yapmak
- Uluslararası düzeyde iş birliklerini güçlendirmek
- Yapısal ve iş gücü dönüşümünü hızlandırmak

YZ'nin özellikle yönlendirici, düzenleyici ve teşvik edici mahiyette olan kamu sektörüne yönelik uygulamaları, dünya çapında gerçekleştirilen çalışmalarla genişletilmeye çalışıldığı YZ teknolojilerine dayalı kamusal hizmet sunumunun bu

çerçevede yaygınlaştırılmasının hedeflendiği görülmektedir (Efe ve Özdemir, 2021:35).

Bilişim ve teknoloji alanında yaşanan tüm bu gelişmeler birçok sektörde olduğu gibi kamu yönetiminde etkisi altına alarak bu değişim ve dönüşüm sürecinde kamu yönetimi alanında yeni yaklaşımların ve çözümlerin benimsenmesi zorunlu hale getirmektedir (Güven, 2017: 1317).

Kamu yönetiminde yaşanan değişim ve gelişmeler, toplumsal talepler kamu yönetiminde teknoloji kullanımı eğilimini artırmakla birlikte, kamu yönetiminin temel varlık sebebi olan insan unsurunun dışlanacağı anlamına gelmemelidir. Yani kamu yönetiminin merkezinde, ister hizmeti üreten isterse de hizmeti alan olsun “insan” her zaman var olmak zorundadır (Efe ve Özdemir, 2021:39). İnsan unsurunu merkezine alan kamu yönetimi bu unsurun daha verimli ve kaliteli hizmet alması için teknolojiyle daha yakın ilişkiler kurmak zorundadır. Bu çerçevede kamusal hizmet sunumunda teknoloji destekli araç gereçlerin kullanımını ifade eden dijital dönüşüm süreci ile başlayan dijital çağ olarak adlandırılan bu dönemde, merkezinde yine insanın yer aldığı ancak teknoloji destekli araç gereçlerle desteklenen bir kamu yönetimi anlayışı giderek yaygınlaşmaktadır. Bu kapsamda kamu sektöründe hizmet sunumu, verimlilik, şeffaflık ve vatandaş memnuniyeti, teknolojik gelişmelerin etkisiyle köklü bir dönüşüm ve gelişim yaşamak zorunda kalmıştır (Uslu, 2023:17). Bu dönüşümün zirve noktasını yapay zeka teknolojisi oluşturmaktadır. Birçok kamusal hizmet akıllı robotlar ve YZ sistemleri eliyle planlanmakta ve uygulanmaya çalışmaktadır.

Günümüz dünyasında artık YZ sistemleri, günümüz toplumlarının geldiği gelişmişlik seviyesinde modern devletlerin vazgeçemeyeceği bir teknoloji seviyesi olarak kabul görmektedir (Efe ve Özdemir, 2021:51). YZ alanında yaşanan gelişmeler, insan anatomisini andıran yapay sinir ağları, insan beyninin çalışma biçimini taklit ederek gerek görülen bilgileri mevcut ve olası veriler yardımıyla analiz ederek yeniden öğrenme sürecine aktarabilmekte ve süreç insan zekasına benzer bir mantıkla tekrarlanabilmektedir. Tüm bu içerikteki çalışmalar, yapay zeka adı verilen sistemin öğelerini oluştururken, ileri üretim teknolojileri sayesinde makineler ve robotlar giderek insanların yerini alarak bilgi teknolojisine dayalı bir geleceğin kapılarını aralamakta ve bu teknolojilerin de yoğun biçimde kullanılmasını sağlamaktadır (Erdoğan, 2001:15).

Geleceğin bilgi sistemlerinin kendine karar verebilen zeki uygulamalarına dönüşeceği öngörüsü, bilgi ve iletişim teknolojilerinin bugünkü gelişim hızı ile artık bilim kurgu olmaktan çıkarmaktadır. Düşünebilen bir makine gerçekleştirmek için yirminci yüzyılın ilk yarısında başlayan teorik çalışmalar, günümüzde sibernetik ve robot tasarım alanında somut ve heyecan verici sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. İnsan gibi algılayabilen, düşünebilen, yargılayabilen ve çıkarılacak sonuçlara göre belirli bir davranış tarzı geliştirebilen makineler, hiç kuşkusuz insanoğlunun hayal bile edemeyeceği birçok potansiyeli beraberinde getirmektedir (Baştan, 2003:187). Kamu yönetimi de bu süreçte gerekli adımları atarak YZ teknolojilerinden

faýdalanarak kamusal hizmetlerin istenilen nitelikte sunumunda bu teknolojinin içinde yer almak zorundadır.

5. 1. Kamu Yönetimi Hizmet Sunumunda CHATGPT kullanımı (SWOT Analizi)

Günümüzde yapay zeka alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak, Apple, Google, Microsoft gibi teknoloji devi birçok şirketin belirli amaçlara yönelik yapay zeka modellerinden faydalandığı bilinmektedir (Kabak ve Kırbaş, 2023:365). Yapay zeka sistemlerinin gün geçtikçe insan yaşamıyla alakalı daha kapsamlı icraatlar gerçekleştirebileceği düşüncesi bu alana yönelik yatırımları ve araştırmaları artırmaktadır. Önceleri daha kısıtlı bir işlem yelpazesine sahip olan yapay zeka sistemleri, günümüzde makine öğrenmesi teknolojisi çerçevesinde gelişerek sınırları zorlayan ve insanın düşünsel sürecine (insan gibi) adım adım yaklaşan bir seyir izlemektedir (Arslan ve Aydın, 2023:1151). Bu kapsamda OpenAI firması tarafından geliştirilen ChatGPT isimli sohbet botu yapay zeka alanında en çok farkındalık yaratan sistemlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. ChatGPT isimli sohbet botu, kullandığı yazılımlar aracılığıyla ulaştığı ve kullandığı çok sayıda veri yardımıyla yüksek doğrulukta nerdeyse insana yakın denilecek derecede metinleri anlayıp yeni metinler oluşturma kapasitesine sahip bir YZ teknolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kabak ve Kırbaş, 2023: 365).

Kamu yönetimi alanında YZ teknolojilerinin yaygınlaşmasında ChatGPT vb. YZ araçlarının önemli katkıları olduğu düşünülmektedir. Bürokrasiye takılan birçok işlem hız ve zaman engelinden arındırılarak şeffaf, hesap verilebilir ve düşük maliyetle klasik kamusal hizmetlere birer alternatif olarak bu araçlar vasıtasıyla sunulabilme imkanına kavuşması ve beraberinde kamu yönetiminde artan YZ kullanım örnekleri konuyu daha da önemli hale getirmektedir. YZ araçlarının henüz tam olarak istenilen ölçüde kendilerinden beklenen verimi verememesi ve aynı zamanda olası birtakım tehditler ve olumsuz durumlar ortaya çıkarma endişesine rağmen tüm dünyada kamu yönetimleri tarafından yaygın bir kullanım alanına sahip olamaya başlaması kamu yönetimi özelinde ChatGPT gibi araçların ortaya çıkarabileceği olumlu olumsuz durumlar ve olası tehdit ve fırsatları değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Güçlü Yanlar ve Fırsatlar

Yapay zeka çağı olarak adlandırılan bu dönem, sunduğu imkanlarla, devlet ve toplum hayatı başta olmak üzere günümüzde pek çok alanda önemli bir rol oynamaktadır. YZ teknolojileri, başta insanların birçok iş ve üretim sürecini otomatikleştirerek insanlara zaman ve emek tasarrufu sağlamakta, hataları azaltmakta ve karar verme süreçlerinde daha doğru sonuçlar elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra özel ve kamusal alanda da sağlık, ulaşım, güvenlik, eğitim, iletişim, tarım ve endüstri gibi birçok konuda önemli gelişmeler yaşanmasına katkı sunmaktadır (Altıntop, 2023:187).

Yapay zeka, “makinelere de insanlar gibi düşünebileceği” fikrinden yola çıkılarak geliştirilmiş ve sürekli gelişime açık bir alanı ifade etmektedir (Zhang and Lu, 2021: 2-4). Bu nedenle kamusal hizmet sunumunda bu sahanın kamu hizmetinde kullanımı da hizmet sunumunda sürekli bir iyileşmeyi de gündeme getirmesi beklenmektedir. Yapay zeka teknolojisinin sahip olduğu akıllı öğrenme yeteneği kamusal hizmet sunumunda, toplum yararına karar alma ve hizmet gerçekleştirme sürecinde kullanacağı algoritmalar sayesinde, işlemlerin daha hızlı, daha doğru ve daha verimli gerçekleştirilmesine olanak sağlarken, kararlar verme sürecinin de daha rasyonel alınmasına imkanı sağlayarak insanların hayatını kolaylaştırmakta ve daha üretken bir hizmet sunumu ortaya koymaktadır (Altıntop, 2023:186). Yapay zekanın bu yönünden daha fazla yararlanmak amacıyla başta devletler olmak üzere, teknoloji şirketleri, bilim insanları ve pek çok aktör yapay zeka teknolojilerinden daha fazla faydalanma adına çalışmalar yaptığı ve YZ teknolojisini gündemlerine aldıkları görülmektedir (Akyol ve Özkan, 2023:120).

Küresel ölçekte bilginin dönüşüm hızında yaşanan gelişmelere paralel olarak birçok örgütte olduğu gibi kamu sektöründe de bu dönüşüm sürecinde hizmet sunum anlayışının yeniden yapılanmasını zorunlu kılmaktadır. Dijital çağın itici gücü yanında toplumsal ve bireysel alanda artan talepler, kamusal hizmetlerin mevcut yöntemlerle yerine getirilmesini tartışmaya atığı gibi dijital çağın yeni araç ve gereçlerinden faydalanmayı da zorunlu hale getirmektedir. Bu çerçevede kamusal hizmetlerin iyileştirilmesi konusu karar vericiler tarafından üzerinde durulan temel meselelerden birisi haline gelirken, dijital çağda daha verimli, hızlı ve kaliteli hizmet beklentisi, dijitalleşmenin yeni bir evresi olan YZ vb. araçların kullanımını kaçınılmaz kılmıştır.

ChatGPT gibi yapay zeka destekli bir dil modelinin kamu yönetimi açısından birçok faydası ve fırsatları bulunmaktadır. Bu fayda ve fırsatları aşağıdaki tabloda özetlemek mümkündür.

Güçlü yönler	Fırsatlar
Vatandaş İletişimi	Hizmet Kalitesinin Artırılması
Verimlilik ve Maliyet Tasarrufu	Veri ve Bilgi Yönetimi
Bilgi Yönetimi ve Erişim	İnovasyon ve Teknolojik Gelişme
Eğitim ve Destek	Kaynak ve Zaman Tasarrufu
Stratejik Planlama ve Politika Geliştirme	Vatandaş Katılımı ve Şeffaflık
Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik	Eğitim ve Kapasite Geliştirme
Kriz Yönetimi	Sürdürülebilirlik ve Çevresel Fayda

Kamu yönetimi alanında yaygın kullanım imkanı bulan YZ teknolojileri öncelikle verimlilik ve maliyet tasarrufu sağlarken, işlerin daha hızlı sunulmasını sağlayarak vatandaşların memnuniyet düzeylerini artırdığı görülmektedir. Kamusal hizmet sunumunda şeffaf ve hesap verebilir bir anlayış ortaya koya YZ teknolojileri, erişim ve etki alanı açısından sağladığı artılarla özellikle kriz gibi olağanüstü dönemlerde

yönetmel kolaylıklar sağlayacak bir sistem olarak birçok fayda sağlamaktadır. Bunların yanı sıra YZ alanında yaşanan gelişmeler ışığında gelecekte YZ destekli kamu hizmet sunumuyla hizmet kalitesinin daha da artması, veri bilgi erişiminin daha kolay ve ucuz olması, teknoloji içerikli yeniliklerin kullanımı ve gelişiminin desteklenmesi, vatandaşların daha yoğun katılımının söz konusu olduğu, sürdürülebilir ve çevreye duyarlı bir kamusal hizmet fırsatı sunacağı düşünülmektedir.

Zayıf Yönler ve Tehditler

Yapay zeka/akıllı öğrenme teknolojileri her geçen gün hayatımızın daha önemli bir parçası haline gelmektedir. YZ teknolojisi ile yapılabilecekler insanı şaşkına çevirirken, beraberinde ortaya çıkan sonuçlar işleri kolaylaştırdığı ve çalışma alanlarına yönelik oldukça faydalı etkiler ortaya koyduğu görülmektedir. Fakat diğer yönden de bu gelişmelerin büyük bir endişeyi de beraberinde getirdiği göz ardı edilmemelidir. Endişenin temel nedeni, yapay zeka/akıllı öğrenme teknolojilerinin yaptıkları üzerinden yakın gelecekte neler yapabileceğine yönelik tahminler oluşturmaktadır (Altıntop, 2023:201). Yapay zeka karşımıza bir makine veya algoritma olarak çıkmaktadır. Bu nedenle insana benzer, fakat insan kadar iletişim becerisine sahip olmayan yapay zekanın varlığından bahsedilmektedir. Bu nedenle insani değerler olan duygusal boyutun hiçbir zaman YZ ile sağlanamayacağı, bu teknolojinin, insan duygularının karmaşıklığını kavrayıp, çözümler üretmesi ihtimalinin son derece düşük olacağı düşünülmektedir (Akyol ve Özkan, 2023:122).

Kamu yönetiminin her alanında YZ teknolojilerine yer verilmesi demokrasi ve özel hayatın gizliliği açısından sorgulanabilir bazı örneklerinde görülmesine neden olmuştur. YZ destekli sistemler, cep telefonları ve akıllı sistemlerin yaygınlaşmasına bağlı olarak kamu yönetiminde bir yandan kamu hizmetine yeni bir soluk kazanmasını sağlarken, diğer yandan da ekonomik ve sosyal hayatın her aşamasının kaydedilebilir, gözetlenebilir ve denetlenebilir bir duruma yol açtığını söylemek mümkündür (Ün, 2022: 420). Bununla birlikte YZ teknolojilerinin kamu yönetimiyle birlikte ele alınmasında günümüzde etik belirsizlikler, dijital veri yönetimi, mahremiyet, milli güvenlik, küresel teknoloji şirketlerinin teknik üstünlüğü, yasal çerçeve, istihdam ve yeni becerilerin edinilmesi gibi birçok zorlu alanın varlığı göz ardı edilmeden dikkatli bir şekilde ele alınması gereken bir konudur (Efe ve Özdemir, 2021:51).

Kamu yönetimi alanında YZ kullanımı kamu hizmetlerinde potansiyel faydalar sunarken, YZ'nın kullanımıyla ilişkilendirilen ciddi tehlikeler de bulunmaktadır. Temel risklerden biri, YZ'nın ayrımcılığa yol açabilecek algoritmik önyargı riskini beraberinde getirmesidir. Algoritmaların insanlar tarafından önyargılı programlanması olasılığı, tüm sonuçların önyargıya dayalı ortaya çıkması tehlikesini de beraberinde getirebilir. Benzer şekilde YZ manipüle edilebilir ve farkında olmadan ayrımcılık içeren kararlara sebebiyet verebilir. Bunun yanı sıra, önemli kararlar almak için YZ çoğu zaman riskleri de beraberinde getirebilir (Ulaşan, 2023a:315).

ChatGPT gibi yapay zeka destekli sistemlerin kamu yönetimi açısından birçok zayıf yönü ve tehditleri de söz konusudur. Bu zayıflıkla ve tehditler aşağıdaki tabloda özetlenmeye çalışılmıştır.

Zayıf yönler		Tehditler
Veri Gizliliği ve Güvenliği		Veri Güvenliği ve Gizlilik İhlalleri
Doğru ve Güvenilir Bilgi		Yanlış Bilgilendirme ve Manipülasyon
İnsan Etkileşiminin Azalması		Otoriter Yönetime Destek
Bağımlılık ve Teknik Sorunlar		İşsizlik ve Sosyal Adalet
Etik ve Adalet		Algoritmik Adalet ve Şeffaflık
Hukuki ve Düzenleyici Zorluklar		Etik ve Yasal Sorunlar
Toplumsal ve Sosyal Etkiler		Yetersiz Denetim ve Regülasyon

Kamu yönetimi alanında yaygın kullanım imkanı bulan YZ teknolojileri başta veri gizliliği ve güvenlik risklerini de beraberinde getirmektedir. Özel hayatın gizliliği, bireysel verilerin kopyalanması gibi tehlikelerin yanında yanlış ve manipüle edici, toplumu sınıflandıran ve toplumda adaletsiz ve ayrımcılığa neden olan durumlara yol açması endişelerini de beraberinde getirmektedir. Etik ve ahlaki açıdan insan onuruna yakışmayan insanın özüne aykırı bir teknolojik üstünlük karşısında insanın aciz kalması tehlikesi hali hazırda bilim kurgu filmlerinde sıklıkla işlenmektedir. Bunlar yanı sıra insanların işsiz kalması, denetim yetersizliği, sosyal adaletin bozulması, bilgi kirliliği, insanlar arasında dijital uçurum gibi potansiyel risk ve tehditleri de beraberinde getirebileceği düşünülmektedir.

Bu potansiyel zararlar ve riskler, ChatGPT ve benzeri yapay zeka sistemlerinin kamu yönetiminde kullanımında dikkatli bir yaklaşım izlenmesini gerekli kılacağı açıktır. Tüm risklerine rağmen bilişim teknolojilerinin kamu yönetimine bir armağanı olan YZ gibi uygulamalarının etkili yönetim, güçlü hukuki düzenlemeler ve sürekli izleme ve iyileştirme süreçleri ışığında kullanılarak kamu yönetimi hizmet sunum anlayışında çağın gereklerine uygun düşük maliyetli, verimli, şeffaf, kaliteli, insan odaklı bir anlayışla bu teknolojilerin olumsuz etkilerini minimize ederek kullanması önem arz etmektedir.

6. SONUÇ

Sonuç olarak, yapay zeka (YZ) teknolojilerinin kamu yönetiminde yaygın kullanımı, verimlilik ve maliyet tasarrufu sağlamanın yanı sıra, hizmet sunum hızını artırarak vatandaş memnuniyetini yükseltmektedir. YZ teknolojileri, kamusal hizmetlerde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerini güçlendirmekte ve özellikle kriz dönemlerinde yönetsel kolaylıklar sağlayarak önemli faydalar sunmaktadır. Bu teknolojiler, erişim ve etki alanlarındaki avantajları sayesinde gelecekte hizmet kalitesinin artmasına, veri ve bilgiye erişimin daha kolay ve ekonomik olmasına, teknoloji tabanlı yeniliklerin kullanım ve gelişiminin desteklenmesine katkıda

bulunmaktadır. Ayrıca, vatandaşların daha yoğun katılım sağladığı, sürdürülebilir ve çevreye duyarlı bir kamusal hizmet ortamı oluşturulması beklenmektedir.

Ancak, YZ teknolojilerinin kamu yönetiminde yaygınlaşması beraberinde veri gizliliği ve güvenlik risklerini de getirmektedir. Özel hayatın gizliliği, bireysel verilerin izinsiz kopyalanması gibi tehditlerin yanı sıra, yanlış veya manipülatif kullanımlar sonucunda toplumda adaletsiz ve ayrımcı durumların ortaya çıkabileceği endişeleri de mevcuttur. Etik ve ahlaki açılardan, insan onuruna uygun olmayan ve insanın doğasına aykırı bir teknolojik üstünlük karşısında bireylerin çaresiz kalma tehlikesi, bilim kurgu filmlerinde sıkça işlenen bir tema olmakla birlikte, gerçek dünyada da ciddi bir risk olarak görülmektedir. Ayrıca, YZ teknolojilerinin yaygın kullanımı işsizlik, denetim yetersizliği, sosyal adaletin bozulması, bilgi kirliliği ve dijital uçurum gibi potansiyel sorunları da gündeme getirebilir.

Bu bağlamda, ChatGPT ve benzeri yapay zeka sistemlerinin kamu yönetiminde kullanımında dikkatli ve özenli bir yaklaşım izlenmesi gerekmektedir. Tüm risklerine rağmen, bilişim teknolojilerinin kamu yönetimine sunduğu büyük bir avantaj olarak değerlendirilen YZ uygulamaları, etkili yönetim, güçlü hukuki düzenlemeler ve sürekli izleme ve iyileştirme süreçleri ile desteklenerek, kamu yönetimi hizmet sunumunda çağın gereklerine uygun, düşük maliyetli, verimli, şeffaf, kaliteli ve insan odaklı bir yaklaşımla kullanılmalıdır. Bu şekilde, YZ teknolojilerinin olumsuz etkilerini en aza indirmek ve bu teknolojilerden azami fayda sağlamak mümkün olacaktır. Sonuç olarak, yapay zeka teknolojilerinin kamu yönetiminde etkin ve sorumlu bir şekilde entegre edilmesi, gelecekte kamu hizmetlerinin niteliğini ve vatandaş memnuniyetini artıracak, daha adil ve sürdürülebilir bir yönetim anlayışını destekleyecektir.

Bu bağlamda, kamu yönetimi YZ teknolojilerinin sağladığı fırsat ve avantajlardan en üst düzeyde yararlanırken, olası riskler ve tehditler karşısında hazırlıklı olmalı ve gerekli önlemleri almalıdır. Etkili yönetim stratejileri, kapsamlı hukuki çerçeveler ve sürekli iyileştirme ve denetim mekanizmaları sayesinde, kamu yönetiminde YZ uygulamalarının sunduğu potansiyel faydalar maksimize edilebilir ve bu teknolojilerin toplum üzerindeki olumlu etkileri artırılabilir. Bu şekilde, yapay zeka destekli kamu hizmet sunumu, daha kapsayıcı, etkin ve vatandaş odaklı bir yönetim modeli sunarak, gelecekteki kamusal hizmetlerin kalitesini ve sürdürülebilirliğini önemli ölçüde artıracaktır.

7. KAYNAKÇA

- Ağyar Z. (2015). Yapay Sinir Ağlarının Kullanım Alanları ve Bir Uygulama. *Mühendis ve Makine*, 56(662): 22-2.
- Akyol, İ. T. & Özkan, N. A. Ş. (2023). Yapay Zeka Uygulamalarının Yerel Hizmet Sunumuna Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 120-134. <https://doi.org/10.48145/gopsbad.1287364>

- Altıntop, M. (2023). Yapay Zeka/Akıllı Öğrenme Teknolojileriyle Akademik Metin Yazma: Chatgpt Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (46), 186-211.
- Arf, C. (1959). Makine Düşünebilir mi ve Nasıl Düşünebilir? Atatürk Üniversitesi 1958-1959 Öğretim Yılı Halk Konferansları (1), 91-103. <https://mbkaya.com/hukuk/cahit-arf-makinedusunebilir-mi-orjinal.pdf>
- Aslan, T. & Aydın, K. (2023). Metinden Görüntü Üretme Potansiyeli Olan Yapay Zeka Sistemleri Sanat ve Tasarım Performanslarının İncelenmesi. Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty, 42(2), 1049-1198. <https://doi.org/10.7822/omuefd.1293657>
- Atabek, Ü. (2001), İletişim ve Teknoloji, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, A. & Müftüoğlu, Z. (2021). Ulusal Yapay zeka Stratejisi ile Ülkemiz Yeni Bir Atılım Başlatmıştır, TRT Akademi, 6(13).
- Baştan, S. (2003). Yapay Zeka, Yeni İletişim Teknolojileri ve Örgütsel Değişim: Akıllı Örgüte Doğru. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 10(1), 187-203.
- Bolayır, M. A. (2023). Yapay Zeka, İnsan Hakları ve İnsan Haklarının Korunması Açısından Yapay Zekanın Denetimi, TİDE AcademIA Research, 5(2), 117-145.
- Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P. & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. NeurIPS.
- Çakır, Z., Ceyhan, M. A., Gönen, M. & Erbaş, Ü. (2023). Yapay Zeka Teknolojilerindeki Gelişmeler ile Eğitim ve Spor Bilimlerinde Paradigma Değişimi. Dede Korkut Spor Bilimleri Dergisi, 1(2), 56-71.
- Çelik, A. & H. Akca (2021). Değer Odaklı Bir Yönetim Yaklaşımı: Kamu Değeri. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (28), 376-404.
- Çetin, B. (2023). Sağlık Hizmetleri ve Yapay Zeka. Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, 53-67.
- Dağ, A. (2021). Dijitalleşme-Yapay Zeka-Transhümanizm Bağlamında Din ve Dindar'a Dair. Yapay Zeka Transhümanizm ve Din. (Eds. M. Kızılgeçit, M. Kızılgeçit, M. Yeşilyurt, R. Ertugay and E. Çinici). Ankara: DİB Yayınları.
- Dombrowski, U. & Wagner, T. (2014). Mental Strain as Field of Action in the 4th Industrial Revolution, Procedia CIRP, 17, s. 100-105.
- Efe, A. & Özdemir, G. (2021). Yapay Zeka Ortamında Kamu Yönetiminin Geleceği Üzerinde Bir Değerlendirme. Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi, 3(1), 34-60.
- Efe, A. (2022). Yapay Zeka Ortamındaki Dijital Kamu Yönetiminin Yol Haritası. Kamu Yönetimi ve Teknoloji Dergisi, 4(1), 99-130.

- Erdoğan, M. (2001). Teknolojik Gelişmeler Karşısında 2000'li Yılların İşletmeleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 15-32.
- Erdoğan, M. (2017). Sıfırıncı Yasa, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 19(3); 746-759.
- Genç, M.A., Daniş, S. & Özalp Hamarta, H.K. (2023). A Critical Look at the Use of Artificial Intelligence in the Education of Specially Gifted Individuals in the Field of Visual Arts. Necmettin Erbakan University Ereğli Faculty of Education Journal, 5(Special Issue), 497-519.
- Gözübüyük, B. (2021). Yapay Zekanın Meydana Getirdiği Fikri Ürünlere İlişkin 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Kırıkkale Hukuk Mecmuası 1(1). 54-81.
- Gürsoy, S. & Doğan, M. (2023). Examining The Use of ChatGPT in Financial Markets with Swot Analysis. TroyAcademy, 8 (3) , 296-305.
- Güven, A. (2017). Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetiminin Dönüşümü, Ankara: Orion Kitabevi.
- Halaç, A, Erbil, T. ve Falay, T. (2002) Yapay Zeka, PC NET, Say:59.
- Harnad, S. (2008). The Annotation Game: On Turing (1950) on Computing, Machinery and Intelligence. Springer.
- Holtzman, A., Buys, J., Du, J., Forbes, M., Choi, Y., Zhang, C. & Madaan, A. (2021). The Curious Case Of Neural Text Degeneration. arXiv preprint arXiv:2101.00561.
- <https://dergipark.org.tr/tr/search?q=%22yapay+zeka%22§ion=articles,ET:23.06.2024.>
- İsbir, B., & Kaya, A. (2022). Güvenlik ve Acil Durum Koordinasyon Merkezi (GAMER) ve Yapay Zekanın Afetlerde Uygulanabilirliği. Afet ve Risk Dergisi, 5(2), 601-622. <https://doi.org/10.35341/afet.1102768>
- İyigün, N. Ö. (2021). Yapay Zeka ve Stratejik Yönetim. TRT Akademi, 6(13), 675-679. <https://doi.org/10.37679/trta.1002518>
- Jones LD, Golan D., Hanna SA, & Ramachandran M. (2018). Artificial Intelligence, Machine Learning And The Evolution Of Healthcare: A Bright Future Or Cause For Concern? Bone & Joint Research, 7(3), 223-225.
- Kabak, T. & Kırbaş, İ. (2023). Chatgpt With Risks And Opportunities. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 14(2), 365-376. <https://doi.org/10.29048/makufebd.1271477>
- Kangal, Z. T. (2021). Yapay Zeka ve Ceza Hukuku, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

- Katz, Y. (2017). Manufacturing an Artificial Intelligence Revolution. Social Sciences Research Net. Retrived from: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3078224
- König, W. (1994). Dilbilim ve Yapay Zeka. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 5, 219-235.
- Kshetri, N. (2020). China's Social Credit System: Data, Algorithms and Implications, IT Professional.
- Marr, B. (2022). Yapay Zeka Devrimi (Ü. Şensoy Çev.). Akbank Yayınları.
- Moor, J. (2006). "The Dartmouth College Artificial Intelligence Conference: The Next Fifty Years". AI Magazine, 27 (4), 87-91.
- Nacaroğlu, D., & Savcı, S. (2023). Yapay Zekanın Medyada Sunumu ve Yükselişi: Olanaklar, Sınırlar ve Tehlikeler. Yeni Medya (15), 130-152. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1365439>
- Önder, M. ve Saygılı, H. (2018). "Yapay Zeka ve Kamu Yönetimine Yansımaları", Türk İdare Dergisi, 90(487).
- Pathak, G. (2023). Generative AI could revolutionize Industries and societies, Generate \$ 4.4 Trillion Yearly. Retrived from: <https://thenorthlines.com/generative-ai-could-revolutionize-industries-and-societies-generate-4-4-trillion-yearly/>
- Radford, A., Narasimhan, K., Salimans, T., & Sutskever, I. (2019). Language Models Are Unsupervised Multitask Learners. OpenAI Blog, 1(8), 9.
- Rouhainen, L. (2020). Yapay zeka (T. D. Odabaşı, Çev.). Pegasus.
- Russell, S. & Norvig, P. (2010), Artificial Intelligence A Modern Approach,.Third Education, New Jersey: Prentice Hall.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2009). Artificial Intelligence: A Modern Approach (3rd ed.). Prentice Hall.
- TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı-ÇŞB (2019). 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı, <https://www.akillisehirler.gov.tr/wpcontent/uploads/EylemPlani.pdf>, (Erişim Tarihi: 01/02/2024).
- TDK (2024). "Güncel Türkçe Sözlük" (<https://sozluk.gov.tr/>, ET: 17.01.2024)
- Turing, A. M (1950). "Computing Machinery and Intelligence", Mind, A Quarterly Review of Psychology and Philosophy, 59 (236). 433-460.
- Tuvay, N.H., Ermetin, O. (2023). Yapay zeka teknolojilerinin hayvancılıkta kullanımı. Hayvansal Üretim 64(1): 48-58. <https://doi.org/10.29185/hayuretim.1034328>

- Ulaşan, F. (2023). The Dark Side of Artificial Intelligence on the Basis of Public Administration. *Journal of Society, Economics and Management*, 4 (Special), 301-323.
- Ulaşan, F. (2023a). Koronavirüsle Mücadelede Yapay Zekanın Yerinin Kamu Yönetimi Temelinde Değerlendirilmesi. 3. International Mediterranean Congress. (Ed. B. Arslan and M. Erdoğan). Mersin: Iksad Global.
- Ulaşan, F. (2023b). The Use of Artificial Intelligence in Educational Institutions: Social Consequences of AI in Education. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 1305-1324.
- Ulusal Yapay Zeka Stratejisi. (2021). <https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZekaStratejisi2021-2025.pdf> (Erişim Tarihi: 05.11.2023)
- Ün, L. (2022). Kamu Hizmetinde Yeni Konsept: Akıllı Kamu Hizmeti. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 415-440. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1130379>
- Yenice C. Ö. (2024). Yapay Zekanın Hukuki Statüsünün Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1), 35-52.
- Yenikaya, M. A. & Oktaysoy, O. (2023). Yapay Zeka Uygulamalarının Sağlık Sektöründe Kullanımı: Derin öğrenme yöntemiyle ön tanı. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 127-131. <https://doi.org/10.47542/sauied.1394746>
- Yeşilkaya, N. (2022). "Felsefi Bir Sorun Olarak Yapay Zeka". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (22), 97-126.
- Yusifov, F. (2016). Big Data in e-government: Issues, opportunities and prospects. https://www.researchgate.net/publication/306181245_Big_data_in_e-government_Issues_opportunities_and_prospects, Erişim Tarihi: 02.11.2023.
- Zhang, C. & Lu, Y., (2021). "Study On Artificial Intelligence: The State of The Art and Future Prospects", *Journal of Industrial*.
- Zorluel, M. (2019). Yapay Zeka ve Telif Hakkı, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 142, 305-356.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOL: 8 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

ÇEVRE DİPLOMASİSİ İLE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN ENVIRONMENTAL
DIPLOMACY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
THE CASE OF TÜRKİYE

Makalenin
Gönderim Tarihi:
06/09/2024

Makalenin
Kabul Tarihi:
04/10/2024

Ömer DUMAN

Bursa Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler/Ortadoğu Çalışmaları,
Doktora Öğrencisi, E-mail: omerduman6054@gmail.com,
ORCID Numarası: 0000-0001-9570-41-47

Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN

Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, E-mail: hiaydin12@gmail.com,
ORCID Numarası: 0000-0001-6783-4905
Doi: 10.59274/enderun.1544807

ÖZET

Küresel dünyada 1960'lı yıllardan itibaren çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma; çevre diplomasisi ile uluslararası hukuk kişilerinin insiyatifleri doğrultusunda çok taraflı bir boyut kazanmıştır. Bu anlamda çevre diplomasisi yumuşak güç saikleri üzerinde şekillenmektedir. Bu çalışma ile uluslararası toplum tarafından önemli bir yeri olan çevre diplomasisi ile çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma ilişkilendirilmektedir. Bu minvalde, 1972 tarihli Stockholm konferansı ile başlayan, çevre sorunlarına ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik diplomatik girişimler; 1983 tarihli BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987 tarihli Bruntland Raporu ve diğer uluslararası girişimler düzleminde devam etmiştir. Bu çerçeveden küresel ve uluslararası arenada çevre diplomasisi; çevre sorunları (küresel ısınma, iklim değişikliği, hava ve su kirliliği vs.) ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi üzerinde şekillenmektedir. Küresel iklim değişikliği ile beraber her geçen gün önemi artan çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma kavramları çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada çevre diplomasisi ile sürdürülebilir kalkınma ilişkisinin Türkiye örneği üzerinden tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, metodolojik olarak karşılaştırmalı analiz yöntemine başvurulmuştur. Bu çalışma ile Türkiye'de çok taraflı çevre diplomasisinin gelişmesine istinaden sürdürülebilir kalkınma unsurlarında da ilerleme olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Diplomasisi, Sürdürülebilir Kalkınma, Türkiye

ABSTRACT

Since the 1960s, environmental problems and sustainable development in the global world have gained a multilateral dimension in line with the initiatives of environmental diplomacy and international law actors. In this respect, environmental diplomacy is shaped on soft power motives. In this study, environmental diplomacy, which has an important place in the international community, is associated with environmental problems and sustainable development. In this respect, diplomatic initiatives towards environmental problems and sustainable development, which started with the Stockholm Conference in 1972, have continued with the UN World Commission on Environment and Development in 1983, the Bruntland Report in 1987 and other international initiatives. In this respect, environmental diplomacy in the global and international arena is shaped on the relationship between environmental problems (global warming, climate change, air and water pollution, etc.) and sustainable development. The concepts of environmental diplomacy and sustainable development, which have become increasingly important with the global climate change, constitute the subject of this study. This study aims to analyse the relationship between environmental diplomacy and sustainable development through the case of Turkey. In the study, the methodological method of comparative analysis is used. This study concludes that the development of multilateral environmental diplomacy in Turkey has led to progress in sustainable development elements.

Keywords: Environmental Diplomacy, Sustainable Development, Türkiye

1.GİRİŞ

Çevre sorunlarına yönelik iyi niyetli girişimler İkinci Dünya Savaşı'ndan (1938-1945) sonra başlamış olsa da 1960'lı yıllardan sonra hız kazanmıştır. Bu süreçten sonra çevre problemleri; uluslararası konferans, zirve, sözleşme ve raporlar ile küresel siyasetin gündemine yerleşmiştir. Çevre sorunlarının tartışıldığı ve kapsamlı görüşmelerin gerçekleştirildiği ilk uluslararası diplomatik girişim 1972 yılında Stockholm konferansı ya da bir diğer adı olan BM İnsan Çevresi Konferansı ile başlamış ve sonrasında önemli zirveler gerçekleştirilmiştir. Bu girişimler ile çok taraflı çevre diplomasisi gelişmeye başlamış ve çevre diplomasisi ile devletler arasında siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal ve diplomatik ilişkiler geliştirilmiştir.

Çevre sorunları minvalinde gelişim gösteren çevre diplomasisi, uluslararası hukuk kişilerin ve diğer uluslararası aktörlerin faaliyetleri ile şekillenmiştir. 1983 senesinde BM çatısı altında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu ile çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi ön plana çıkmıştır. Akabinde 1987 yılında BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Bruntland Komisyonu) Bruntland Raporu ile "*Ortak Geleceğimiz*" teması ile çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi tüm ayrıntıları ile irdelenmiştir. Çevre diplomasisi ile çevre sorunlarının (iklim değişikliği, küresel ısınma, hava ve su kirliliği, nükleer kirlilik, doğanın ve ozon tabakasının tahrip edilmesi vs.) çözülmesi ile sürdürülebilir kalkınmanın (büyüme, gelişim, teknolojik ilerleme, küreselleşme, finans, iktisadi kalkınma, siyasi istikrar, diplomatik başarı vs.) kalıcı bir şekilde gerçekleşmesi imkan dahilindedir.

Türkiye'nin 20. yüzyılın ikinci çeyreği sonrasında çevre sorunlarına yönelik politikası sağlık, sürdürülebilir kalkınma, iktisadi büyüme minvalinde şekillenmiş; 1961 ve 1982 Anayasası'nda çevre sorunlarına yönelik düzenleme yapılmış ve bu yönde birçok yasa, tüzük ve yönetmelik yürürlüğe girmiştir; çevre diplomasisi bağlamında uluslararası çevre ve sürdürülebilir kalkınma eksenli uluslararası örgütler ile dostane ilişkiler geliştirmekte ve bu konuda yazılan uluslararası raporların önerileri doğrultusunda dış siyaset izlemiştir. Ayrıca Türkiye, çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilişkili birçok plan ve proje yapmış ve çevre bakanlığı ve STK'lar aracılığıyla çevreye yönelik farkındalık programları yürütmüştür.

Bu çalışmada, çevre diplomasisi ile sürdürülebilir kalkınma ilişkisinin Türkiye örneği üzerinde tahlil edilmiştir. Bu çerçeveden çalışma dört bölümden oluşmuştur. Birinci ve ikinci bölümlerde siyasi tarih, uluslararası ilişkiler, ekonomi-politik ve uluslararası hukuk bağlamında çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma kavramı analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde karşılaştırmalı bir şekilde sürdürülebilir kalkınma ve çevre diplomasisi ilişkisi irdelenmiştir. Son olarak dördüncü bölümde çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi minvalinde Türkiye örneği değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel sorusu ise siyasi tarih, uluslararası ilişkiler, ekonomi-politik ve uluslararası hukuk bağlamında Türkiye ve küresel dünyada çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi nasıl şekillenmiştir? Çalışma bu soru minvalinde analiz edilmiş ve sonuç ve genel değerlendirme bölümünde bu sorunun yanıtı geniş bir perspektiften verilmiştir.

2. ÇEVRE DİPLOMASİSİ

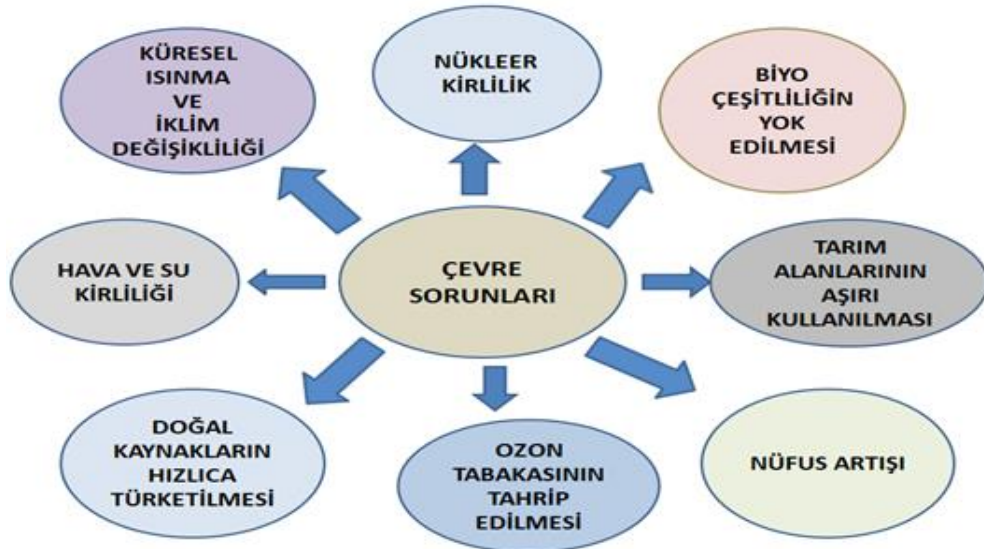
Uluslararası hukuk kişileri arasında yaşanan uyuşmazlıkların çözülmesi ve güvenlik ve barışın tesisi noktasında uzlaşının sağlanması için devletler veya diğer aktörler biraraya gelerek müzakereler ya da diplomasi yürütmektedir. Bu diplomasi adımları ile uzlaşa ya da uyuşmazlıkların devam etmesi söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda diplomasi kavramını salt bir tanım ile açıklamak mümkün değildir. Diplomasi kavramı birçok yazara göre farklı tanımlanmakta ve ulusal ve uluslararası sözlükler de diplomasi kavramını farklı açıklamaktadır (İskit, 2018: 1-5). En nihayetinde diplomasi kavramı barışçıl yöntemler üzerinde şekillenmektedir. Öyle ki küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde diplomasi, dış politikanın uygulama aracı olarak görülmektedir. Ne var ki diplomasi, müzakereler vasıtası ile yürütülmektedir. Diplomasi kavramı; dış politika, barış, güç, çatışma, müzakare, ticaret savaşları, mücadele, diyalog, uluslararası ilişkiler, strateji, anlaşmalar, küresel finans, siyaset, iş birliği, çevre, kültürel, sosyal, ekonomi vs. ile ilişkilidir.

Dış politikada uygulanan bir politika yöntemi olduğu varsayılan diplomasi (Abdurahmanlı, 2021: 581) temelleri çok eskilere dayanmaktadır. Diplomasi temelleri, uluslararası ilişkilerin şekillenmeye başladığı 15. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanmıştır (İskit, 2018: 1-5). 15. yüzyıldan günümüze diplomasi; teori, kuram, uygulama ve yeni alanlar şeklinde değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Zaman içerisinde yaşanan hadiselerle birlikte diplomasi farklı türlere evrilmiştir. Bu minvalde diplomasi türlerini birkaçını şu şekilde vermek mümkündür: kamu

diplomasisi, ekonomik diplomasi, kültürel diplomasi, bilim diplomasisi, siber diplomasi, enerji diplomasisi, bölgesel diplomasi, eğitim diplomasisi, sağlık diplomasisi, spor diplomasisi (Mamchii, 2024), çevre diplomasisi vs. olmaktadır. Diplomasi türleri içerisinde çevrenin korunması, iklim değişikliği ve küresel ısınmanın önüne geçilmesi aşamasında küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde çevre diplomasi 1960'lı yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Ancak II. Dünya Savaşı (1939-1945) sonrası süreçte çevreye yönelik sorunlar gündeme getirilmiştir.

Küreselleşen dünyada iklim değişikliği, savaşların yol açtığı yıkımlar, hava ve su kirliliği, çevresel bozulma, küresel ısınma, kaynakların hızlıca tüketilmesi, denizlerin kirlenmesi, kimyasal maddelerin doğaya bırakılması, biyoçeşitliliğin yok edilmesi, doğal kaynaklarının aşırı kullanılması, tarım topraklarının kullanılmaz hale getirilmesi gibi olaylar siyasi bir alana taşınmıştır. Bu hadiseler küresel anlamda çevresel sorunlar olarak nitelendirilmektedir. Bu sorunlara yönelik uluslararası hukuk kişileri (devletler, uluslararası örgütler, bireyler vs.) çevre diplomasisi düzleminde girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Şekil 1'de tüm dünyada en çok üzerinde durulan çevresel sorunlar verilmiştir. Bunlar; hava ve su kirliliği, nüfusun artması, nükleer kirlilik, ozon tabakasının tahrip edilmesi, doğal kaynakların yetersizliği gibi çevresel sorunlar bağlamında çevre politikaları ve çevre diplomasisi şekillenmiştir.

Şekil 1: Çevresel Sorunlar

Kaynak: Yazarlar tarafından derlenmiştir.

1960 yılından itibaren sanayileşmiş ülkelerde çevreye verilen zararın farkına varılması ile çevre politikaları (sanayi kaynaklı kirlilik, atık salınımı, küresel ısınma, iklim krizi, denizlerin kirlenmesi vs. ile mücadele) şekillenmeye başlamış ve

küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde çok taraflı diplomasi konusunu olmuştur (İskit, 2018: 363). Öyle ki çevre sorunlarının önüne geçmek için ülkeler ortak kararlar almak zorunda kalmış ve bu zorundalık durumu çevre diplomasisini başlatmıştır. En nihayetinde çevre diplomasisi, çevre sorunlarına çözüm aramaktadır (Kartal, 2022). Dahası, 1960 yılından itibaren çevre düşüncesinin gelişmesi ile çevre diplomasisi ortaya çıkmış ve geçerli olan siyasi gelişmeleri de değiştirmeye başlamıştır. Öyle ki, 1960 yılından itibaren bütün devletler çevre meselesini politik bir zemine taşımıştır (Büyükçolpan, 2022: 21). Bütün bunlara ek olarak Çatal ve Doğan, *Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi* başlıklı makalesinde çevre diplomasisini şu şekilde tanımlamaktadır: “*çevre diplomasisi çevresel sorunları inceler ve çevresel sorunlar çözüme kavuşmayı bekleyen, oldukça kritik sonuçlar doğurabilecek, riskli bir çalışma sahasıdır.*” (2018: 17).

Uluslararası ilişkiler disiplinlerinden biri olan çevre diplomasisi sadece devletler ve uluslararası örgütler nezdinde yürütülmemektedir, bu sürece sivil toplum kuruluşları (STK) ve aktivistler de dahil olmaktadır (Büyükçolpan, 2022: 14). Ayrıca çevre meselelerinde faaliyetler yürütülen özel kuruluşlar ve hükümetler dışı örgütler (NGO) de bulunmaktadır. Bunlar; Dünya Vahşi Yaşam Fonu (World Wildlife Fund), Yeryüzü Dostları (Friends of Earth), Sierra Kulübü (Sierra Club), Yeşilbarış (Greenpeace), Ulusal Audubon Topluluğu (National Audubon Society) vs. olmaktadır (Balaam ve Dillman, 2015: 668). Ek olarak Avrupalı ülkelerde çevre sorunlarına duyarlı ve ilgilenen Yeşil Parti isimli siyasi oluşumlar mevcut (Türkiye’de de var) ve birçok ülkede çevre bakanlıkları bulunmaktadır. Bu kapsamda çevre diplomasisi tüm ulusal ve uluslararası aktörlerin ilgilendiği bir alan olmuştur.

Uluslararası toplum ve küresel arenada modern diplomasisinin en büyük sağlayıcısının BM olduğu ileri sürülmektedir (Büyükçolpan, 2022: 12). Bu noktada çevre diplomasisi bağlamında çevre politikaları ilkin BM’de tartışılmaya başlanmış ve akabinde, 1969 yılında, NATO çevrenin güvenliği konusunda harekete geçmiştir. Çevre diplomasisi konusunda ilk uluslararası diplomatik girişim 1972 yılında Stockholm (İsveç) konferansı ya da bir diğer isimle BM İnsan Çevresi Konferansı olmuştur. Öyle ki birçok ülke çevre ile ilgili kaygılarından ötürü biraraya gelmiş ve BM İnsan Çevre Bildirisi ilan edilmiştir. Bu Bildiri’de çevreye ilişkin devletlerin ve uluslararası toplumun harekete geçmesi için 109 tavsiye içermektedir. Daha sonra çevre sorunları ile ilgili tasarıların hazırlanması, iş birliği forumunu oluşturma ve bilimsel değerlendirme verilerin yayınlanması için Kenya’nın başkenti Nairobi’de BM Çevre Programı (UNEP) isimli uluslararası bir örgüt kurulmuştur (İskit, 2018: 363; Balaam ve Dillman, 2015: 666). 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren çok kutuplu ve çok taraflı Stockholm Konferansı, çevre bildirisi ve UNEP ile çevre diplomasisinin gelişmesine katkı sağlanmış ve çevreye yönelik duyarlılık politikaları ileri sürülmüştür.

1972 Stockholm ya da BM İnsan ve Çevre Konferansı Bildirgesi’nin 2.maddesinde çevrenin korunmasının bir görev olduğunu ileri sürülmüştür: “*İnsan çevresinin korunması ve geliştirilmesi dünyamızın her yerinde insanların refahını ve*

kalkınmasını etkileyen önemli bir konu, bütün insanların özlemi ve bütün hükümetlerin görevidir.” Ayrıca BM İnsan ve Çevre Konferansı Bildirgesi'nin 11. İlkesinde çevre diplomasisinin zorunluluğuna atıf yapılmıştır: *“Bütün devletlerin çevre politikaları geliştirmekte olan ülkelerin bugünkü ve gelecekteki kalkınma potansiyelini güçlendirmeli ve herkes için daha kaliteli yaşam koşulları sağlanmasına engel olmamalıdır. Devletler ve uluslararası kuruluşlar çevresel önlemlerin uygulanmasından doğabilecek uluslararası veya ulusal sonuçları karşılamak için anlaşma zemini oluşturmalıdır.”* (Türkiye Barolar Birliği, 2014: 65-68).

Devletler, çevre ile ilgili sorunlara karşı önlemler almasını sağlayan çevre diplomasisi çok taraflı anlaşmaların (uluslararası hukuk kaynağı) imzalanmasına ve çevre sorunları ile ilgili kapsayıcı bildirimlerin yayınlanmasında önemli bir yol üstlenmektedir. Çevre diplomasisi devletler arasında siyasi, ekonomik, diplomatik ve sosyo-kültürel ilişkilerin geliştirilmesine imkan sağlamaktadır. Uluslararası toplum tarafından önemli bir yeri olan çevre diplomasi ile çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilişkilendirilmiştir. Bu açıdan 1983 tarihinde BM çatısı altında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu kurulmuştur (Kartal, 2022). 1987 yılında ise çevre ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Bruntland Komisyonu) Bruntland Raporu hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu raporun teması da *“Ortak Geleceğimiz”* olarak belirlenmiştir (Arar, 2022; Balaam ve Dillman, 2015: 667). Böylece *“Ortak Geleceğimiz”* teması ile çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma hedeflenmiştir.

Çevre, sürdürülebilir kalkınma ve küresel ekoloji değişimi ile ilgili en önemli girişim 1992'de Brezilya'nın Rio kentinde BM Çevre ve Kalkınma Konferansı olmuştur. Bu konferans sırasında Rio Bildirisi ile Orman Prensipleri kabul edilmiş, dahası BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlik Sözleşmesi imzaya açılmıştır (Sözleşme'nin kabul tarihi; 24 Mart 1994). Bu konferans sonrasında çevre ve kalkınma ile ilgili akademik çalışmalarda patlamalar yaşanmıştır. Ayrıca bu konferans, 2002'de Johannesburg'ta yapılan “Çevre ve Kalkınma Zirvesi'nin düzenlenmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan 2002 Çevre ve Kalkınma Zirvesi'nin öncesinde 1994 tarihli Paris BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (kuraklıkla mücadelede uluslararası iş birliği) imzalanmıştır (İskit, 2018: 364; Büyükçolpan, 2022: 27-28; Arar, 2022). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlik Sözleşmesi ile iklim değişikliğinin önüne geçmek, sera gazı salınımı azaltmak ve sürdürülebilir kalkınma amaçlanmıştır (Büyükçolpan, 2022: 27). 1992 tarihli BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'na 78 üye katılım sağlamış ve uluslararası arenada en fazla üyenin katılım sağladığı dünya zirvesi (çevre) olarak bilinmektedir (Aksu, 2011: 14). Böylece konferans ve sözleşmeler ile küresel gündemde çevre sorunları ve çevre diplomasisi büyük bir yankı uyandırmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda çevre diplomasi, uluslararası hukuk kişilerin insiyatifi doğrultusunda çok taraflı bir boyut kazanmıştır.

Çevre diplomasisi ile çevre sorunlarına (küresel ısınma, iklim değişikliği, hava kirliliği, su kıtlığı vs.) yönelik müzakereler yapılmış ve uluslararası anlaşmalar

akdedilmiştir. Küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde ön planda tutulan küresel ısınma, ozon tabakasının tahrip edilmesi ve iklim değişikliği konuları 1997 yılında BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çerçevesinde Kyoto Protokolü olarak kabul edilmiştir. 1997 tarihli Kyoto Protokolü 2005 yılında yasalaşmış ve yürürlüğe girmiştir (İskit, 2018: 365). Kyoto Protokolü'nün 2.maddesinde şunlara dikkat çekilmiştir: “ulusal ekonominin ilgili sektörlerinde enerji verimliliğinin artırılması; sürdürülebilir orman yönetimi uygulamaları ile ağaçlandırma ve yeniden ormanlaştırmanın teşvik edilmesi; sürdürülebilir tarım türlerinin, iklim değişikliği mülâhazaları ışığında teşvik edilmesi; yeni ve yenilenebilir enerji türleri, karbondioksiti gideren teknolojiler ile çevre dostu ileri ve yenilikçi teknolojilerin araştırılmaları, teşvik edilmeleri, geliştirilmeleri ve kullanılmalarının artırılması; metan gazı salımlarının gerek atık yönetiminde geri kazanım ve kullanım sırasında, gerek enerji üretimi, nakli ve dağıtım aşamasında sınırlandırılması ve/veya azaltılması.” (Birleşmiş Milletler, 1998: 4-5).

Kyoto Protokolü'nün temel hedefleri arasında sera gazı salınımı azaltmak, iklim değişikliğinin önüne geçmek, çevre dostu teknolojiyi geliştirmek, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmektir. Geline noktada çevre diplomasisinin gelişmesinde 193 ülkenin taraf olduğu BM ve BM nezdinde akdedilen uluslararası anlaşmalar etkili olmaktadır. Ayrıca 2004 yılından beri NATO, birtakım uluslararası örgütler (BM Avrupa Komisyonu, UNEP, Orta ve Doğu Avrupa Çevre Merkezi, AGİT, BMKP) ile beraber Çevre ve Güvenlik İnisiyatifi bünyesinde çalışmalar yürütmektedir (İskit, 2018: 364). Kyoto Protokolü'nün devamı niteliğinde olan Paris Anlaşması çevre diplomasisinin en güncel versiyonudur. BM Paris Anlaşması 5 Ekim 2016 tarihinde onaylanmış ve 4 Kasım 2016 tarihinde de yürürlüğe girmiştir. Paris Anlaşması'nın temel hedefleri arasında karbon salımının sıfır seviyesine indirilmesidir. Ayrıca Paris Anlaşması'nı diğer çevre anlaşmalarından ayıran en belirgin politikası ise çevre tahribatı ve küresel ısınma tüm ülkelerinin (gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler) sorumluluğundadır. Diğer anlaşmalarda sorumluluk sadece sanayisi gelişmiş ülkelerin sorumluluğu olduğu ileri sürülmüştür (Büyükçolpan, 2022: 30). Ayrıca Kyoto Protokolü ile piyasa temelle bir sistemin ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Balaam ve Dillman, 2015: 684).

Yukarıda çevre diplomasisinin gelişmesinde etkili olan uluslararası anlaşmalarının birkaçına değinilmiştir, ancak zamanla daha fazla çevre anlaşmaları ilan edilmiştir. Geline noktada çevre diplomasisinin gelişmesinde uluslararası hukuk kişilerin iradeleri ile akdedilen uluslararası hukuk kaynağı olan anlaşmalar etkili olmuştur. Çevre diplomasi ile çevrenin güvenliği ve korunması, küresel ısınmanın önüne geçilmesi, doğanın korunması ve denizlerin kirletilmesinin engellenmesi amaçlanmaktadır. En nihayetinde çevre diplomasisi; yumuşak güç (soft power) parametreleri (barışçıl koşullar, diplomasi, çevreci, uluslararası barış ve güvenliğin tesisi, iş birliği, silahsızlanma, devletlerin biraraya gelmesi, toplumsal yarar, caydırıcılık, müzakere vs.) üzerinde şekillenmektedir. Bu noktada çevre diplomasi alanı ile çevre sorunlarının çözülmesinin yanı sıra

sürdürülebilir kalkınma (büyüme, sanayileşme, kültürel çeşitlilik, küreselleşme, teknolojik ilerleme vs.) da desteklenmektedir. Büyükçolpan'ın da belirttiği gibi 1968 yılında kurulan Roma Klübü'nün 1972 yılında yayınlanan rapor ile sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya atılmıştır. Bu rapor, BM aracılığıyla sürdürülebilir kalkınma kavramı çevre diplomasisine dahil edilmiştir (2022: 24-25). Bunun yanı sıra Çatal ve Doğan'ın çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisine yönelik şu değerlendirmesi önem arz etmektedir: “*Çevre Diplomasisi'nin temellerini; sürdürülebilir kalkınmanın, hem teorik bir yapı hem de pratiklere yansıyan bir çözüm yöntemi olarak, sistematikleştirilmesi amacı ile gerçekleştirilen ilişkiler oluşturmuştur.*” (2018: 24).

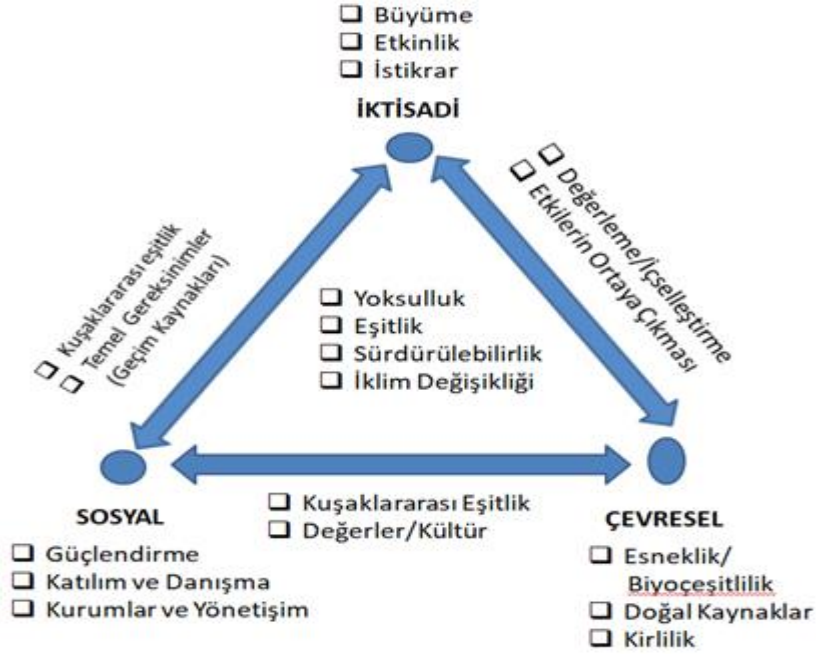
3.SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma kavramı sadece iktisatçıları ilgilendiren bir olgu olarak düşünülmemelidir. Disiplinlerarası bir kavram olarak her geçen gün önemini de artırmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, iktisadi büyüme ve çevre arasındaki ilişkiyi gün yüzüne çıkaran bir olgu olarak açıklanabilmektedir. Bu olgu ilk olarak 1987 tarihinde Dünya Çevre ve Kalkınma komisyonunda gündeme gelmiştir. Bahse konu komisyon raporunda ‘*Bizim Ortak Geleceğimiz*’ ile sürdürülebilir kalkınma sonraki kuşakların gereksinimlerini riske atmadan günümüz gereksinimlerin giderilmesi şeklinde ifade edilebilmektedir (Aydın, 2016: 13).

Sürdürülebilir kalkınma olgusu, 1970’li yıllarda mevcut iktisadi gelişme politikalarının bütün dünyada ekolojik olarak sürdürülebilir ve sosyal adalet sağlama noktasında yeterli olmaması üzerine, sürekli iktisadi büyüme ve doğanın muhafaza edilmesi arasında bir uzlaşma olarak gün yüzüne çıkmıştır. İlk başlarda, çevresel hususlardaki kaygılara cevap olmak için kullanılan sürdürülebilir kalkınma, zaman içerisinde sosyal ve iktisadi perspektifleri içerecek biçimde ilerlemiştir. Nitekim, sürdürülebilir kalkınmanın, sosyal ve iktisadi hususları, ekolojik endişeler ile buluşturma gayreti olduğu ileri sürülebilir (Gedik, 2020: 196).

Sürdürülebilir kalkınma özünde, çevre ve ekonomi arasında bir denge oluşturarak, doğal kaynakları bugünden tam olarak tüketmeden, aynı dünyayı paylaşacağımız sonraki nesillerin gereksinimlerinin giderilmesine olanak sunacak biçimde kalkınmayı tesis etmek anlamına gelmekte dahası kalkınmayı sürdürülebilir kılmaktadır (Kaya ve Ek, 2021: 80). Tek başına iktisadi anlamda sağlanacak bir başarı sürdürülebilir kalkınma anlamını taşımamaktadır. Sürdürülebilir kalkınmadan bahsedebilmek için iktisadi, sosyal ve ekolojik bileşenler şeklinde 3 bileşenin beraber gerçekleşmesi gerekmektedir (Ergün, 2012: 101).

Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınma Unsurları

Kaynak: (Munasinghe, 2009; akt. Yeni, 2014: 186).

Sürdürülebilir kalkınma, yukarıda görülen üç unsurun dengeli bir şekilde göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde iktisadi, sosyal ve çevresel unsurların kendi içlerinde bağlantıları da önem arz etmektedir. İktisadi ve sosyal parametreler gelir dağılımı, yoksulluğun minimize edilmesi, işsizlik probleminin giderilmesi gibi hususlarda etkileşim içindedir. Toplumun sosyo-ekonomik şartları istikrarlı hale ulaştığında, çevreye olan yaklaşımı da sürdürülebilir bir düzeye gelecektir. Öte yandan, gelişmekte olan toplumlar, doğal kaynaklara bağlı bir şekilde hayatlarını idame ettirmektedirler. Daha iyi sosyo-ekonomik imkanlara sahip olan toplumların, doğa sermayesinden talepleri daha düzenli olacaktır. Sosyal ve çevresel boyut, kaynak dağılımındaki adaletin yanı sıra, doğal kaynakların da adil biçimde kullanılmasını öngörür. İktisadi ve çevresel unsurlar, çevresel değerlendirme ile iktisadi faaliyetlerin oluşturduğu negatif durumların içselleştirilmesini öngörür. Hiç şüphe yok ki tüm iktisadi faaliyetler toplumun refah seviyesinin artırılmasını sağlarken, çevresel kalite noktasında negatif etkileri de olabilecektir (Gürlük, 2010: 87-88).

Kısaca, sürdürülebilir kalkınma olgusu iktisadi, ekolojik ve toplumsal yönleri bulunan çok boyutlu bir kavram olarak toplumlara katkı sunmaktadır (Han ve Kaya, 2012: 255). Türkiye’de çevre kavramının geniş bir biçimde tahlil edilip, ayrı bir kısım olarak yer aldığı ilk kalkınma planı 1973-1977 yıllarını kapsayan 3. Beş Yıllık Plan’dır. Bu zamana değin, çevreye ilişkin düzenlemelerde üzerinde durulan asıl konu, çevre kirliliğinin minimize edilmesi iken, 5. Beş Yıllık Planı’ndan

itibaren doğal kaynakların etkin kullanımı ve sonraki kuşaklara sağlıklı bir biçimde ulaştırılması görüşü benimsenmiştir. Son tahlilde, 1990 ve 2000’li yıllarda Türkiye’de bir çevre farkındalığının tesis edildiği ve kalkınma planlarının diğer ülkelerle benzer şekilde ilerlediği söylenebilir (Uyanık vd., 2012: 126).

4.Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Diplomasisi İlişkisi

Küresel iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, hayvan ve bitki türlerinin ve çeşitliliğinin azalması, hava, su ve toprak kirliliğinin artmasına istinaden olumsuz sonuçlarının oluşması ve söz konusu çevresel problemlerin küresel boyut kazanması iktisadi ve çevresel atmosferlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu, dolayısıyla beraber tahlil edilmesi gerekliliği gerçeğini somutlaştırmıştır (Toprak, 2006: 148).

Tablo. 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tarihsel Serüveni ve Gelişen Çevre Diplomasisi

YIL	ZİRVE
1972	Büyümenin Sınırları Raporu
1972	Stockholm Konferansı
1976	Habitat I Zirvesi
1987	Brundtland Raporu
1992	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio)
1994	Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı
1996	Habitat II Zirvesi
1997	Rio+5 Zirvesi
2000	Binyıl Zirvesi
2002	Rio+10 Zirvesi
2012	Rio+20 Zirvesi
2015	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kaynak: (Kaya ve Ek, 2021: 81).

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1972 yılından günümüze kadar çeşitli amaçlarla dünya ülkeleri bir araya gelmiş konferanslar ve zirveler gerçekleştirmiş

ve bazı raporlar sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle küresel iklim değişikliğinin şiddetini artırdığı bu zaman diliminde daha fazla iş birliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu iş birliği durumu da çevre diplomasisi minvalinde şekillenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma konusunun dünya ölçeğinde gündemde kalması ve yankılanması, bir diğer ifade ile sürdürülebilir kalkınmanın, S. Brunel'in ifadesiyle, "küresel bir bilinç" haline dönüşmesi 1990'lı yıllara tekabül etmektedir. Bilhassa, 1992 BM Rio de Janeiro Konferansı'nda kabul gören Gündem 21, sürdürülebilir kalkınma namına uygulanacak politikaların temel metni olacaktır. Sürdürülebilir kalkınma olgusu ise, Rio'dan bu yana gerçekleştirilen bütün BM çevre toplantılarının ve uluslararası iktisadi iş birliği gayretlerinin ortak dili haline gelmiştir (Şahinöz, 2019: 80).

Paris İklim Anlaşması 2015 yılında yapılmıştır. Kyoto Protokolü ise 2020 yılında sonlandığı için sonraki dönemler için yeni bir anlaşmanın varlığı önem ihtiva etmektedir. Bu anlaşmada iklim değişikliği problemini çözmek için atmosfer ısısının 2 derece ile sınırlandırılıp, imkanlar dahilinde de 1.5 dereceye düşürülmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Kyoto Protokolü'ndeki gibi salt gelişmiş ülkeler için değil, aynı zamanda küresel ısınmaya sebebiyet veren gelişmekte olan ülkeler için de sorumluluklar belirlenmiştir. Nitekim bilim insanlarına göre sera gazı emisyon oranları yükselmeye devam etmesi durumunda belirli bir düzeyden sonra küresel ısınma geri döndürülemez duruma dönüşeceği hususunda ikaz etmişlerdir (Erkut ve İnce Yenilmez, 2023: 99).

Sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının başarılı olması için Gündem 21'de hiçbir ülkenin bu hedefleri tek başına uygulayabilecek yetenekte olmaması; sürdürülebilir kalkınma için küresel iş birliği bağlamında hareket edilmesi ihtiyacını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu tarz bir yaklaşımla sürdürülebilir kalkınmanın tüm ülkelerle iş birliği içinde faydalı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerine ulaşması için çevre yönetimi yaklaşımını da uygulamaya koymak gerekmektedir (Denek, 2019: 821).

Küresel iklim değişikliği nedeniyle meydana çıkan bir takım çevresel problemler, sağlık ve sıhhi sorunlar, yer altı sularının ve kullanılabilir tatlı su düzeylerindeki düşüş, orman örtüsünün gün geçtikçe azalması ve kentsel nüfusun ürettiği sayısız sorunlar bu tür sonuçlardandır. Söz konusu negatif durumlar elbette salt gelişmekte olan ülkelerde değil, benzer şekilde gelişmiş ülkelerde de yaygın olarak görülen negatif sonuçlardandır. Bilhassa çevreci grupların ve bazı sivil toplum örgütlerinin yaptıkları dikkat çekici eylemlerin yanı sıra, yayınladıkları bildirimlerle kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmaktadırlar. Örnek olarak, Batman'da bulunan Hasankeyf barajı ve Sinop Nükleer santralının oluşturacağı çevresel sorunlar için bir araya gelen binlerce insanın talepleri ile Paris, New York veya Londra meydanlarında bir araya gelerek küresel iklim değişikliği hususunda çağrıda bulunan insanların söylemleri arasında ciddi bir benzerlik ve ortaklaşan bir amaç bulunmaktadır (Özgen, 2018: 475).

Küresel düzlemde sürdürülebilirliğe zarar veren çevresel sorunlar; küresel iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, toprak ve su kaynaklarının azalması ve kirlenmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması, hızlı nüfus artışı ve doğal kaynakların azalması, nükleer kirlilik ve nükleer atıklar şeklinde sıralanmaktadır (Erden Özsoy ve Dinç, 2016: 37-39). Bu sorunlar bir ülkenin tek başına çözebileceği sorunlar olmaktan çıkmıştır. Ancak ülkeler ortak bir paydada ve iş birliği içerisinde söz konusu küresel sorunları minimize etmeyi başarabilirler. Bu durumun nihai çerçevesi ise küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde çevre diplomasisinin daha yoğun hale getirilmesi gerekir.

5. TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Küresel sistem içerisinde çevrenin korunmasına yönelik çevre hakkı UNESCO tarafından insan hakkı olarak kabul edilmiştir. Öyle ki çevre hakkı; barış hakkı, kalkınma hakkı ve diğer haklar ile beraber değerlendirilmektedir (Gürseler, 2008: 199-200). Türkiye'nin çevre politikaları da bu minvalde gelişmiştir. Öyle ki 1960'dan beri küresel dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çevreye yönelik duyarlılık söz konusu olmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren tüm dünyada çevre politikaları gündeme yerleşirken Türkiye'nin 1961 Anayasası ile çevre ile ilgili hususlar yer almamıştır. Ancak 1961 Anayasası'nın 49. maddesinde çevreye yönelik dolaylı olarak bir düzenlemenin olduğu ileri sürülmektedir (Gürseler, 2008: 202). 1961 Anayasası'nın 49.maddesi şu şekilde; “*Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir. Devlet, yoksul veya dar geliri ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır.*”(T.C. Resmi Gazete, 1961: 4). 49.madde sağlık hakkı ile ilgili olsa da çevre korunmasına yönelik düzenlemeyi de dillendirmiştir (Gürseler, 2008: 202).

Türkiye, 1970'li yıllardan itibaren çevre sorunları ile tanışmış ve çevre sorunları ile ilgili doğrudan anayasal düzenlemeler yapmıştır. Türkiye'nin çevre ile ilgili en önemli anayasal girişimleri 1982 Anayasası olmuştur. Türkiye, 1982 Anayasası'nın 56.maddesinde çevre hakkı çerçevesinde hukuki bir girişimde bulunmuştur. Böylece Türkiye'de 56.madde ile çevre koruma kavramı gelişmiş (Gürseler, 2008: 200) ve buna yönelik çalışmalar da ivme kazanmıştır. Geline nokta bu anayasal güvence ile Türkiye'de çevre sorunları üst perdeden tespit edilmeye başlanmıştır.

1982 Anayasası'nın 56.maddesinde önem verilen sağlık hizmetleri ve çevrenin korunmasına yönelik kapsamlı değerlendirme şu şekilde: “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*” Bu noktada 56. madde ile çevrenin korunmasında devletin ve vatandaşın ortak görevi olduğu vurgulanmış ve çevrenin korunması bir yaşama hakkı olduğu hükmü içermektedir. Ayrıca 1961 Anayasası'nın 49.maddesinde olduğu gibi 1982 Anayasası'nın 56.maddesinde de sağlık hakkı ile birlikte çevre hakkı ele alınmıştır. 56.maddenin devamında sağlık hakkına değinilmiştir: “*Devlet, herkesin hayatını,*

beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.” (T.C. Resmi Gazete, 1982: 18).

Kürselleşen dünyada çevresel sorunlarında biri de tarım alanların bilinçsiz bir şekilde kullanılmasıdır. Bu bağlamda 1982 Anayasası'nın 45.maddesinde tarım alanlara yönelik hükümler içermektedir: *“Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır.”* (T.C. Resmi Gazete, 1982: 12). 45.madde tarım alanların korunmasında devletin tedbir amaçlı rolüne değinilmiştir. Çevre sorunları içerisinde ormanlara verilen zararlar durumu söz konusudur. 1982 Anayasası'nın 169.maddesinde ormanlar ile ilgili hüküm şu şekilde: *“ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasî propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz.”* (T.C. Resmi Gazete, 1982: 50). Böylece 1982 Anayasası'nın 56.maddesinde olduğu gibi 45 ve 169. maddeler de çevre sorunları ile ilgili hükümler içermektedir. En nihayetinde çevre sorunlarıyla ilgili en önemli madde 56.maddedir.

Küresel dünyada uluslararası örgütler, STK'lar, hükümet dışı örgütler, siyasi partilerin yanı sıra uluslararası hukuk kişisi ve uluslararası aktör olan devletler çevre sorunlarında önemli girişimlerde bulunmaktadır. Çevre sorunları ile ilgili olarak devletler, çevre bakanlıkları kurmuşlardır/kurmaktadır. Ulusal anayasadan belirlenen hükümler çerçevesinde çevre bakanlıkları iklim değişikliği, küresel ısınma, kuraklık, hava ve su kirliliği, yenilebilir kaynakların kullanımı yaygınlaştırma vs. önemli faaliyetler icra etmektedir. Ayrıca çevre bakanlıkları çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili olarak şu faaliyetleri de yapmaktadır: projeler yapmak, konferanslar ve zirveler düzenlemek, raporlar hazırlamak, çevre ile alakalı diğer bakanlıklar ile iş birliği yapmaktadır. Türkiye'de ise çevre sorunları ile ilgilenen çevre bakanlığı bulunmaktadır. Türkiye'deki çevre bakanlığı tarihsel süreç içerisinde birçok farklı isimle günümüze kadar gelebilmiştir.

Türkiye'nin en eski çevre bakanlığı 1934 yılında kurulan Bayındırlık Bakanlığı olmuştur. Bu bakanlık zamanla şu isimleri almıştır; 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı, 1983 yılında ise bakanlıkların birleştirilmesi sonucunda Bayındırlık ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. 2000'li yıllardan sonra çevre bakanlığı aynı şekilde sürekli isim değişikliğine gitmiş; Çevre ve Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2011) ve son olarak da 29 Ekim 2021 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bakanlığın yeni adı Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2024). Gelinek noktada Türkiye'de çevre bakanlığı ve alt birimleri (Türkiye Çevre Ajansı vd.) ile çevre sorunları ele alınmış ve bu soruna

yönelik projeler yapılmış ve farkındalık yaratmak amacıyla çeşitli uygulamalar ortaya konulmuştur.

Türkiye, çevre diplomasisi konusunda ilk diplomatik girişim olan 1972 tarihli Stockholm Konferansı sonrasında kurulunan BM Çevre Programı'nın (UNEP) üyesi olmamasına rağmen dostane ilişkiler kurmuştur. Öyle ki Türkiye, UNEP'e düzenli olarak finansman destek sağlamıştır. Türkiye Çevre Bakanlığı başkanlığındaki heyetler kimi sürçlerde UNEP Yönetim Konseylerine katılım sağlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). Türkiye, 1972 tarihli Stockholm Konferansı sonrasında çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusunda ulusal politikalar geliştirilmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Türkiye'de çevrenin korunmasına yönelik birçok yasa, tüzük ve yönetmelik yürürlüğe girmiştir (Altunbaş, 2023: 110). Bu bağlamda 1972-1977 yılları arasında Türkiye'de çevre politikaların gelişmeye veya şekillenmeye başladığı dönem olmuştur. (Altunbaş, 2023: 112). Bu dönemden itibaren sürdürülebilir kalkınma bağlamında beş yıllık kalkınma programları uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye, 1997 tarihli BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çerçevesinde 2005 yılında yürürlüğe giren Kyoto Protokolü'ne 2009'da 5836 sayılı bir yasayla TBMM Genel Kurulu'nda kabul etmiştir (Keleş, 2023: 27; İskit, 2018: 365; Aksu, 2011: 21). Bunun yanı sıra Türkiye birçok uluslararası çevre sözleşmesine taraf olmuştur. Bunlar; “*BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, Karadeniz'in Kirliliğine Karşı Korunması Sözleşmesi, Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Akdeniz'in Kirliliğine Karşı Korunması Sözleşmesi*” (İskit, 2018: 365-366). Ayrıca Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası çevre anlaşmaları bunlarla sınırlı değildir.* Bu minvvalde sürdürülebilir kalkınma yolunda çevrenin korunması noktasında Türkiye'nin ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmaları bu anlaşmalar üzerinde şekillenmiştir. Bu yönde Türkiye'nin ulusal kalkınma planları (TUBİTAK'ın çevre projeleri, beş yıllık planlar, bölgesel kalkınma ajansların kurulması vs.) bulunmaktadır.

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma planları 1990'lı yıllardan sonra ivme kazanmıştır. Öyle ki Türkiye'nin bu sürdürülebilir kalkınma planlarının (beş yıllık, altı yıllık, yedi yıllık) şekillenmesinde 1987 tarihli BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun Bruntland Raporu etkili olmuştur. Bu rapor ile çevre ve sürdürülebilir kalkınmanın birlikte olacağına yönelik “*Ortak Geleceğimiz*” vurgusu yapılmıştır. En nihayetinde bu rapor ile çevre sorunlarına odaklı çevre diplomasi ile sürdürülebilir kalkınma hedeflenmiştir. Bu yönde Türkiye de önemli girişimlerde bulunmuştur.

1992 yılında İstanbul merkezli Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) kurulmuştur. KEİ'ye Türkiye dahil 11 devlet üye olmuştur. KEİ'nin temel amacı

* Türkiye'nin taraf olduğu tüm uluslararası çevre anlaşmaları için bkz: <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Anlasmalar.pdf>, Erişim Tarihi: 17.08.2024.

ekonomik iş birliği, çevre, toprak ıslahı, bitki yetiştirme, bölgesel kalkınma vs. çalışmalarla Karadeniz bölgesinin barış, istikrar ve refah içerisinde olması öngörülmektedir. 1992 tarihli KEİ'nin bir boyutu da çevre diplomasisi olmuştur. Ayrıca örgüt bünyesinde kurulan Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası ile her alanda sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır (Akan, 2024: 95).

Ceren Aksu'nun belirttiği gibi sürdürülebilir kalkınma ve çevre bağlamında 1995'te Devlet Planlama Teşkilatı koordinatörlüğünde, Çevre Bakanlığı'nın teknik desteği ve Dünya Bankası'nın mali desteğiyle *Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı* hazırlanmıştır. Bu planın hazırlanmasında şu parametreler önem arz etmiştir: “yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, çevre bilinç ve duyarlılığının geliştirilmesi, çevre yönetiminin iyileştirilmesi, sürdürülebilir nitelikte bir ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişme sağlanması.” (2011: 20).

Son olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) sürecinde çevre ve sürdürülebilir kalkınma yönünde müzakere başlıkları bulunmaktadır. Şöyle ki Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ilişkin 21 Aralık 2009 tarihinde İsveç'in dönem başkanlığında 27.müzakere başlığı oluşturam *Çevre Fasılı* açılmıştır. Bu fasıl 300'den fazla başlık içermiş (atık yönetimi, sürdürülebilir kalkınma, doğa korunması, geri dönüşüm vs.) ve bu yönde Türkiye'nin düzenleme yapması istenmiştir. Türkiye, *Çevre Fasılı* çerçevesinde yasal düzenlemeler yapmaya başlamış, projeler yürütmüş (fidan dikme, her alanda kalkınma girişimleri, geri dönüşüm çalışmaları vs.) ve ulusal stratejiler uygulanmıştır (İskit, 2018: 366). Gelineen noktada Türkiye'nin çevre ve sürdürülebilir kalkınma ile ilişkili birçok girişimi söz konusu olmuş ve bu yönde çalışmaları devam etmektedir.

6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada sürdürülebilir kalkınmanın bir boyutu olan çevre hususu ile çevre diplomasisi arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Öyle ki çevre diplomasisi ile çevre sorunları ele alındığında ve asgari düzeyde olsa bile çevre sorunlarının giderilmesi ile sürdürülebilir kalkınmanın saç ayakları olan büyüme, gelişme, ekonomik, sosyal, ekolojik, iyi yönetim, teknolojik ilerleme, küreselleşme, sosyo-kültürel, yenilebilir kaynaklarını kullanma vs. ile ilgili alanlarda önemli atılımlar olacağı öngörülmektedir. Çevre diplomasisi ile uluslararası aktörler (devletler, uluslararası örgütler, hüküt dışı örgütler, STK'lar, bireyler, kamu ve özel kuruluşlar vs.) arasında yoğun bir dış politika aktivizmi olması hasebiyle çevre ve ekonomi arasında da bir denge söz konusudur. En nihayetinde küresel siyasette ve uluslararası ilişkilerde çok taraflı çevre diplomasinin gelişmesi ile ekonomik, sosyal ve çevresel bağlantılı olan sürdürülebilir kalkınma faaliyetleri içselleştirilmiştir.

Çalışmada temel bulgu olarak çevre diplomasisi ile çevre ve sürdürülebilir kalkınma (büyüme, kalkınma, küreselleşme, teknolojik gelişme, kültürel hegemonya vs.) ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişkiyi ortaya koyan en

önemli gelişme ise 1983 tarihli BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu olmaktadır. Bu komisyonun 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” temalı Bruntland Raporu yayınlanmıştır. Bu rapor ile çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi irdelenmiştir. Çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisini ortaya koyan bir diğer konferans ise 1992 yılında Brezilya’nın Rio kentinde düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı olmuştur. Geline nokta çevre diplomasisi ile çevre sorunlarının müzakere edilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi 1972 yılından itibaren uluslararası konferans, zirve, sözleşme ve raporlar üzerinde şekillenmiştir. Bu girişimler minvalinde çevre ve sürdürülebilir kalkınma saikleri ile iş birliği mekanizması geliştirilmiştir. Çevre diplomasisinin gelişmesinde etkili olan bu faaliyetler, çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisine binaen “küresel bilinç” parametresinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ne var ki çevre diplomasisinin temel motivasyonları ile sürdürülebilir kalkınma için küresel iş birliğinin gelişmesi elzemdir. Çevre problemlerin (iklim değişikliği, küresel ısınma, doğanın tahrip edilmesi, ormansızlaştırma, su ve hava kirliliği, nükleer kirlilik, nüfus artış hızı, biyoçeşitliliğin azalması, toprakların aşırı kullanılması vs.) giderilmediği takdirde küresel salgınlar baş göstermiş olacak ve Covid-19 gibi salgınların tüm dünyada sağlık, eğitim, iyi yönetim, turizm vs. alanlarındaki sistemleri tahrip edecektir. Bu yönde çözüme dayalı bölgesel ve uluslararası aktörler küresel arenada güvenlik, istikrar ve iş birliği minvalinde önemli girişimlerde bulunmalıdır.

Bu çalışmada çevre diplomasisi bağlamında çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisinden kaynaklı olarak kalkınma, teknolojik ilerleme, küreselleşme ve iktisadi gelişim buguları ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın bir diğer temel bulguya dayalı olarak da uluslararası anlaşmalarla çevre sorunlarına odaklı çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma amaçlanmaktadır. Buradan haketle devletler arasında çevre diplomasisi geliştirilmeli, çevre sorunlarına çözüm arayışları artırılmalı ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri hızlandırılmalıdır.

Çevre sorunlarına olan duyarlılık tüm cihanda olduğu gibi Türkiye’de de 1960’tan sonra gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin 1961 Anayasası’nda çevre sorunlarına yönelik dolaylı bir madde (49.madde) yer almıştır. Türkiye, bu konuda 1982 Anayasası’nda doğrudan bir düzenleme yapmıştır (45, 56 ve 169. madde). Çevre problemlerine yönelik Türkiye’nin anayasal girişiminde çevre hakkının yaşam hakkı olduğu ve çevrenin korunması noktasında devletin ve vatandaşların görevi olduğu ileri sürülmüştür. Tüm devletlerde olduğu gibi Türkiye’de de çevre sorunları ile ilgilen çevre bakanlığı, STK’lar, hükümet dışı örgütler, siyasi parti(ler) vs. bulunmaktadır. Öyle ki Türkiye’nin çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi bağlamında girişimleri 1990’lı yıllardan sonra ivme kazanmıştır. Türkiye, çevre diplomasisinin gelişmesini sağlayan uluslararası oluşumlar ile dostane ilişkiler geliştirmiş (2009 yılında Kyoto Protokolü’ne ve diğerlerine taraf olmuş) ve finansal yardımlarda bulunmuştur (UNEP vd.). Aynı şekilde Türkiye, 1972 tarihli Stockholm Konferansı sonrasında çevre ve sürdürülebilir kalkınma

konusunda ulusal politikalar minvalinde kalkınma planları ve projeler geliştirilmeye başlamıştır. Gelineen noktada Türkiye'nin ulusal ve uluslararası arenada çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisine yönelik attığı önemli adımlar şunlardır: 1992 tarihli Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne taraf olmuş, 1995'te Dünya Bankası'nın mali desteğiyle Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nın hazırlanması, 2005 yılından itibaren AB'nin *Çevre Fasılı* çerçevesinde yasal düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Belirtilen tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye, çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi minvalinde oldukça duyarlı bir siyaset izlediği sonucuna varılmıştır. Bu kapsamda Türkiye, çevre diplomasisi ve sürdürülebilir kalkınma çalışmalarını artırılmalı ve ulusal ve uluslararası arenada girişimleri hız kazanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdurahmanlı, Elvin. (2021). “Definition of Diplomacy And Types of Diplomacy Used Between States”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* , Cilt 3, Sayı 3, ss.580-603.
- Akan, Selen. (2024)“Deniz Güvenliği ve Bölgesel Sahiplik İlkesi Perspektifinden Doğu Akdeniz”, *Akdeniz'de Güvenlik, İstikrar ve İş Birliği*, Edit: Enver Arpa, Ankara: Ortadoğu Yayınları, ss.81-106
- Aksu, Ceren. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*, Güney Ege Kalkınma Ajansı Raporu, ss.1-34.
- Altunbaş, Derya. (2023). “Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye'deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış”, *Yönetim Bilimler Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1-2, ss.103-118.
- Arar, Güzin. (2022). “Çevre Diplomasisi Dediğimiz...”, https://www.mfa.gov.tr/cevre-diplomasisi-dedigimiz_.tr.mfa, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- Aydın, Halil İbrahim. (2016). *Sosyal Sermaye ve Kalkınma*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Balaam, David N. ve Dillman, Bradford. (2015). *Uluslararası Ekonomi Politika Giriş*, Çev: Nasuh Uslu, , Ankara: Adres Yayınları, 1.Baskı.
- Birleşmiş Milletler. (1998). “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne Yönelik Kyoto Protokolü”, *T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı*, https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf, Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- Büyükoçulpan, Ece. (2022). “Küresel Yönetişimde Yükselen Güçlerin İklim Diplomasisi: Hindistan ve Çin Örnekleri”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çatal, Betül ve Doğan, Mustafa. (2018). “Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre

- Diplomasisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), ss.16-31.
- Denek, Selçuk. (2019). “Sürdürülebilir Kalkınmadan Sürdürülemez Çevreye Doğru: Çevre – Kalkınma İkilemi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), ss.817-842.
- Ergün, Turan ve Çobanoğlu, Nesrin. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), ss.97-123.
- Erkut, Merve ve Yenilmez, Meltem Ince. (2023). “Sosyal Politika ile Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi: G7 Ülkeleri Kapsamında Bir Analiz”, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), ss.95-108
- Gedik, Yasemin. (2020). “Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma”. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), ss.196-215.
- Gürlük, Serkan. (2010). “Sürdürülebilir Kalkınma Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanabilir mi?”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), ss.85-99.
- Gürseler, İ. Güneş. (2008). “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, *TBB Dergisi*, Sayı 75, ss.199-208.
- Han, Ergün ve Kaya, Ayten Aysen. (2012). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayınevi, 7. Baskı.
- İskit, Temel. (2018). *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulamaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6.Baskı.
- Kartal, Büşra Selin. (2022). “Çevre Diplomasisi: Türkiye'nin Potansiyeli”, <https://tr.bilkentepc.com/post/%C3%A7evre-diplomasisi-t%C3%BCrkiye-nin-potansiyeli-b%C3%BC%5%9Fra-selin-kartal>, Synergy, Erişim Tarihi: 12.08.2024.
- Kaya, Funda ve Ek, H. Nurcan. (2021). “Kalkınmanın Çevre Sorunları Üzerine Etkisi: Sürdürülebilir Kalkınma Kavramına Bütüncül Bir Bakış”, *Şehir Sağlığı Dergisi*, 2(2), ss.79-84.
- Keleş, Ruşen. (2023). “Dünyada Ve Türkiye’de Çevre Politikaları Ve Sürdürülebilir Kalkınma”, *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, Sayı: 3, ss.24-30.
- Mamchii, Oleksandra. (2024). “Types of Diplomacy and Diplomatic Practice In 21st Century”, <https://bestdiplomats.org/types-of-diplomacy/>, *Best Diplomats*, Date of Access: 12.08.2024.
- Munasinghe, Mohan. (2009), *Sustainable Development in Practice: Sustainomics Methodology and Applications*, Cambridge University Press, New York.
- Özgen, Nurettin. (2018). “Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı Üzerine Bir

- Araştırma”, 3. *Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi*, 2-4 Kasım Şanlıurfa.
- Özsoy, Ceyda Erden ve Dinç, Ahmet. (2016). “Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekolojik Ayak İzi”, *Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar*, Saayı: 619, ss.35-55.
- Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemeyen “Sürdürülebilir Kalkınma”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl. 8, Sayı: 15, ss.77-101.
- T.C. Resmi Gazete, (1961). “Halkoyun Sunulaca Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>, 31 Mayıs 1961, Erişim Tarihi: 16.08.2024.
- T.C. Resmi Gazete, (1982). “1982 Anayasası”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>, 20 Ekim 1982, Erişim Tarihi: 16.08.2024.
- Toprak, Düriye. (2006). “Sürdürülebilir Kalkınma Çevresinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss.146-169.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2024). “Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın Tarihçesi”, <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>, Erişim Tarihi: 16.08.2024.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022). “Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)”, <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%20UNEP%20Y%C3%B6netim%20Konseyi%20C3%BCyesi%20de%C4%9Fildir.&text=1972%20y%C4%B1l%20Stokholm%27de%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirilen,bir%20organ%C4%B1n%20kurulmas%C4%B1na%20karar%20overilmi%C5%9Ftir.>, Erişim Tarihi: 17.08.2024.
- Türkiye Barolar Birliği. (2014). “Uluslararası Çevre Sözleşmeleri”, 2.Basım, *Türkiye Barolar Birliği Yayınları* : 247, Ankara, ss.65-71.
- Uyanık, Mesut & Kara, Ş. Metin & Gürbüz, Bilal. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınmada Biyoçeşitliliğin Önemi”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 5(2), ss.125-127.
- Yeni, Onur. (2014). “Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/3, ss.181-208.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOL: 8 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

SANAT EĞİTİMİNDE TOPLUMSAL CİNSİYET ALGILARININ GÖRSEL İFADESİ

VISUAL EXPRESSION OF GENDER PERCEPTIONS IN ART
EDUCATION*

Makalenin
Gönderim Tarihi:
06/10/2024

Gülden GÜVEN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
guldenguven777@gmail.com, ORCID Numarası: 0009-0003-3964-1008

Makalenin
Kabul Tarihi:
24/10/2024

Dr. Öğr. Üyesi Merve EKİZ KAYA
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi
merveekiz@hotmail.com, ORCID Numarası: 0000-0001-6323-3969
Doi: 10.59274/enderun.1544464

ÖZET

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin toplum tarafından belirlenen cinsiyetle ilişkilendirilmiş davranış kalıplarını benimsemelerini ve sergilemelerini ifade etmektedir. Sanat eğitimi, bu rolleri anlamak ve ifade etmek için etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda araştırmada, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılarının görsel sanatlar aracılığıyla nasıl ifade edildiğini ve bu algıların yaş, cinsiyet ve sanatsal ifade tarzına bağlı olarak nasıl şekillendiği araştırılmaktadır. Araştırmanın temel amacı kapsamında örneklem olarak belirlenen Bilim ve Sanat Merkezi (BİLSEM) öğrencilerinin resimlerinde, toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yansıttığını belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öğrencilerin resimlerinde yer alan temalar analiz edilmiş ve cinsiyet rolleri algılarının

* Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiği incelenmiştir. Bulgular, çocukların cinsiyet rollerine dair algılarını resimlerinde belirgin bir şekilde ortaya koyduğunu ve kız ile erkek öğrenciler arasında farklar olduğunu göstermektedir. Kız öğrenciler genellikle ev içi aktiviteler ve bakım görevlerini betimlerken, erkek öğrenciler dış mekan aktiviteleri ve aktif rolleri resmetmiştir. Ayrıca, çocukların yaşlarının ilerlemesiyle birlikte cinsiyet rolleri algılarının ve bu rollere dair ifadelerinin çeşitlendiği ve zenginleştiği gözlemlenmiştir. Sanat eğitiminin, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamalarına ve alternatif bakış açıları geliştirmelerine olanak tanıdığı belirtilmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği konularının eğitim programlarına entegre edilmesi, eğitimcilerin bu konuda bilinçlendirilmesi ve ailelerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eğitim programlarının güncellenmesi ve ailelerin bilinçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edecek önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine dair kalıpların kırılması ve daha eşitlikçi bir toplumun inşasında sanat eğitiminin rolü önemli görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sanat eğitimi, Görsel sanatlar, Toplumsal cinsiyet rolleri

ABSTRACT

Gender roles refer to the behavioral patterns associated with gender as defined by society. Art education is considered an effective tool for understanding and expressing these roles. In this context, the study investigates how children's perceptions of gender roles are expressed through visual arts and how these perceptions are influenced by age, gender, and artistic expression styles. The primary objective of the research is to determine how students from the Science and Art Center (BİLSEM) reflect gender roles in their paintings. To achieve this aim, themes present in the students' paintings were analyzed, and how perceptions of gender roles varied according to demographic variables was examined. The findings indicate that children's perceptions of gender roles are distinctly manifested in their artwork, with differences observed between male and female students. Female students typically depict domestic activities and caregiving roles, while male students illustrate outdoor activities and active roles. Furthermore, it was observed that as children age, their perceptions of gender roles and the expressions of these roles become more diverse and enriched. It is noted that art education allows students to question gender roles and develop alternative perspectives. Therefore, it is emphasized that integrating gender equality topics into educational programs, raising awareness among educators, and supporting families are crucial. Updating educational programs and increasing family awareness are considered significant steps toward promoting gender equality. The role of art education in breaking down gender stereotypes and constructing a more equitable society is seen as crucial.

Keywords: Art education, Visual arts, Gender roles

1. GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet rolü, bireylerin sosyal ve kültürel etkileşimler sonucu edindiği, yaşamlarının birçok alanında etkisini gösteren önemli bir kavramdır. Bu kavram, çocukluk döneminden itibaren aile, okul ve sosyal çevre gibi etmenler aracılığıyla bireylerde şekillenmeye başlayarak bireylerin kimlik oluşumunda belirleyici bir rol oynamaktadır (Dökmen, 2015, s. 25). Toplumsal cinsiyet rolleri, özellikle çocukların davranışlarını, kariyer seçimlerini ve sosyal ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Bu rollerin çocuklar üzerindeki etkileri, toplumsal normlar ve değerlerle ilişkili olarak incelendiğinde, eğitim ve sanat eğitimi gibi alanlarda önemli bulgular elde edilmektedir (Eryılmaz, 2020, s. 13).

Sanat eğitimi, bireylerin kendini ifade etme becerilerini geliştiren, estetik algılarını zenginleştiren ve yaratıcı düşüncüyü teşvik eden bir süreç olarak görülmektedir. Bireyler, sanat yoluyla iç dünyalarını dışa vurma ve toplumsal normları sorgulama fırsatı bulmaktadır. Aynı zamanda sanat eğitimi, bireyin toplumsal normları ve cinsiyet rollerini sorgulama ve bu kavramlarla ilgili farkındalık geliştirme açısından da önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Sanat, bireylerin sadece estetik yeteneklerini geliştirmekle kalmayarak, aynı zamanda bireyin içinde bulunduğu topluma dair eleştirel bir bakış açısı geliştirmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rollerinin sanatsal ifadelerle nasıl yansıdığı, bireyin bu rollerle ilgili içselleştirdiği algılarını ortaya koyan önemli bir veri sunmaktadır. Özellikle Bilim ve Sanat Merkezleri'nde (BİLSEM) eğitim gören özel yetenekli öğrenciler, sanat eğitimi aracılığıyla toplumsal cinsiyet algılarını ve bu algıların sanatsal çalışmalara yansımalarını keşfetme fırsatı bulmaktadır. Ancak, bu konuyla ilgili yapılan araştırmaların sınırlı olması, toplumsal cinsiyet rollerinin sanat yoluyla nasıl ifade edildiğine dair daha fazla araştırmayı gerekli kılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin sosyal olarak öğrendikleri ve içselleştirdikleri kalıplar olarak çocukların sanatsal faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. Çocukların sanat yoluyla toplumsal normları ve cinsiyet rollerini nasıl ifade ettiklerini incelemek, onların toplumsal cinsiyet algılarına dair bilgi vermektedir. Ataman (1997), çocukların sanat yoluyla kendilerini ifade etmelerinin, onların toplumsal cinsiyet rollerine yönelik algılarını da açık bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir (s. 22-23). Bu bağlamda, sanat eğitimi, çocukların toplumsal normlar ve cinsiyet rollerine dair algılarını sorgulamaları ve ifade etmeleri açısından kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle belirli kriterlerde bir araya getirilmiş olan Bilim ve Sanat Merkezleri'nde eğitim gören üstün yetenekli öğrencilerde bu tür toplumsal algıların nasıl şekillendiğini anlamak, gelecekteki eğitim yaklaşımları için önemli görülmektedir. Çünkü özel yetenekli bireylerin problem çözme, eleştirel düşünme ve duygusal olarak ifade etme yeteneklerinin geliştirilmesini sağlamaktadır (Eisner, 2002, s. 112). Bu bağlamda araştırmanın amacı, BİLSEM'deki öğrencilerin sanatsal çalışmalarında, toplumsal cinsiyet rollerini nasıl temsil ettiklerini incelemektir. Sanat eğitimi, bireyin düşüncelerini ve algılarını sanatsal bir dille dışa vurma aracı olduğundan, bu süreçte toplumsal cinsiyet rollerinin çocukların sanatına nasıl yansıdığını anlamak, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda önemli görülmektedir.

Çocukların sanat eğitimi kapsamında toplumsal cinsiyet rollerine yönelik algılarını ifade edebilmeleri, onların toplumsal normlarla ilişkilerini sorgulamalarına olanak tanımaktadır. Bu süreç, çocukların sadece toplumsal cinsiyet rollerine yönelik farkındalıklarını değil, aynı zamanda toplumsal normlarla ilgili eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerini sağlamaktadır. Sanat eğitiminin bu yönü, çocukların sosyal ve kültürel farkındalıklarını artırırken, onların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha bilinçli bireyler olmalarına katkı sağlamaktadır (Artut, 2013, s. 89). Bu bağlamda, araştırma bulguları, sanat eğitiminin çocukların toplumsal cinsiyet algılarını nasıl şekillendirdiğini ve öğrencilerin bu algılarını sanatsal ifadelerine nasıl yansıttığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sanat Eğitimi

Sanat eğitimi, bireylere sanatın farklı alanlarında bilgi, beceri ve anlayış kazandırmayı, estetik duyarlılığı geliştirmeyi ve yaratıcılığı teşvik etmeyi amaçlayan bir süreçtir. Bu eğitim, genellikle okullarda, sanat okullarında, Bilim ve Sanat Merkezleri'nde (BİLSEM), üniversitelerde ve özel sanat atölyelerinde sunulmaktadır. Sanat eğitimi, görsel sanatlar (resim, heykel, fotoğrafçılık), sahne sanatları (tiyatro, dans) ve müzik, edebiyat gibi çeşitli sanat dallarını kapsamaktadır. Bireyler, bu süreçte hem teorik hem de pratik bilgiler edinerek estetik algılarını geliştirirler. Atölye çalışmaları, sergiler ve sahne performansları gibi etkinliklerle öğrencilerin yaratıcı düşünme ve sanatsal becerilerini geliştiren etkinliklerdir. Dolayısıyla sanat eğitimi, bireylerin kişisel gelişimine katkı sağlayan önemli bir eğitim alanı olarak görülmektedir.

Sanat, insanın düşünsel ve duygusal dünyasını dışavurmanın bir yoludur ve bu süreçte sanat eğitimi bireylerin bu becerilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Sanat eğitimi, genel anlamda güzel sanatların farklı alanlarını ve biçimlerini içeren, okul içinde ve dışında yaratıcı sanatsal becerilerin geliştirildiği bir eğitim şeklidir (San, 1983, ss. 215-216). Bu süreç, bireylerin sadece sanatsal becerilerini değil, aynı zamanda estetik ve eleştirel düşünme yeteneklerini de geliştirmektedir. Ataman (1997), sanat eğitiminin sadece okul içinde değil, okul dışında da herkese verilmesi gereken yaratıcı bir eğitim olduğunu belirtmektedir. Bu eğitimin, bireylerin kendini yenileyebilen, barışçıl, toplumla bütünleşmiş, özgür ve çağdaş bireyler olarak yetişmelerine katkı sağladığını vurgulamaktadır (ss. 22-23). Bu anlamda bireyin yeteneklerini ve yaratıcılık potansiyelini geliştiren bir süreç olarak, bireylerin kendilerini estetik bir seviyede ifade edebilmesini sağlamaktadır. Bu süreçte bireyler, duygularını, düşüncelerini ve izlenimlerini sanatsal araçlar yoluyla dışa vurmaktadır. Sanat eğitiminin, bireylerin özgüvenlerini artırma ve yaratıcı düşünmeye teşvik etme açısından da önemli bir rolü vardır (Artut, 2013, ss. 89-90). Özellikle görsel sanatlar eğitimi, bireylerin yaratıcı süreçlerini keşfetmelerine ve estetik açıdan kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Sanat eğitimi, bireylere kendilerini ifade etme ve yaratıcılıklarını geliştirme fırsatı sunmaktadır. Onan (2005), sanat eğitiminin temel ilkelerinin taklitten ziyade

yaratma ilkesine dayanması gerektiğini savunur ve bu tür bir eğitimin bireylerin kişisel gelişimlerine katkı sağladığını belirtir (s. 45). Bu bağlamda sanat eğitimi, bireylerin estetik düşünceyi geliştirmelerine, eleştirel bakış açısı kazanmalarına ve yaratıcı becerilerini keşfetmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca bu eğitim, bireylerin farklı sanat dallarını keşfetmelerine, bu dallardaki becerilerini geliştirmelerine ve toplumsal normlar üzerine düşünmelerine olanak tanımaktadır.

Günümüzde sanat eğitimi, bireylere sadece sanatsal beceriler kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda onların toplumsal ve kültürel farkındalıklarını artırmaktadır. Sanatın yalnızca sezgisel ya da duygusal bir alan olmadığını, aynı zamanda öğretilbilir ve geliştirilebilir bir beceri olduğunu gösteren bilimsel araştırmalar, sanat eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Özellikle okul öncesi dönemde sanat eğitiminin başlaması, bireylerin gelişim süreçleri üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Erken yaşlarda alınan sanat eğitimi, çocukların beyin gelişimini olumlu yönde etkilerken, yeteneklerini erken keşfetmelerine olanak tanımaktadır (Ünver, 2002, s. 6). Erken yaşlarda kazanılan bu beceriler, bireylerin görsel algılarının, yaratıcılıklarının ve üretkenliklerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Sanat eğitimi, farklı sanat dallarında sunulan eğitimlerle bireylerin sanata olan ilgisini keşfetmelerine yardımcı olmaktadır. Resim, heykel, müzik, drama, dans ve el sanatları gibi çeşitli sanat türleri, öğrencilerin sanatsal becerilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu türlerin her biri, sanat eğitiminin bütünsel bir yaklaşım içinde ele alınmasına katkıda bulunmaktadır. Sanat eğitiminin bu farklı yönleri, öğrencilerin sanatsal ifade biçimlerini keşfetmelerine ve kişisel gelişimlerini desteklemelerine yardımcı olmaktadır.

2.2. Görsel Sanatlar Eğitimi

Sanat, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana var olan bir yaratım biçimidir. İlk dönemlerde ustaların çıraklarına aktardığı bilgi ve becerilere dayanan sanat eğitimi ise, zamanla okul sisteminin bir parçası haline gelmiş ve medeniyetlerin kültürel dokusunu öğretmesi ve aktarması açısından önem kazanmıştır (Özsoy, 2015, s. 44). Bu bağlamda sanat eğitimi, sadece teknik beceriler kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirerek sanatsal üretimlerinin toplumsal işlevlerini anlamalarına olanak sağlamaktadır. Günümüzde görsel sanatlar eğitimi ise, bireylerin sanatsal becerilerini geliştirmelerine olanak tanıırken, aynı zamanda onların toplumsal ve kültürel değerlere dair farkındalık kazanmalarına yardımcı olmaktadır.

Görsel sanatlar eğitimi bireylerin günlük yaşantılarından edindikleri bilgileri sanatsal yollarla ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Bu eğitim; resim, grafik sanatlar, fotoğraf, dijital sanatlar, heykel, mimarlık, endüstriyel tasarım, sinematografi, tekstil ve seramik gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Görsel sanatlar eğitimi, öğrencilerin günlük yaşamlarından edindikleri bilgilerle, diğer derslerde öğrendikleri konular arasında anlamlı ilişkiler oluşturmayı amaçlayan bütüncül bir eğitim yaklaşımıdır (Alakuş & Mercin, 2009, s. 16). Bireylerin gözlem becerilerini ve estetik düşünme yeteneklerini geliştirmede önemli bir role sahiptir. Bu eğitim,

bireylerin sanatsal üretim süreçlerinde estetik bilinç geliştirmelerine yardımcı olurken, aynı zamanda kültürel değerleri anlamalarına ve korumalarına da katkıda bulunmaktadır (Akkurt & Boratav, 2018, s. 56). Bireylerin yaratıcı süreçlerini destekleyen bu eğitim, onları toplumsal ve kültürel konular üzerine düşünmeye ve bu konulara sanatsal bir bakış açısıyla yaklaşmaya teşvik etmektedir.

Görsel sanatlar dersi öğretim programlarının hedefleri arasında, öğrencilerin görsel sanatlarla ilgili estetik algı, görsel okuryazarlık ve algı bilinci geliştirmesi yer almaktadır. Aynı zamanda bu eğitim, bireylerin sanatla ilgili kavramları anlama, uygulama becerisi kazanma ve sanat üzerine tartışmalara katılabilme yeteneklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Öğrenciler, bu eğitim sürecinde eleştirel düşünme becerilerini geliştirirken, aynı zamanda kültürel mirasın korunması ve sanatsal üretimin toplumsal işlevlerini anlamaya yönelik farkındalık kazanırlar (MEB, 2018). Bu açıdan bireylere estetik ve yaratıcı düşünme becerileri kazandırmanın yanı sıra, onların toplumsal sorunlara ve kültürel değerlere dair eleştirel bakış açısı geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla sanat eğitimi, bireylerin toplumsal ve kültürel bağlamda kendilerini ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Bu süreçte bireyler, sanatsal üretimlerini estetik bir çerçevede değerlendirirler ve bu üretimlerin toplumsal işlevlerini anlamaya çalışırlar.

Çocuklarda görsel sanatlar eğitimi, yaratıcı araçları kullanarak estetik anlayış ve yaratıcılığı geliştirmeye odaklanmaktadır. Bu eğitim, her yaş ve beceri seviyesindeki çocuklar için kişisel gelişim, ifade yeteneği ve estetik farkındalık sağlamaktadır (MEB, 2018). Çocukların yaratıcılık gelişiminde önemli bir rol oynayan görsel sanatlar dersleri, onların özgüvenini ve ahlaki bütünlüğünü teşvik ederken, sanatsal becerilerini de geliştirir (Artut, 2013, s. 228). Sanat eğitimi, çocukların estetik anlayışını geliştirmenin yanı sıra sosyal etkileşimlerini güçlendirerek gözlem ve yaratıcı düşünme becerilerini desteklemektedir (Yolcu, 2009, ss. 93-94). Çocuklar çizim yaparken kendilerini ifade etmekte ve duygu ile düşüncelerini sanatsal yollarla aktarmaktadır. Erken yaşta görsel sanatlar eğitimine maruz kalmak, çocuklarda sanata olan ilgiyi artırırken, çeşitli becerilerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Sezer, 2001, s. 4). Bu eğitim, çocukların sanatı bir ifade ve öğrenme aracı olarak görmelerini sağlamaktadır.

2.3. Özel Yeteneklilerde Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Eğitimi

Özel yetenekli bireylerin sanatsal eğitimi, onların yaratıcılıklarını geliştirmelerine, duygusal ifadelerini güçlendirmelerine ve genel bilişsel yeteneklerini artırmalarına yardımcı olan önemli bir süreçtir. Sanat eğitimi, özel yetenekli bireylerin kendilerini daha iyi ifade etmelerini sağlarken, aynı zamanda iç dünyalarını keşfetme ve sanatı bir araç olarak kullanarak düşüncelerini ve duygularını ifade etme becerilerini geliştirmektedir (Gardner, 1983). Bu eğitim, özel yetenekli kişilerin sanatsal potansiyellerini keşfetmelerine ve tam anlamıyla kullanmalarına olanak tanımaktadır.

Özel yetenekli bireylerin gelişiminde, aile ve çevrenin desteği önemli görülmektedir. Ailelerin çocuklarına sanatsal yönden rehberlik etmesi, onların yeteneklerini ortaya

çıkarma ve geliştirme süreçlerini hızlandırarak çocuğun estetik algısının gelişimine katkı sağlamaktadır. Aileler ve okullar, çocuklara sanatsal ilham ve destek sağlayarak bu sürece katkıda bulunmaktadır. Çocukların sanatsal yeteneklerini keşfetmeleri için fırsatlar sunan destekleyici bir ortam, onların potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarına olanak sağlamaktadır.

Sanat eğitiminin özel yetenekli bireyler üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar, sanat eğitiminin bu bireylerin akademik başarılarını artırdığını göstermektedir. Bu durum, sanat eğitiminin genel bilişsel kapasiteleri geliştirdiğini ve özgün, yaratıcı düşüncüyü teşvik ettiğini ortaya koymaktadır (Hetland ve Winner, 2004). Ayrıca özel yetenekli bireylerin sanatsal becerileri, normal bireylerden farklıdır. Çünkü bu bireyler nesnelere tam olarak gördükleri gibi resmederek gerçekçi bir çizim yapmazlar, farklı açılardan ve daha detaylı bir şekilde tasvir edebilirler. (Winner, Martino, 2003, s. 347). Akılda kalıcı buldukları nesnelere akranlarından önce çizmeye başlanırlar (Winner ve Martino, 2003, s. 336). Dolayısıyla özel yetenekli bireylerin sanattaki gelişim süreci de normal seyrinden daha hızlı ya da farklı olabilmektedir. Bu süreç bazı dönemlerde artıp azalma eğiliminde olsa da sürekli gelişmekte olan bir süreç olarak kabul edilmektedir (Yavuzer, 2011, s. 31). Sanat eğitimi, bu bireyler için bilişsel gelişimin yanı sıra duygusal ve sosyal gelişimi de desteklemektedir. Yetenekli bireyler, sanat sayesinde hem duygusal dengeyi sağlar hem de kimliklerini bulma sürecinde önemli bir yol kat ederler (Winner, 1996). Bu nedenle, özel yetenekli bireyler için sanat eğitimi, onların hayatında büyük bir rol oynamaktadır.

Görsel sanatlar eğitimi, özel yetenekli bireylerin estetik duyarlılıklarını, yaratıcılıklarını ve problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik bir süreçtir. Howard Gardner (1983)'in çoklu zeka kuramına göre, görsel-uzamsal zeka, sanatsal yetenekleri geliştirmek için önemli bir bileşendir. Görsel sanatlar eğitimi, özel yetenekli bireylerin bu zekalarını geliştirmelerine yardımcı olmakta ve onların daha yaratıcı ve özgün düşünceler üretmelerini sağlamaktadır. Çünkü sanat eğitimi, bu bireylerin yalnızca teknik becerilerini değil, aynı zamanda soyut düşünme ve görsel okuryazarlık yeteneklerini de geliştirmektedir (Clark & Zimmerman, 2004). Öğrenciler, görsel sanatlar eğitimi aracılığıyla hem sanatsal ifade hem de eleştirel düşünme becerilerini geliştirme fırsatı bulurlar. Sanat eğitimi, onların yaratıcı potansiyellerini açığa çıkarır ve kişisel gelişimlerini destekleyerek potansiyellerini ortaya çıkarmalarına çeşitli açılardan yardımcı olmaktadır. Elliot Eisner (2002), görsel sanatlar eğitiminin, özel yetenekli bireylerde problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirdiğini belirtmektedir. Bu bireyler, sanat eğitimi aracılığıyla görsel dünyayı analiz etme, anlamlandırma ve yeniden üretme becerilerini kazanırlar.

Özel yetenekli çocuklar, görsel sanatlar eğitimi sayesinde yaratıcı düşünme ve estetik farkındalıklarını geliştirirler. Bu çocuklar, sanatsal becerilerini daha genç yaşlardan itibaren geliştirmeye başlarlar. 4. Sanat eğitimi, onların hem kişisel hem de akademik gelişimlerine katkı sağlamaktadır. Özel yetenekli çocukların sanatsal yetenekleri, yaratıcı düşünme süreçlerini destekleyerek, onların daha kompleks

sorunları çözmelerine yardımcı olmaktadır. Bu açıdan özel yetenekli çocukların desteklenmesi için kurulan öğretim programları, onların duygusal dünyalarını keşfetmelerine ve daha dengeli bireyler haline gelmelerine katkı sağlayacak nitelikte düzenlenmektedir. Clark ve Zimmerman (1997)'a göre, zenginleştirilmiş eğitim programları, özel yetenekli bireylerin tam potansiyellerine ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu programlar, sanatın yaratıcı yönlerini keşfetme ve geliştirme fırsatları sunmaktadır. Bu bireyler, sanat aracılığıyla soyut düşünme ve yaratıcı problem çözme becerilerini geliştirirken, sanatsal eserleri eleştirel bir gözle değerlendirme yetisi de kazanırlar. Csikszentmihalyi (1996)'ya göre, sanat eğitimi sürecinde "akış" deneyimi yaşayan bireyler, sanatla daha derin bir bağ kurar ve sanatı bir öğrenme aracı olarak görmeye başlarlar. Akış hali, bireylerin zamanın farkına varmadan, tam bir odaklanma ve yoğunlaşma ile yaratıcılıklarını sergilemeleri anlamına gelmektedir. Bu deneyim, özel yetenekli bireylerin daha özgün ve yaratıcı çalışmalar yapmalarına yardımcı olmaktadır. Türkiye'de, Bilim ve Sanat Merkezleri (BİLSEM) özel yetenekli öğrenciler için sanat eğitimi sunmaktadır. Bu merkezlerde, öğrencilerin sanatsal becerileri desteklenmekte ve onlara özgün eserler yaratmaları için fırsatlar sunulmaktadır. BİLSEM'de verilen görsel sanatlar eğitimi, öğrencilerin bireysel yeteneklerine göre şekillendirilmekte ve sanatla ilgili projeler geliştirilmektedir (MEB, 2023). BİLSEM programları, öğrencilerin sanatsal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olurken, onları estetik, eleştirel düşünme ve sanatsal üretim süreçleri konusunda eğitmektedir. Öğrenciler, resim, heykel, grafik tasarım, fotoğrafçılık ve moda tasarımı gibi alanlarda eğitim alarak sanatsal yeteneklerini daha da ileriye taşıma fırsatı bulur. Bu süreç, bireylerin kendilerini ifade etme, estetik anlayışlarını geliştirerek çevrelerindeki dünyayı daha derinlemesine anlama becerilerini pekiştirmelerine katkıda bulunmaktadır.

2.4. Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Toplumsal cinsiyet rollerini, toplumun kültürel değerlerini ve sosyal yapılarını yansıtan önemli bir kavramdır. Antropolojik açıdan toplumsal cinsiyet, bireyin toplumdaki yerini ve ilişkilerini ifade ederken; sosyolojik açıdan bireyin toplum içindeki statüsünü ve görevlerini belirlemektedir (Whitley, 1983, ss. 765-778). Kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal iş bölümü, kültürel normlara ve biyolojik cinsiyetlere dayalı olarak şekillense de toplumsal cinsiyetin etkileri, bireylerin biyolojik cinsiyetlerinden çok daha geniş bir yelpazede etki göstermektedir. Toplumsal cinsiyet kavramı, sadece bireylerin rollerini değil, aynı zamanda bu rollerin toplum üzerindeki etkilerini de kapsamaktadır. Erkeklerin ve kadınların sosyal hayata katılım şekilleri, toplumsal cinsiyet algısıyla şekillenmektedir. Kadınlar ve erkekler arasındaki iş bölümü, sosyal hayattaki görünürlük ve temsil oranları, toplumsal cinsiyet algısıyla doğrudan ilişkilidir (Öngen ve Aytaç, 2013, ss. 1-18). Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak, bireylerin sosyal hayatta üstlendiği rollerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü biyolojik cinsiyet ayrımından bağımsız olarak toplumun kadın ve erkeklere atfettiği roller, sorumluluklar ve beklentilerle şekillenen bir kavramdır. Bu kavram, bireylerin toplumsal yapı içerisindeki yerini, ilişkilerini ve görevlerini belirlemektedir (Gökçay

ve Akça, 2020, ss. 81-90). Bireylerin kadın ya da erkek olarak nasıl algılandıkları ve toplumdan nasıl muamele gördükleri toplumsal cinsiyetle ilgilidir (Sancar vd., 2006, ss. 735-752). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, toplumun kadına ve erkeğe yüklediği sorumluluk ve görevlerin bir ürünüdür. Bu açıdan kavram olarak, toplum tarafından bireylerin cinsiyetlerine göre sergilemeleri beklenen davranışları ifade etmektedir. Bu roller, toplumun kültürel değerlerine, sosyal normlarına ve geleneklerine göre şekillenmektedir. Dökmen (2015), bu rolleri "erkeksi" ya da "kadınsı" olarak sınıflandırarak toplumsal cinsiyet rollerinin bireyin içinde bulunduğu koşullara göre değişebileceğini belirtmektedir (s. 28). Birçok toplumda, belirli cinsiyetlere atfedilen rollerin kabul gördüğü gözlemlenmektedir. Örneğin, ev işleri ve çocuk bakımı kadınların sorumluluğu olarak görülürken, çalışma hayatı ve siyaset erkekler için atfedilmektedir (Eryılmaz, 2020, ss. 5-13).

Toplum, bireylerin kadın ya da erkek olmalarına göre roller belirlemekte ve bu roller, bireyin sosyal statüsünü de etkilemektedir. Örneğin, kadınların ev içi işlerle ilgilenmesi beklenirken, erkekler evin geçimini sağlama sorumluluğunu taşımaktadır. Bu tür roller, toplumun kadın ve erkekler için beklenen davranışlarını yansıtmaktadır (Lindsey, 2015, ss. 570-600). Eagly (1983), toplumun kültürel yapısı gereği kadınlar ve erkekler arasında sorumlulukların farklı dağıldığını belirtmektedir (akt. Dökmen, 2015, ss. 17-24). Bu dağılım, bireylerin sosyal statüsünü ve toplumdaki yerini belirlemektedir. Erkekler ve kadınlar, toplumsal statülerinin farklı olması nedeniyle farklı roller üstlenmekte; bu farklılık, toplumsal yapının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Toplum, erkek ve kadın arasındaki rollerin farklılaşmasını destekleyerek, bireyler arasındaki ilişkileri de şekillendirmektedir. Hatta evli çiftler arasında da toplumsal cinsiyet rollerine dayalı iş bölümü sıkça görülmektedir. Kadınlar genellikle daha duygusal, sorumluluk sahibi, yardımsever olarak algılanırken, erkekler ise daha güçlü ve liderlik vasfına sahip bireyler olarak değerlendirilmektedir (Ünal, 1991, s. 45).

Toplumsal cinsiyet normları ve roller, kültürden kültüre değişiklik gösterse de birçok toplumda benzer kalıplar gözlemlenebilir. Çünkü cinsiyet rollerinden ayrı olarak ortaya çıkan bu roller, toplumsal olarak belirlenmiş davranışlara odaklanmaktadır. Giddens (2008), toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetin bir sonucu olmadığını, aksine sosyal olarak inşa edilmiş bir kavram olduğunu belirtmektedir (ss. 95-106). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, toplumun kadınlara ve erkekler için yüklediği görevlerin ve sorumlulukların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyetin kültürel boyutu da oldukça önemlidir. Bu rollerin toplumsal sınırları aşan benzerlikleri olmasına rağmen farklı kültürlerde değişiklik gösterebilmektedir. Bhasin (2003), farklı kültürlerde kadın ve erkekler için yüklenen rollerin ve sorumlulukların değiştiğini belirtmektedir. Güney Asya toplumlarında erkek çocuklara daha fazla ilgi gösterilirken, kız çocukları daha pasif ve ev içi işlere odaklı bir şekilde yetiştirilmektedir.

Toplum tarafından bireylerin cinsiyetleri nedeniyle nasıl davranmaları hangi işte çalışmaları gerektiği gibi roller toplumsal normları oluşturarak cinsiyet kalıp yargılarını ortaya çıkarmaktadır. Cinsiyet kalıp yargıları, bireylerin toplumsal rolleri

hakkında önyargılı beklentilere sahip olmasına yol açmaktadır. Bu kalıplar, hem erkeklerin hem de kadınların potansiyellerini, kariyer tercihlerini ve toplumsal beklentilerini sınırlayan unsurlar olarak görülmektedir (Ecevit, 2021). Bu unsurlar, toplumda yerleşik sosyal ve kültürel normlar ve değerlerle desteklenmektedir. Bu tutumlara karşı ortaya çıkmış olan toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan bir kavramdır ve tüm insanların eşit haklardan yararlanmasını sağlamaktadır. Toplumda kadın ve erkeklerin eşit haklara ve fırsatlara sahip olması gerektiği düşüncesine dayanan bu kavram, cinsiyetin kurumları, sosyal yapıları ve gelenekleri nasıl etkilediğini ele almaktadır. Ayrıca, eşitsizliklere karşı adalet arayışını da içermektedir. Bu eşitsizlikler, genellikle cinsiyet rolleri, ücret farklılıkları, fırsat eşitsizlikleri, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim kısıtlamaları gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır (UNICEF, 2022). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, sosyal, ekonomik, hukuki ve siyasi alanlarda derin bir ayrımcılığa yol açmaktadır. Bu ayrımcılığın sonucunda kadınlar eğitim, istihdam ve karar alma süreçlerine katılım gibi haklardan tam anlamıyla faydalanamamaktadırlar (Ecevit, 2021). Toplumun köklü cinsiyet stereotipleri de bu eşitsizliğin önemli bir nedenidir.

Cinsiyet stereotipleri, kişisel algılarımızı ve insanları nasıl değerlendirdiğimizi etkileyen "zihindeki resimler" olarak tanımlanır (Lippman, akt. Ünlü, 2018, s. 155). Bu önyargılar, bireyleri belirli kalıplara sokarak onların potansiyellerini ve yaşam fırsatlarını kısıtlamaktadır. Kalıplaşmış yargıların güçlenmesi, cinsiyetler arasında derinleşen bir ayrımcılığın kaynağı haline gelerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmak, bu tür önyargıları aşmayı, adil fırsatlar yaratmayı ve herkesin potansiyelini en iyi şekilde kullanabileceği bir toplum inşa etmeyi gerektirmektedir.

2.5. Toplumsal Cinsiyet Kuramları

Toplumsal cinsiyet kuramları, bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini nasıl kazandıklarını ve cinsiyetler arasındaki ayrımları açıklamak amacıyla ortaya atılmış çeşitli hipotezlerden oluşmaktadır. Bu kuramlar, bireylerin erkeklik ve kadınlık rollerini nasıl öğrendiklerini biyolojik, toplumsal, kültürel ve psikolojik açılardan incelemektedir. Toplumsal cinsiyetin yalnızca biyolojik cinsiyetten kaynaklanmadığı, aynı zamanda farklı açılardan değerlendirilmesi gerektiğine odaklanan yaklaşımları içermektedir. Bu kuramlardan başlıcaları şu şekilde ele alınmaktadır:

Biyolojik Kuram

Biyolojik kuram, cinsiyetler arasındaki farklılıkları biyolojik faktörlerle açıklamaya çalışır. Bu kurama göre, kadın ve erkeklerin hormonları, beyin yapıları ve üreme organları gibi biyolojik unsurlar cinsiyet rollerini belirlemektedir. Erkeklerin daha güçlü, saldırgan ve dış dünyaya yönelik rolleri olduğu, kadınların ise doğurganlık ve çocuk bakımı gibi roller üstlendiği varsayılmaktadır (Buss, 1995).

Biyolojik kuram, cinsiyet farkının doğuştan geldiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, kadınların bilişsel becerilerde daha çok sözel yeteneklerde, erkeklerin ise görsel-uzaysal yeteneklerde daha başarılı olduğu düşünülmektedir. Ancak bu biyolojik ayrımcılık, cinsiyetler arası eşitsizlikleri meşrulaştırma tehlikesi içerdiği için eleştirilmiştir. Günümüzde, cinsiyet rollerinin yalnızca biyolojik temellere dayandırılması, toplumsal ve kültürel etkilerin göz ardı edilmesine yol açtığı için yetersiz bulunmaktadır (Dökmen, 2015).

Sosyo-biyolojik Kuram

Sosyobiyojoloji kuramına göre, toplumsal davranışlar genetik ve biyolojik faktörler tarafından şekillenmekte ve bu süreç Darwin'in doğal seçim teorisiyle paralellik göstermektedir. Bu disiplin, cinsiyet rollerinin evrimsel temellere dayandığını savunur; erkeklerin fiziksel güç ve saldırganlık gibi özellikleri onları avcı ve savaşçı rollere yönlendirirken, kadınların doğurganlık ve çocuk bakımına yönelik biyolojik yetenekleri, onların bakım verici rolleri üstlenmesine neden olmuştur (Dökmen, 2015, ss. 21-35). Sosyobiyologlar, erkeklerin rekabete dayalı bir yaşam tarzı geliştirdiğini, buna karşın kadınların çocuk yetiştirme ve işbirliği gibi özellikleri miras aldığı ileri sürmektedir. Bu çerçevede, erkeklerin genetik olarak daha rekabetçi ve saldırgan özellikler gösterdiği, kadınların ise işbirlikçi ve duyarlı doğalarının cinsiyet rollerini belirlediği düşünülmektedir (Berk, 2013, ss. 390-397).

Evrimsel psikoloji, bireylerin eş seçiminde de bu biyolojik farklılıkların etkili olduğunu savunmaktadır. Kadınlar, daha olgun, mali açıdan güçlü erkekleri tercih ederken, erkekler ise genç ve doğurgan kadınları seçme eğilimindedir. Bu tercihlerin, kadını doğurganlık ve çocuk bakımında birincil rol üstlenen kişi olarak, erkeği ise avcı ve hane geçimini sağlayan bir figür olarak görmeye dayandığı belirtilmektedir. Ancak, zamanla kadınların eğitim ve ekonomik bağımsızlık kazanmaları, bu geleneksel cinsiyet rolleri algısını değiştirmeye başlamıştır. Kadınlar artık erkeğin maddi gücünü birincil kriter olarak görmekten vazgeçerken, erkekler de eğitilmiş ve bağımsız kadınlarla evlenmeyi daha fazla önemsemektedir (Unger ve Crawford, 1992). Bu evrimsel yaklaşımlar, biyolojik farklılıkların toplumsal cinsiyet rollerini büyük ölçüde belirlediğini öne sürmektedir.

Psikanalitik Kuram

Psikanalitik kuram, Sigmund Freud'un cinsiyet rollerinin bilinçaltı süreçlerle geliştiğini savunan yaklaşımıdır. Freud, çocukların psiko-seksüel gelişim süreçleri sırasında cinsiyet rollerini öğrendiklerini öne sürmektedir. Bu düşünceye göre, erkek çocuklar annelerine karşı ilgi beslerken, babalarından korktukları ve kıskandıkları bir süreçten geçerler. Bu sürece Oedipus kompleksi denir; kız çocukları ise babalarına karşı benzer duygularla Elektra kompleksi yaşarlar. Freud, bu süreçlerin çocukların cinsiyet kimliklerini oluşturduğunu savunmaktadır (Helgeson, 2012). Ancak Freud'un teorisi eleştirilmiştir; çünkü cinsiyet rollerinin sadece bilinçaltı süreçlerle açıklanamayacağı, sosyal ve kültürel etkilerin de dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır. Psikanalitik kuram, bilinçaltı süreçleri merkeze alması nedeniyle cinsiyet rolleri konusunda eleştiriler olsa da, bireylerin gelişim

süreçlerinde yaşadıkları duygusal çatışmaları anlamada önemli bir araç sunmaktadır (Fromm, 1997).

Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal öğrenme kuramı, cinsiyet rollerini erkeksi ve kadınsı olarak sınıflandıran yaklaşımlardan biridir. Bandura, öğrenme süreçlerinin hem kadın hem de erkeklerin cinsiyete özgü davranışları geliştirmelerinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu kurama göre, çocuklar çevrelerinde cinsiyetlerine uygun davranışları gözlemleyerek ve taklit ederek öğrenirler (Bussey ve Bandura, 1999, ss. 676-713). Aile, okul ve sosyal çevre gibi sosyal sistemler, bireyin cinsiyet algısını ve cinsiyete özgü davranışlarını şekillendiren önemli etkenler olarak görülür. Özellikle, çocuklar cinsiyetlerini fark ettikçe bu rollere uygun davranışlar geliştirirler ve çevrelerindeki rol modelleri taklit ederek cinsiyet rollerine uyum sağlar (Güldü ve Kart, 2009, s. 104). Bu süreçte, bireyin çevresi ve sosyal ilişkileri, hangi rolleri benimsediği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

Sosyal öğrenme kuramı, iki ana öğrenme tekniği üzerinde durur: "edimsel koşullanma" ve "modelleme ve taklit". Edimsel koşullanma, belirli davranışların ödüllendirilmesi ya da cezalandırılması yoluyla öğrenilmesini içermektedir. Örneğin, cinsiyet rollerine uygun davranışlar gösteren çocuklar genellikle ödüllendirilirken, bu rollere aykırı davranışlar disipline edilmektedir. Modelleme ve taklit yoluyla öğrenmede ise çocuklar, çevrelerinde gözlemledikleri figürlerin (ebeveynler, öğretmenler veya beğendikleri diğer kişiler) davranışlarını örnek alırlar. Kız çocukları genellikle annelerini, erkek çocukları ise babalarını rol model olarak seçer ve onların davranışlarını taklit ederler (Durkin, 1995, 162). Bu süreçte, çocuklar sadece ebeveynlerini değil, sosyal çevrelerinde güçlü, otoriter ve ödüllendirici kişilerle de etkileşimde bulunarak onların davranışlarını benimseyebilirler (Yogev, 2006, s.8). Bandura'nın araştırmaları, ödül ve cezanın davranışın tekrarlanma sıklığını etkilediğini ve bireylerin davranışları gözlemleyerek değerlendirdiğini ileri sürmektedir (Bandura, 1986, ss. 40-45). Bu yaklaşım, biyolojik faktörlerin cinsiyet eşitsizliklerini açıklamada yetersiz kaldığını ve çevresel etkenlerin büyük bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Helgeson, 2012, ss. 66-79).

Bilişsel Gelişim Kuramı

Bilişsel gelişim kuramı, çocuğun bilişsel süreçlerinin cinsiyet rollerini kazanmasında temel bir rol oynadığını savunmaktadır. Bu kurama göre, çocuklar cinsiyet rollerini pasif bir şekilde öğrenmezler; aksine, çevrelerini aktif bir şekilde gözlemleyerek, anlamlandırarak ve yorumlayarak bu rolleri şekillendirirler. "Kendi kendine sosyalleşme" olarak adlandırılan bu süreçte, çocuklar sosyalleşme sürecine aktif olarak katılır ve cinsiyet kimliklerini bilinçli bir şekilde geliştirirler (Franzoi, 2006). Piaget'in bilişsel gelişim kuramı, çocukların bilgiyi pasif alıcılar olmadığını, aksine çevrelerini keşfederek ve gözlemleyerek aktif bir öğrenme sürecinde bulduklarını öne sürmektedir (Cüceloğlu, 2016, s. 31). Bu yaklaşım, çocukların çevrelerinden

edindikleri bilgileri bilişsel filtrelerden geçirip kendi cinsiyet kimliklerini oluşturduklarını savunmaktadır (Lindsey, 2015, ss. 570-600).

Piaget ve diğer bilişsel gelişim teorisyenleri, cinsiyet kimliğinin kazanılmasının erken çocukluk döneminde başladığını ve bu sürecin, çocukların bilişsel gelişimleriyle paralel ilerlediğini vurgulamaktadır. Çocuklar büyüdükçe, cinsiyetle ilgili sorular sormaya ve bu soruların yanıtlarını zihinsel olarak analiz etmeye başlarlar. Piaget, çocukların dışsal ipuçlarına karşı pasif olmadığını, kendi sosyalleşme süreçlerine aktif olarak katıldıklarını belirtmektedir (Kimmel, 2000, ss. 47-66). Kohlberg de bilişsel gelişim sürecinde, bireylerin dünyaya ilişkin tutarlı inançlara sahip olmalarının önemli olduğunu ve bu tutarlılığın toplumdaki cinsiyet rollerini öğrenme sürecinin bir parçası olduğunu ileri sürmektedir (Kohlberg, 1995, ss. 123-174). Çocuklar, cinsiyetleriyle ilgili bilgileri algılamak, işlemek ve depolamak için tamamen bilişsel süreçleri kullanmaktadırlar. Bu teori, çocuğun cinsiyet rolünü şekillendiren aktif bir katılımcı olduğunu ve bu rolü sosyalleşme sürecinde inşa ettiğini vurgular (Dökmen, 2006, s. 60).

Toplumsal Cinsiyet Şema Kuramı

Toplumsal cinsiyet şema kuramı, toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel ve sosyal olarak inşa edilen bilişsel şemalar yoluyla öğrenildiğini savunmaktadır. Bu kurama göre, çocuklar toplumsal normları gözlemleyerek cinsiyetlerine uygun davranışları öğrenir ve bu bilgiyi organize eden şemalar geliştirirler. Cinsiyet şemaları, bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini anlamalarında önemli bir rol oynamaktadır (Bem, 1981). Bem (1983)'e göre, şemalar kişinin algılarını yönlendiren ve organize eden bilişsel yapılar bütünüdür (ss. 598-616). Şemaların işlevi, şemayla ilişkili kavramlar kullanılarak bilginin keşfedilmesini ve özümsemesini kolaylaştırmaktır. Bu süreç sayesinde bireyler, gelen uyarıları organize edip anlamlandırarak bilgiyi hızlı bir şekilde kodlar ve kararlarını bu şemalara göre verirler. Örneğin, cinsiyet şeması ile dünyayı yorumlayan bir birey, kadınsı ve erkeksi roller arasında ayırım yapar.

Cinsiyet şemaları, bireylerin dünyayı anlama ve kendilerini cinsiyetlerine uygun şekilde organize etme süreçlerinde işlev görmektedir. Çocuklar, çevrelerinden aldıkları ipuçlarına dayanarak cinsiyet kimliklerini oluşturur ve cinsiyetlerine uygun davranışları içselleştirirler. Bu kuram, sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim teorilerinin birleşiminden oluşur ve cinsiyet rollerinin toplumsal ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiğini açıklar (Bem, 1983, s. 602). Cinsiyet şema kuramı, bilişsel gelişim kuramı ile sosyalleşme konusunda benzerlik gösterse de şema kuramcıları, bilişsel gelişim teorisini toplumsal cinsiyet sorunlarına çözüm sunmadığı için eleştirmektedir. Şema teorisyenleri, bireylerin toplumsal etkileşimleri ve kaygılarıyla ilgilenmektedirler (Ryle, 2012, s. 132). Ayrıca cinsiyet şema kuramı, bir süreç gerektirir. Çocuklar toplumsal cinsiyetle ilgili şemaları sosyalleşme ve yetiştirme süreçlerinde öğrenir ve kadın-erkek ayırmalarını fark ederler. Bu süreçte çocuk, kendi cinsiyetine anlam yükler ve benlik kavramını geliştirmektedir (Bem, 1983, ss. 598-616).

Sosyal Rol Kuramı

Sosyal rol kuramı, bireylerin toplumsal beklentilere uyum sağlamak için rollerini nasıl benimsediklerini açıklamaktadır. Bu kuram, bireylerin belirli sosyal kimlikleri benimseyerek, bu kimliklerle tutarlı hareket ederek ve bu kimlikleri sürdürerek sosyal statü ve görevlerini nasıl oluşturduklarını araştırmaktadır (Biddle, 1979, s. 55). Eagly ve Wood (2012) cinsiyet rollerinin biyolojik cinsiyet değil, sosyal öğrenme ve kültürel beklentilerden kaynaklandığını ileri sürmektedir (ss. 458-476). Bu kurama göre, erkeklerden liderlik ve rekabet, kadınlardan ise empati ve şefkat gibi özellikler beklenmektedir. Bu roller, sosyal normlar ve kurumların sürekliliği üzerinde etkilidir. Schmitt (2003) sosyal davranışlardaki eşitsizliklerin, toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklandığını belirtmektedir (ss. 307-333).

Sosyal rol kuramına göre, erkekler ve kadınlar toplumsal beklentilere göre farklı roller benimsemektedir. Eagly (1997), toplumların farklı beklentilerinden dolayı bu rollerin çeşitlendiğini belirtmektedir (ss. 90-98). Kadınların çocuk bakımı ve ev içi görevleri üstlenmesi, erkeklerin ise dışsal beceriler geliştirmesi beklenmektedir. Bu algılar, mesleklerdeki cinsiyet dağılımını da etkilemektedir (Güldü ve Kart, 2009, s. 102). Sosyal rol kuramı, toplumsal cinsiyet normlarının bireylerin davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak için önemli bir araçtır, ancak bu kuramın tek başına yeterli olmadığını ve diğer sosyal psikoloji teorileriyle birlikte ele alınması gerektiğini savunan araştırmacılar bulunmaktadır (Smith ve Thomas, 2017; Ridgeway ve Correll, 2004).

Toplumsal cinsiyet kuramları, cinsiyet rollerinin nasıl şekillendiğine dair farklı perspektifler sunmaktadır. Biyolojik ve sosyo-biyolojik kuramlar, cinsiyet rollerini biyolojik temellere dayandırırken, sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramları toplumsal etkileşimlerin ve bireyin bilişsel süreçlerinin bu rolleri nasıl inşa ettiğini açıklamaktadır. Psikanalitik kuram, cinsiyet kimliğinin bilinçaltı süreçlerle oluştuğunu savunurken, toplumsal cinsiyet şema kuramı ve sosyal rol kuramı, bireylerin sosyal ve kültürel beklentilere göre cinsiyet rollerini nasıl benimsediklerini incelemektedir. Tüm bu kuramların odaklandığı temel noktada, toplumsal cinsiyet, biyolojik farklılıkların yanı sıra, toplumsal normlar ve kültürel değerler tarafından da şekillenen dinamik bir süreç olarak görülmektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada mevcut durumun betimlenmesine dayalı olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın amacı, BİLSEM öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerinin sanatsal ifade biçimleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bu doğrultuda, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan fenomenoloji (olgu bilim) modeli kullanılmıştır. Fenomenoloji, günlük yaşamda sıkça karşılaşılan ancak derinlemesine bilgi sahibi olmadığımız olgulara ve olaylara odaklanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırma modeli, gerçek hayattaki durumları bağlam içinde inceleyerek "nasıl" ve "neden" sorularını yanıtlamayı hedeflemektedir. Araştırmada,

araştırma yöntemlerinden çiz-anlat tekniği kullanılmıştır. Bu teknik, katılımcılardan hem sanatsal betimlemeler yapmalarını hem de bu betimlemeleri sözlü ya da yazılı olarak açıklamalarını içermektedir. Böylelikle, öğrencilerin hem resimsel yeteneklerinden hem de ifade etme becerilerinden faydalanılarak derinlemesine bir analiz yapılmıştır. Farklı yöntemlerin bir arada kullanılmasını içeren araştırma yöntemi, betimsel verilerin zenginleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

3.2.Örneklem / Çalışma Grubu

Bu araştırmada, öğrencilerin kendi düşüncelerini görsel yollarla ifade etmeleri esas alınmıştır. Bu bağlamda, örneklem seçimi yapılırken somut işlemler gelişim evresinde bulunan öğrenciler tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, araştırmanın amacı, konusu ve kullanılan yöntemlere göre değişkenlik gösterebilmektedir. Patton (2002) ve Creswell (2013), nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün, araştırmanın amacına uygun olarak esnek bir yapıya sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Çiz-anlat tekniğinde örneklem büyüklüğüne dair net bir çizgi bulunmamakla birlikte, homojen bir popülasyon içinden, farklı yaş ve cinsiyet özelliklerine sahip 22 katılımcı seçilmiştir. Araştırmada, bilim ve sanat merkezlerine devam eden, sanatsal ifade yetenekleri daha gelişmiş olarak kabul edilen üstün yetenekli öğrenciler örneklem olarak tercih edilmiştir. Araştırmacının, çalışma grubu ile birebir etkileşimde bulunması önemli görüldüğünden, Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan bir Bilim ve Sanat Merkezi'nde eğitim gören öğrenciler çalışma grubunu oluşturmuştur. Araştırmada örneklem seçimi, amaçlı örneklem ve kolay ulaşılabilir örneklem yöntemlerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

3.3.Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, somut işlemler dönemindeki öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki algılarını belirlemek amacıyla çiz ve anlat tekniği kullanılmıştır. Çiz ve anlat tekniği, öğrencilerin düşüncelerini ve kavramlarını nasıl organize ettiklerini anlamaya yönelik tanı araçlarından biridir (McWhirter vd., 2000, ss. 203-217). Öğrencilerden, toplumsal cinsiyet rollerini ilişkilendirebilecekleri belirlenen temayı resmetmeleri istenmiştir. Çizimlerin ardından, öğrencilerle birebir görüşmeler gerçekleştirilerek, çizimlerinde ne anlatmak istediklerine dair yazılı ifadeleri alınmıştır. Öğrencilerin kendi çalışmaları hakkında açıklama yapmaları, araştırmanın güvenilirliği açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizine uygun şekilde betimsel olarak analiz edilmiştir.

Çizimlerin temaları, “aile ile birlikte en çok vakit geçirilen alanlar” ana teması etrafında şekillendirilmiştir. Bu ana tema doğrultusunda çizimler, ev içi ve ev dışı aktiviteler olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır. Ev dışı aktivite olarak belirlenen tema doğa aktivitesi kapsamında piknik teması ön plana çıkarılmıştır. Ev içi aktivite teması ise aileyle birlikte geçirilen zaman dilimlerinden oluşmaktadır. Bu temalar aracılığıyla öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algıları görsel ve yazılı ifadeleri ile değerlendirilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Bu araştırmada toplanan verilerin analiz edilmesinde, verilerin açıklanmasına yardımcı olmak ve kavramlar ile bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerin incelenmesi ve analiz edilmesi süreçlerinde, elde edilen bilgilerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Araştırmada, Bilim ve Sanat Merkezi (BİLSEM) kapsamında belirlenen üstün yetenekli öğrencilerin cinsiyet algılarına ilişkin görsel ve yazılı ifadeleri, çalışmanın temel verilerini oluşturmuştur. Katılımcıların çizdikleri simgeler, kodlar olarak ele alınmış ve bu çizimlerin yanında öğrencilerin açıklamaları da göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile derinlemesine analiz edilmiştir.

İçerik analizinde uygulanan temel işlem, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde organize edilmesi ve bu verilerden anlamlı sonuçlar elde edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 237). Eğer incelenen olguya yönelik belirli bir teorik çerçeve bulunmuyorsa, tümevarımcı analiz yoluyla kodlamaya dayalı içerik analizi kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 237). Bu bağlamda, araştırmada kullanılan kodlar, kavramlar ve temalar, verilerle ilgili olguyu açıklamada yardımcı unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Toplanan verilerin analizi için öncelikle her bir veriden yola çıkarak bir kod listesi oluşturulmuştur. Bu kodlar, kategoriler ve aralarındaki ilişkiler bağlamında incelenerek belirlenen temalar altında gruplanmıştır. Tematik kodlama sonucunda düzenlenen veriler betimsel olarak analiz edilip yorumlanmış ve öğrencilerin açıklamalarından doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Uygulanan yöntemin geçerliliği ve güvenilirliği, farklı kodlayıcılar tarafından yapılan değerlendirmelerle sağlanmıştır. Kod listesi, iki kodlayıcı tarafından tekrar analiz edilerek son haline getirilmiştir. Kodlamalar karşılaştırılmış ve kodlayıcılar arası tutarlılık, güvenilirlik formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles & Huberman, 1994, s. 36). Hesaplamalar sonucunda araştırmanın güvenilirliği %93 olarak bulunmuş, bu oran %70 üzeri güvenilir kabul edilmektedir (Miles & Huberman, 1994, s. 36). Verilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda kodlardan kategori ve temalara ulaşılmıştır.

4. BULGULAR

Çocukların resimlerinde toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yansıttıkları ve bu rollerin, çizimlerdeki sembolik temsilleri üzerine yapılan analizler bulguların temelini oluşturmuştur. Araştırmanın temel sorularından biri olan, “Aile ile birlikte en çok vakit geçirilen alanlar” ana teması, çocukların çizimleri üzerinden iki farklı mekânsal kategoriye ayrılmıştır: ev içi (aileyle geçirilen bir zaman dilimi) ve ev dışı (doğa aktivitesi olarak piknik) alanlar. Bu temalar çerçevesinde, cinsiyet rolleri ve çocukların algıları, resmedilen ortama göre analiz edilmiştir.

İç Mekan Teması

İç mekan teması, çocukların daha çok ev içi aktiviteleri ve bu aktivitelerde yer alan nesnelere çizimlerinde kullandıkları bir alandır. Çocukların çizimlerinde aile

bireylerinin ev içi rolleri açık bir şekilde resmedilmiştir. Çizimlerde yer alan öğeler, toplumsal cinsiyet rollerine dair belirgin ipuçları sunmaktadır. Bu temaya bağlı olarak öğrencilerin çizdikleri resimlerde kullandıkları öğeler tabloda 30 kod şeklinde analiz edilmiştir. Bu kodlar; Canlılar, Doğa, Ev ve Mobilya, Dekorasyon ve Aksesuarlar, Elektronik ve Cihazlar, Gıda ve Mutfak, Temizlik ve Bakım, Diğer olarak kategoriye ayrılmıştır.

Canlılar Kategorisi: Çocukların iç mekan temalı çizimlerinde, genellikle insan figürleri ön plandadır. Bu kategoride, aile bireyleri genellikle anne, baba, çocuklar ve evcil hayvanlar olarak resmedilmiştir. Kız çocukları çizimlerinde anneleriyle birlikte ev işlerinde yer alırken, erkek çocukları daha çok babalarıyla birlikte oturma ve dinlenme gibi faaliyetleri resmetmiştir. İnsan dışındaki canlılar olarak kedi figürü üçüncü ve dördüncü sınıflarda iki kız öğrenci (%5), kuş figürü ise altıncı sınıfta bir kız öğrenci (%5) tarafından çizilmiştir. Bu, kız çocuklarının iç mekanda evcil hayvanlarıyla daha fazla ilişki kurduğunu göstermektedir.

Doğa Kategorisi: İç mekan temalı çizimlerde doğa öğeleri daha sınırlı olmakla birlikte, bazı çocuklar doğa unsurlarını ev ortamında kullanmışlardır. Çiçek gibi sembolik doğa öğeleri, üçüncü sınıfta üç kız öğrenci (%14), dördüncü sınıfta bir kız ve bir erkek öğrenci (%5) tarafından kullanılmıştır. Beşinci sınıfta bir erkek öğrenci (%5) ve altıncı sınıfta iki kız öğrenci (%9) çiçek figürüne yer vermiştir. Bu da kız çocuklarının doğa öğelerini ev içi ortamla ilişkilendirdiğini ve sanatsal ifadelerine yansıttığını göstermektedir.

Ev ve Mobilya Kategorisi: Ev mobilyaları, iç mekan temalı çizimlerde en sık rastlanan öğelerdir. Gardırop figürü üçüncü sınıfta üç kız öğrenci (%14) ve beşinci sınıfta bir erkek öğrenci (%5) tarafından çizilmiştir. Halı figürü, üçüncü sınıfta iki kız öğrenci (%9), dördüncü sınıfta iki kız öğrenci (%9) ve bir erkek öğrenci (%5) tarafından çizilmiştir. Masa ve sandalye gibi ev içi eşyalar ise daha fazla sayıda öğrenci tarafından resmedilmiştir. Bu öğeler, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarını ve aile bireylerinin ev içindeki rollerini nasıl yansıttıklarını eşyalar ile ilişkileri üzerinden göstermektedir. Kız çocukları genellikle yemek hazırlığı ve masa kurma gibi faaliyetlerde yer alırken, erkek çocukları daha çok dinlenme veya teknoloji kullanımıyla ilişkilendirilmiştir.

Dekorasyon ve Aksesuarlar Kategorisi: Bu kategoride perde, tablo ve saat gibi dekoratif öğeler yer almıştır. Perde figürü üçüncü sınıfta bir kız öğrenci (%5), dördüncü sınıfta bir kız öğrenci (%5) ve beşinci sınıfta bir kız öğrenci (%5) tarafından çizilmiştir. Tablo figürü ise üçüncü sınıfta iki kız öğrenci (%9) ve beşinci sınıfta bir erkek öğrenci (%5) tarafından resmedilmiştir. Bu figürlerin özellikle kız öğrenciler tarafından daha fazla tercih edilmesi, onların dekoratif ve estetik unsurlarla ilgilendiklerini göstermektedir.

Elektronik ve Cihazlar Kategorisi: Bu kategoride bilgisayar, lamba, ocak, telefon ve televizyon gibi ev içi cihazlar yer almıştır. Üçüncü sınıfta dört kız öğrenci (%18) ve bir erkek öğrenci (%5) lamba çizmiştir. Ocak figürü de üçüncü sınıfta dört kız öğrenci (%18) ve iki erkek öğrenci (%9) tarafından çizilmiştir. Bu öğeler, ev içi

aktivitelerde kullanılan teknolojik cihazların, özellikle kız çocuklarının çizimlerinde nasıl yer aldığını ve onların bu tür cihazlarla olan etkileşimlerini göstermektedir.

Gıda ve Mutfak Kategorisi: Mutfak ve sofraya ile ilgili öğeler, iç mekan temalı çizimlerde sıklıkla yer almıştır. Tencere figürü üçüncü sınıfta bir kız öğrenci (%5) ve bir erkek öğrenci (%5), dördüncü sınıfta bir erkek öğrenci (%5) tarafından resmedilmiştir. Tabak ve çatal gibi sofraya hazırlığına dair öğeler ise üçüncü sınıfta üç kız öğrenci (%14) ve iki erkek öğrenci (%9) tarafından çizilmiştir. Bu bulgular, kız öğrencilerin mutfak ve yemek hazırlığı gibi ev içi görevleri daha fazla algıladığını ve resimlerinde bu rolleri vurguladığını göstermektedir.

Dış Mekan Teması

Dış mekan teması, çocukların doğa, piknik, oyun alanları gibi dış mekan etkinliklerine dair algılarını yansıttıkları çizimlerden oluşmaktadır. Çocuklar, dış mekan temalı çizimlerinde aile bireylerinin dış mekanda nasıl vakit geçirdiğini ve kendilerinin bu etkinliklerde nasıl bir rol aldığını göstermişlerdir. Resimlerde kullandıkları öğeler tabloda 22 kod şeklinde analiz edilmiştir. Bu kodlar; Canlılar, Doğa, Ev Ve Mobilya, Gıda Ve Yeme-İçme, Piknik, Diğer Araçlar olarak kategoriye ayrılmıştır.

Canlılar Kategorisi: Dış mekan temalı çizimlerde de insan figürleri önemli bir yer tutmaktadır. Tüm sınıf düzeylerinde çocuklar aile bireylerini resmetmiştir. Ayrıca, üçüncü sınıfta bir kız öğrenci (%5) ve altıncı sınıfta bir kız öğrenci (%5) kedi çizmiştir. Beşinci sınıfta bir kız öğrenci (%5) kelebek, üçüncü sınıfta bir erkek öğrenci (%5) kuş figürüne yer vermiştir. Bu öğeler, çocukların doğayla olan ilişkisini ve hayvanları dış mekandaki rolleriyle nasıl ilişkilendirdiğini göstermektedir.

Doğa Kategorisi: Ağaç, bulut, dağ ve güneş gibi doğa öğeleri, dış mekan temalı çizimlerde sıklıkla kullanılmıştır. Üçüncü sınıfta dört kız öğrenci (%18) ve bir erkek öğrenci (%5), dördüncü sınıfta iki kız (%9) ve iki erkek öğrenci (%9), beşinci sınıfta bir kız ve bir erkek öğrenci (%5) ağaç figürüne yer vermiştir. Bulut figürü ise üçüncü sınıfta iki kız öğrenci (%9), dördüncü sınıfta üç kız öğrenci (%14) ve bir erkek öğrenci (%5) tarafından çizilmiştir. Güneş figürü üçüncü sınıfta dört kız öğrenci (%18), dördüncü sınıfta iki kız (%9) ve bir erkek öğrenci (%5) tarafından resmedilmiştir. Bu bulgular, doğa unsurlarının dış mekan temalı çizimlerde kız öğrenciler tarafından daha fazla tercih edildiğini ve doğayla kurdukları ilişkiyi resimlerinde nasıl ifade ettiklerini göstermektedir.

Ev ve Mobilya Kategorisi: Dış mekan temalı çizimlerde masa ve sandalye gibi ev mobilyaları da yer almıştır. Üçüncü sınıfta dört kız öğrenci (%18) ve bir erkek öğrenci (%5), dördüncü sınıfta bir kız (%5) ve bir erkek öğrenci (%5) masa figürünü çizmiştir. Sandalye figürü ise üçüncü sınıfta iki kız öğrenci (%9) ve iki erkek öğrenci (%9) tarafından kullanılmıştır. Bu figürlerin dış mekan çizimlerinde yer alması, çocukların piknik gibi dış mekan etkinliklerinde ev eşyalarını nasıl bir bağlamda düşündüklerini göstermektedir.

Gıda ve Yeme-İçme Kategorisi: Bardak, tabak, yiyecek gibi sofraya öğeleri dış mekan temalı çizimlerde de yer almıştır. Üçüncü sınıfta üç kız öğrenci (%14), dördüncü sınıfta bir kız öğrenci (%5) bardak figürünü çizmiştir. Tabak ve çatal figürü ise üçüncü sınıfta beş kız öğrenci (%23) ve bir erkek öğrenci (%5) tarafından resmedilmiştir. Yiyecek figürleri, dış mekan etkinliklerinde yer alan piknik ve mangal aktivitelerini yansıtmaktadır. Dış mekan temalı çizimlerde, özellikle yemekle ilgili öğelerin babalar tarafından üstlenildiği ve bu figürlerin çizimlerde yer bulduğu görülmüştür.

Piknik ve Diğer Araçlar Kategorisi: Piknik örtüsü, mangal, sepet gibi piknik öğeleri dış mekan temalı çizimlerde sıklıkla resmedilmiştir. Üçüncü sınıfta beş kız öğrenci (%23), dördüncü sınıfta iki kız öğrenci (%9) örtü figürünü kullanmıştır. Mangal figürü ise üçüncü sınıfta dört kız öğrenci (%18) tarafından resmedilmiştir. Diğer araçlar kategorisinde bahçe aletleri ve oyuncaklar da yer almıştır. Bu kategoride oyuncak figürüne üçüncü sınıfta altı kız öğrenci (%27) yer vermiştir. Bu bulgular, çocukların dış mekan etkinliklerinde aile bireylerinin rollerini nasıl algıladıklarını ve sanatsal ifadelerine nasıl yansıttıklarını ortaya koymaktadır.

Araştırmada, "Çocuklar toplumsal cinsiyet özelliklerine yönelik algılarını sanatsal ifade biçiminde nasıl yansıtmaktadır?" sorusuna yanıt aramak amacıyla elde edilen veriler, çocukların çizdikleri resimler ve yapılan görüşmeler incelenerek analiz edilmiştir. Bu analizde, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini nasıl algıladıkları ve bu algılarını sanatsal olarak nasıl ifade ettikleri ortaya konulmuştur. Bulgular iki ana tema etrafında toplanmıştır: "ev içi" ve "ev dışı" temaları. Her iki tema, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yansıttıklarını göstermektedir. Elde edilen bulgular, çocukların resimlerinde geleneksel cinsiyet rollerini benimsediğini göstermektedir.

Ev içi temalı resimlerde, anneler genellikle yemek yaparken, babalar ise televizyon izlerken ya da çalışırken betimlenmiştir. Kız çocukları (%45, f=10), anneleriyle birlikte ev işlerinde yer alırken, erkek çocukları (%55, f=12) babalarıyla dinlenme veya çalışma aktivitelerine katılmıştır. **Ev dışı temalı** resimlerde ise, babalar mangal yaparken (%36, f=8), anneler piknik hazırlıkları yaparken (%64, f=14) gösterilmiştir. Kız çocukları ailelerine yardım ederken (%32, f=7), erkek çocukları daha çok oyun ve eğlence aktivitelerinde (%68, f=15) yer almıştır. Resimlerdeki öğeler incelendiğinde, ev ve mobilya öğelerinin (%30, f=66) ev içi rollerini, doğa ve piknik öğelerinin (%70, f=81) ise cinsiyet rollerine dayalı görev dağılımını yansıttığı görülmektedir. Kızlar daha çok ev işleri ve dekoratif objeleri çizerken (%40, f=30), erkekler teknoloji ve dış mekan etkinliklerini betimlemiştir (%60, f=36). Bu bulgular, çocukların toplumsal cinsiyet algılarının sanatsal ifadelerinde belirginleştiğini ve geleneksel rollere uyum sağladıklarını göstermektedir.

"Aile ile vakit geçirilen alanlar" konulu "iç mekân" temalı resimlerden örnek katılımının çalışması ve ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 1. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci resmini şu şekilde ifade etmiştir: “Babam salonda televizyon izliyor, ben sofrayı kuruyorum, kardeşim odamızda oyun oynuyor, annem yemek yapıyor, ablam da anneme yardım ediyor.” (Ö9).

"Aile ile vakit geçirilen alanlar" konulu "dış mekân" temalı resimlerden örnek katılımcının çalışması ve ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 1. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Biz ailecek pikniğe gitmişiz ve babam etleri yani yemek pişiriyor. Annem babamın pişirmesi için domates vb. şeyleri hazırlıyor ve mezeleri hazırlıyor. Ben etrafta bulduğum bitkileri ya da manzaraların resimlerini çizip, fotoğraflarını çekirim. Kardeşim etraftaki ağaç dalları, yapraklar, oyuncaklarıyla beraber oyun

oynuyor.” (Ö1) şeklinde ifade etmiştir.

Öğrencilerin ifadelerine ve çizimlerine göre toplumsal cinsiyet özellikleri ve aile rollerinin yansımaları belirgindir. Anneler genellikle yemek yapma veya temizlik gibi ev içi işlerle, babalar ise dışarıda çalışma veya televizyon izleme gibi aktivitelerle betimlenmektedir. Kız çocukları, annelerinin yaptığı işleri (yemek pişirme, temizlik) ve ev içi aktiviteleri (masa kurma, kardeşlere bakma) çizerken, erkek çocukları babalarının dış mekân aktivitelerini (mangal yapma, oyun oynama) ve kendi spor veya oyun gibi dış mekân aktivitelerini resmetmektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenciler tarafından nasıl benimsendiğini ve yansıtıldığını göstermektedir.

Araştırma problemlerinden “Çocukların cinsiyet rollerine ilişkin genel ifadeleri sınıf düzeyine göre değişmekte midir?” şeklinde olan soruya yönelik veriler incelendiğinde, çocukların cinsiyet rollerine ilişkin ifadelerinin sınıf düzeyine göre belirgin şekilde değiştiği görülmüştür. Üçüncü sınıf öğrencileri, aile bireylerini ve ev içi aktiviteleri daha geleneksel bir biçimde betimlemekte, insan figürü (%36) ve masa (%32) gibi ev içi öğeler öne çıkmaktadır. Dördüncü sınıf öğrencileri, çizimlerinde daha çeşitli objelere yer vererek (örneğin, koltuk %14, sandalye %9) cinsiyet rollerini detaylandırmaktadır. Beşinci sınıf öğrencileri, hem ev içi hem de dışı aktiviteleri dengeli bir şekilde betimlemekte, masa (%14) ve televizyon (%5) gibi öğelere yer vermektedir. Altıncı sınıf öğrencileri ise daha karmaşık ve çeşitli detaylar kullanarak (örneğin, perde %14, koltuk %9) cinsiyet rollerini ve aile içi aktiviteleri yansıtmaktadır. Bu bulgular, çocukların yaşları ve sınıf seviyeleri ilerledikçe cinsiyet rolleri algılarının ve ifadelerinin çeşitlendiğini ve detaylandığını göstermektedir.

Aile ile vakit geçirilen alanlar üzerine yapılan araştırmada, “iç mekân” temasının 3. sınıf düzeyindeki örnek katılımcının resmi ve ifadeleri şu şekildedir:

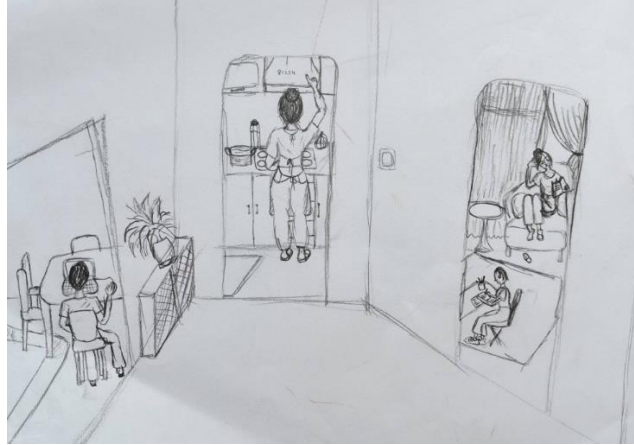

Şekil 2. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Babam ders çalışıyor, çoğunlukla ders çalışır. Ben ödevlerimi

yapıyorum, zaten hep ödev yaparım. Annemde kurabiye yapıyor, kurabiye pek yapmaz ama yemek onun hayatıdır. Çok yemek yapar.” (Ö10) şeklinde ifade etmiştir.

Aile ile vakit geçirilen alanlar üzerine yapılan araştırmada, “iç mekân” temasının 6. sınıf düzeyindeki örnek katılımcının resmi ve ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 4. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Annem akşam yemeğini hazırlıyor. Davlumbazı açmak için parmağını uzatıyor. Babam genelde kardeşimin ödevlerini yaptırıyor. Ama bazen bilgisayarda işi çıkıyor. Bu da o günlerden biri. Kardeşim ise ödevlerini yapıyor. Ama ödev yapmaktan pek mutlu değil. Bende oturma odasında kardeşimin yanında kitap okuyorum.” (Ö1) şeklinde ifade etmiştir.

“Dış mekân” temasına göre yapılan resimler incelemede, çocukların çizimlerinde sınıf seviyelerine göre farklılıklar gözlemlenmiştir. Üçüncü sınıf öğrencileri, aile bireylerini ve doğa öğelerini (örneğin, insan figürü %45, ağaç %18) betimlerken, çizimleri daha basit nesnelere sınırlıdır. Dördüncü sınıf öğrencileri, daha çeşitli objelere (örneğin, bulut %14, piknik örtüsü %9) yer vererek cinsiyet rollerini daha detaylı bir şekilde ifade etmektedirler. Beşinci sınıf öğrencileri, hem ev içi hem dışı aktiviteleri dengeli bir şekilde betimlerken, doğa öğeleri (örneğin, insan figürü %14, bulut %14) ve ev eşyaları (örneğin, masa %5) öne çıkmaktadır. Altıncı sınıf öğrencileri ise daha karmaşık ve çeşitli detaylar (örneğin, dağ %5, tabak %14) ile dış mekân aktivitelerini yansıtmaktadırlar. Bu bulgular, çocukların yaşları ve sınıf seviyeleri ilerledikçe cinsiyet rolleri algılarının ve ifadelerinin daha detaylı ve çeşitli hale geldiğini göstermektedir.

Aile ile vakit geçirilen alanlar üzerine yapılan araştırmada, “dış mekân” temasının 3. sınıf düzeyindeki örnek katılımcının resmi ve ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 5. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Babam mangal yapıyor. Kardeşim babama yiyecekleri veriyor. Ablam masada oturuyor. Annem sofrayı hazırlıyor. Ben oyun oynuyorum.” (Ö9) şeklinde ifade etmiştir.

Aile ile vakit geçirilen alanlar üzerine yapılan araştırmada, “dış mekân” temasının 6. sınıf düzeyindeki örnek katılımcının resmi ve ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 6. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Kendimiz yaptığımız bahçeli evin önünde mangal-piknik yapıyoruz. Babam mangaldaki köftelere hava üflüyor. Bende onu izleyip yardım ediyorum. Kardeşlerim oyun oynuyorlar. Annemde masayı kuruyor.” (Ö2) şeklinde ifade etmiştir.

Çocukların cinsiyet rollerine ilişkin ifadeleri, sınıf düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri, daha basit ve belirgin roller

betimlerken (örneğin, anneleri yemek yaparken, babaları televizyon izlerken), beşinci ve altıncı sınıf öğrencileri daha detaylı ve çeşitli rolleri yansıtmaktadır (örneğin, anneleri bahçe işleri yaparken, babaları mangal yaparken). Bu durum, yaş ilerledikçe cinsiyet rollerine dair algıların daha karmaşık hale geldiğini göstermektedir.

Araştırmanın “Çocukların cinsiyet rollerine ilişkin ifadeleri cinsiyete göre değişiyor mu?” problemine yönelik veriler, cinsiyete göre farklılıkları ortaya koymaktadır. Kız öğrenciler, çizimlerinde aile bireylerini ve ev içi aktiviteleri daha ayrıntılı ve çeşitli objelerle (örneğin, insan figürü %36, masa %32) betimlemekte, böylece cinsiyet rollerini daha geleneksel ve detaylı bir şekilde yansıtmaktadırlar. Erkek öğrenciler ise daha az detay ve çeşitlilikle (örneğin, insan figürü %9, masa %9) çizim yaparak, aile içi aktiviteleri daha genel hatlarıyla göstermektedirler. Bu bulgular, kız ve erkek öğrencilerin cinsiyet rollerine dair algılarının ve ifadelerinin farklılık gösterdiğini, kız öğrencilerin daha zengin ve detaylı çizimler yaptığı, erkek öğrencilerin ise daha basit ve genel ifadeler kullandığını göstermektedir.

Aile ile vakit geçirilen alanlara ilişkin “iç mekân” temalı konunun kız öğrenci örnek resmi ve katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 7. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Sofra kurulurken kardeşim oyuncaklarıyla oynuyor, ben ekmeği taşıyorum, babam çorabayı taşıyor ve annemde bardakları ve çatal kaşıkları taşıyor. Kardeşim oyuncaklarıyla oynarken ben, annem ve babam birlikte sofrayı kuruyoruz.” (Ö3) şeklinde ifade etmiştir.

Aile ile vakit geçirilen alanlara ilişkin “iç mekân” temalı konunun erkek öğrenci örnek resmi ve katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 8. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Burada annem yemek yapıyor. Babam ile halam televizyon izliyor. Kardeşim tabakları masaya taşıyor. Ben ortalıkta koşuyorum. Abim uyuyor. Çok mutluyuz.” (Ö18) şeklinde ifade etmiştir.

“Dış mekân” temalı çizimlerde, kız öğrenciler daha fazla detay ve çeşitlilik kullanmaktadır. Çizimlerinde insan figürü (%36), ağaç (%18), bulut (%9), güneş (%18), ve ot-çiçek (%9) gibi doğa öğelerine yer verirken, piknik örtüsü (%23) ve mangal (%18) gibi objelere de dikkat çekmektedirler. Erkek öğrenciler ise daha basit çizimler yaparak, insan figürü (%9), ağaç (%5), bulut (%5), ve güneş (%5) gibi sınırlı doğa öğeleri kullanmakta, ev eşyaları ve piknik öğelerinde ise masa (%5), sandalye (%9), mangal (%5) ve sepet (%5) gibi daha az detaylı objelere yer vermektedirler. Bu bulgular, kız öğrencilerin cinsiyet rollerini daha detaylı ve çeşitli öğelerle betimlediğini, erkek öğrencilerin ise daha basit ve genel ifadeler kullandığını göstermektedir. Cinsiyetlerine göre çocukların cinsiyet rollerine dair ifadeleri belirgin farklılıklar göstermektedir.

Aile ile vakit geçirilen alanlara ilişkin “dış mekân” temalı konunun kız öğrenci örnek resmi ve katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 9. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Resimde babaannemlerin köyündeyiz. Evin bahçesinde ailecek piknik yapıyoruz. Babam, annem ve ablam çay içiyor. Ben ile kardeşim meyve suyu içiyoruz. Babam kediye ekmek vermek için kalkıyor. Evin karşısındaki duvarın arkasında da ağaçlar ve meyve ağaçları var.” (Ö18) şeklinde ifade etmiştir.

Aile ile vakit geçirilen alanlara ilişkin “dış mekân” temalı konunun erkek öğrenci örnek resmi ve katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

Şekil 10. BİLSEM Öğrenci Çalışması

Öğrenci çizimini; “Ailem ile bir gün geceleyin pikniğe çıkıyoruz. Annem sepetteki yiyecekleri çıkarıp çay içiyor. Babam mangal yapıyor. Ben yemek yiyip etrafa bakıyorum.” (Ö15) şeklinde ifade etmiştir.

Çocukların cinsiyet rollerine ilişkin ifadeleri cinsiyete göre incelendiğinde, kız öğrenciler genellikle ev içi aktiviteleri ve bakım görevlerini betimlemektedir. Annelerini yemek yaparken veya temizlik yaparken çizerken, kendilerini de bu görevlerde yer alırken göstermişlerdir. Erkek öğrenciler ise dış mekân aktivitelerini ve aktif rolleri tasvir etmişlerdir; babalarını çalışırken veya mangal yaparken çizerken, kendilerini de bu tür aktivitelerde betimlemişlerdir. Erkek çocuklar, toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak daha aktif ve dışa dönük şekilde kendilerini ifade etmektedirler. Bu bulgular, çocukların cinsiyet rollerini ve algılarını çizimlerinde nasıl yansıttığını ve bu algıların cinsiyete göre nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır.

5.TARTIŞMA

Bu araştırma, BİLSEM'de eğitim gören 9-12 yaş grubundaki öğrencilerin toplumsal cinsiyet rolleri algılarının resimlerine nasıl yansıdığını ve bu algıların yaş, cinsiyet ve sanatsal ifade tarzına göre nasıl değiştiğini incelemektedir. Araştırmanın bulguları, kız öğrencilerin ev içi görevler ve bakım sorumluluklarına dair çizimlerinin, toplumsal cinsiyet rollerinin ne kadar yerleşik olduğunu ve bu algıların aile içi rollerden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, erkek öğrencilerin dış mekân etkinlikleri ve aktif rolleri betimlemeleri, toplumsal cinsiyet stereotiplerinin çocuklar tarafından erken yaşta nasıl benimsendiğini göstermektedir. Bu bulgular, literatürde bulunan araştırmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Meyer (2013) tarafından yapılan bir çalışma, toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimlerinin öğrencilerin cinsiyetle ilgili önyargılarını etkili bir şekilde azaltabileceğini göstermiştir. Benzer şekilde, Kimmel (2000) cinsiyet eşitliği eğitim programlarının öğrencilerin cinsiyet normlarına dair algılarını nasıl dönüştürdüğünü incelemiştir. Bu çalışma, cinsiyet eşitliği odaklı öğretim stratejilerinin etkisini desteklemekte ve bu literatür bulgularıyla uyumludur. Ayrıca, Butler (1990)'ın edimsel cinsiyet teorisi, tekrarlanan eylem ve söylemlerin cinsiyet kimliğini nasıl oluşturduğunu öne sürmektedir; çocukların çizimleri, ebeveynlerini farklı rollerde göstererek cinsiyet rollerinin günlük yaşantılarda nasıl tekrarlandığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla araştırmanın sonuçları, çizim ve anlatım yöntemlerinin cinsiyet rollerini yansıtmadaki biçiminin mevcut literatürle uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır. Çocukların çizimleri, sosyal standartlar ve cinsiyet kavramlarına dair görüşlerini yansıtmaktadır (Goodenough, 1963). Maccoby ve Jacklin (1974), erkeklerin dış mekân etkinliklerini ve aktif rolleri, kızların ise ev içi faaliyetleri ve bakım görevlerini gösteren çizimlerle bu cinsiyet farklılıklarını desteklemektedir. Bu bulgular, çocuk resimlerinin cinsiyet rollerini nasıl yansıttığını ve bu rollerin çocukların kendilerine ve çevrelerine bakış açılarını nasıl etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, Sandra Bem (1981)'in cinsiyet şeması teorisi, çocukların cinsiyetle ilgili bilgilerini düzenleyen şemaların, cinsiyet rollerini nasıl algıladıklarını etkilediğini savunmaktadır ve bu bulgularla uyumlu bir nitelik taşımaktadır. Araştırma ayrıca cinsiyet ve yaşın, cinsiyet rollerine dair görüşleri nasıl etkilediğini de ortaya koymaktadır. Üçüncü sınıf öğrencileri cinsiyet normlarını daha basit terimlerle ifade ederken, altıncı sınıf öğrencileri daha karmaşık ve detaylı bir dil kullanmaktadır. Bu bulgu, Alakuş ve Mercin (2009)'in çocukların

cinsiyet rollerine ilişkin algılarının bilişsel ve sosyal gelişimle nasıl değiştiğine dair teorisiyle uyumludur. Ayrıca kız öğrenciler, toplumsal cinsiyet rollerini daha zengin, karmaşık ve detaylı şekilde tasvir ederken, erkek öğrenciler daha basit ve geniş terimlerle ifade etmektedir. Eryılmaz (2020)'in teorisi, insanların davranışlarının ve ifade biçimlerinin cinsiyet rollerini yansıttığını öne sürmektedir ve bu çalışma bu teoriyi desteklemektedir. Ancak literatürde bulunan toplumsal cinsiyet araştırmaları gerek örneklem olarak gerekse veri toplama yöntemi olarak farklılıklar gösterdiğinden, özel yetenekli çocuklar ile farklı bir perspektiften değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Araştırmanın bulguları, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair anlayışlarını genişletmek için ebeveynlerin ve eğitimcilerin daha bilinçli yaklaşımlar benimsemeleri gerekmektedir. Kızların hem ev içi hem de açık hava etkinliklerine katılımının teşvik edilmesi ve erkek çocuklara bakım ve ev sorumluluklarının öğretilmesi önemlidir.

Araştırmanın sınırlılıkları, yalnızca belirli bir yaş grubundaki çocuklarla sınırlı olması ve verilerin çizimlerle ve ifadelerle sınırlı kalmasıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, farklı yaş grupları ve çeşitli veri toplama teknikleri (anket, görüşme vb.) kullanılabilir. Ayrıca, çeşitli kültürel bağlamlarda yürütülen araştırmalar, toplumsal cinsiyet rollerindeki kültürel farklılıkların ve benzerliklerin anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu çalışma, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair kavramlarının nasıl geliştiği ve bu kavramların öğrenme bağlamlarına nasıl yansıdığı konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Çocuklara hem ev içi hem de açık hava etkinliklerinde çeşitlilik sunulması ve cinsiyet eşitliğini teşvik eden bir eğitim yaklaşımı benimsenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen önemli bir adım olacaktır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarının görsel sanatlar yoluyla nasıl ifade edildiğini ve bu algıların yaş, cinsiyet ve sanatsal ifade tarzına bağlı olarak nasıl şekillendiğini analiz etmektedir. Bireylerin, toplumun belirlediği kadın ve erkek davranış kalıplarını nasıl benimsediği ve sergilediğini anlamak, toplumsal cinsiyet rollerinin kavranmasında büyük önem taşımaktadır. Bu roller, kültürel, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisi altında şekillenerek, bireylerin yaşamlarını etkilemektedir. Sanat eğitimi, bu rolleri nasıl algıladığımızı ve ifade ettiğimizi anlamak için önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, çocukların resimlerinde toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarının nasıl yansıtıldığı ve bu algıların toplumsal beklentilere nasıl tepki verdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın temel amacı, Bilim ve Sanat Merkezi (BİLSEM) öğrencilerinin resimlerinde toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yansıttığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, öğrencilerin resimlerinde yer alan temalar ve objeler incelenmiş, cinsiyet rolleri algılarının yaş ve cinsiyet gibi demografik değişkenlere göre nasıl farklılık gösterdiği analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, sanat eğitimi kapsamında, çocukların cinsiyet rollerine dair algılarının nasıl yönlendirilebileceği ve bu konudaki farkındalıklarının nasıl artırılabilirliğine dair bilgi sunmaktadır.

Araştırmanın “Aile ile birlikte en çok vakit geçirilen alanlar” ana teması çerçevesinde, çocukların resimleri ve görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilmiştir. Çocukların resimlerinde toplumsal cinsiyet rollerine dair belirgin kalıplar gözlemlenmiştir. Bu kalıplar, kız ve erkek öğrencilerin çizimlerinde ortaya çıkan kategoriler ve kodlar aracılığıyla detaylandırılmıştır. Kız öğrenciler ev içi aktiviteleri ve bakım görevlerini, erkek öğrenciler ise dış mekan aktiviteleri ve aktif rolleri betimlemişlerdir. Kız öğrenciler annelerini yemek yaparken, temizlik yaparken ve kardeşlerine bakarken, erkek öğrenciler ise babalarını çalışırken, mangal yaparken veya tamirat yaparken resmetmişlerdir. Bu bulgular, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini ve bu rollere dair algılarını çizimlerinde nasıl yansıttığını göstermektedir. Araştırma, çocukların yaş ve cinsiyetlerine göre toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılarının nasıl şekillendiğini ve değiştiğini de ortaya koymaktadır. Üçüncü sınıf öğrencileri daha basit ve geleneksel ifadelerle cinsiyet rollerini yansıtırken, dördüncü ve beşinci sınıf öğrencileri daha fazla obje ve aktiviteyi betimlemekte, altıncı sınıf öğrencileri ise daha karmaşık ifadelerle bu rolleri yansıtmaktadır. Bu bulgular, çocukların yaşlarının ilerlemesi ve sosyal çevrelerinin genişlemesiyle, cinsiyet rolleri algılarının ve ifadelerinin çeşitlendiğini ve değiştiğini göstermektedir. Ayrıca, çocukların resimlerinde ev eşyaları, doğa ve piknik temaları gibi çeşitli objeler kullanarak cinsiyet rollerini betimledikleri ve bu rollerin cinsiyete göre nasıl farklılık gösterdiği analiz edilmiştir. Kız öğrenciler daha detaylı ve çeşitli objeler kullanırken, erkek öğrenciler daha genel ifadeler tercih etmektedir. Bu bulgular, çocukların cinsiyet rollerine dair algılarının ve ifadelerinin cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine dair algılarının görsel sanatlar yoluyla açıkça ifade edilebildiği ve bu algıların çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebildiği görülmektedir. Araştırmanın bulguları, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak amacıyla eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının önemini vurgulamaktadır. Sanat eğitimi, öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamalarına ve alternatif bakış açıları geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, görsel sanatlar derslerinde toplumsal cinsiyet eşitliği konularına daha fazla yer verilmesi, öğrencilerin bu konuda daha bilinçli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayacaktır.

Eğitim programlarının toplumsal cinsiyet eşitliği ve cinsiyet rollerine ilişkin farkındalığı artıracak şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sanat eğitimi alanında, öğrencilerin farklı cinsiyet rollerini keşfetmelerine ve bu rolleri sanatsal ifadelerinde kullanmalarına olanak tanıyan bir yaklaşım benimsenmelidir. Ayrıca, öğretmenlerin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlendirilmesi ve eğitim alması önemlidir. Öğretmenlerin bu konuyu derslerine entegre edebilmesi için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Ailelerin toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesinde büyük bir rolü olduğu göz önüne alındığında, ailelerin de bu konuda bilinçlendirilmesi ve çocuklarının cinsiyet eşitliği anlayışını desteklemeleri için yönlendirilmesi gerekmektedir. Aile eğitim programları ve seminerler düzenlenebilir. Ayrıca, öğrencilerin görsel sanatlar derslerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden projeler yapmaları teşvik edilmelidir. Bu tür projeler, öğrencilerin cinsiyet rollerini sorgulayan ve eşitliği teşvik eden sanat eserleri

üretmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca eğitim programlarının güncellenmesi, öğretmen eğitimlerinin artırılması ve ailelerin bilinçlendirilmesi gibi adımlar, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Böylece toplumsal cinsiyet rollerine dair kalıpların kırılması ve daha eşitlikçi bir toplumun inşası mümkün olacaktır.

7. KAYNAKÇA

- Alakuş, A. O. & Mercin, L. (2009). *Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi*. Ankara: Pegem.
- Akkurt, S. & Boratav, O. (2018). Neden sanat eğitimi? *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 1(1), 54-60.
- Artut, K. (2013). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ataman, A. (1997). Türkiye’de özel eğitime yeni yaklaşımlar. *Millî Eğitim Dergisi*, 136, 22-23.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354-364.
- Bem, S. L. (1983). Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 8(4), 598-616.
- Biddle, B. J. (1979). *Role theory: Expectations, identities, and behaviors*. London: Academic Press.
- Berk, L. E. (2013). *Bebekler ve çocuklar* (Çev. Ed. N. Işıkoğlu Erdoğan). Ankara: Nobel Yayınları.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet: Bize yüklenen roller* (Çev. Kader Ay). İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Bussey, K. & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*, 106(4), 676-713.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Clark, G. & Zimmerman, E. (2004). *Teaching talented art students: Principles and practices*. Teachers College Press.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. HarperCollins.
- Cüceloğlu, D. (2016). *İçimizdeki çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Dökmen, Z. (2006). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar*. Sistem Yayınları.
- Dökmen, Z. Y. (2015). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Durkin, K. (1995). *Developmental social psychology*. Britain: Blackwell Publishers.
- Eagly, A. H. (1997). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eagly, A. H. & Wood, W. (2012). Social role theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (Vol. 2, pp. 458-476). Sage Publications.
- Eisner, E. W. (2002). *The arts and the creation of mind*. Yale University Press.
- Eryılmaz, S. (2020). Toplumsal cinsiyet rolü ve kadın sağlığı. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 5-13.
- Franzoi, S. L. (2006). *Social psychology* (4th ed.). New York: McGraw Hill.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic Books.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güldü, Ö. & Kart, M. E. (2009). Toplumsal cinsiyet rolleri ve siyasal tutumlar: Sosyal psikolojik bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(03), 97-116.
- Goodenough, J. B. (1963). *Magnetism and the chemical bond*. Interscience Monographs on Chemistry, Vol. I, John Wiley, New York.
- Hetland, L. & Winner, E. (2004). *Studio thinking: The real benefits of visual arts education*. Teachers College Press.
- Helgeson, V. S. (2012). *The psychology of gender* (4th ed.). New Jersey: Pearson Education, Inc.
- Kimmel, M. S. (2000). *The gendered society*. Oxford University Press.
- Kohlberg, L. (1995). Moralstufen und moralerwerb: Der kognitiv-entwicklungstheoretische ansatz. In W. Althof (Ed.), *Lawrence Kohlberg: Die psychologie der moralentwicklung* (pp. 123-174). Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Lindsey, L. L. (2015). *Gender roles: A sociological perspective* (6th ed.). New York: Taylor and Francis.
- Maccoby, E. E. & Jacklin, C. N. (1978). *The psychology of sex differences: Vol. II: Annotated bibliography* (Vol. 2). Stanford University Press.

- Meyer, M. (2013). *Social capital and collective efficacy for disaster resilience: Connecting individuals with communities and vulnerability with resilience in hurricane-prone communities in Florida* (Doktora tezi). Colorado: Colorado State University.
- McWhirter, J. M., Collins, M., Bryant, I., Wetton, N. M. & Bishop, J. N. (2000). Evaluating 'safe in the sun', a curriculum programme for primary schools. *Health Education Research*, 15(2), 203-217.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Calif.: Sage Publications.
- Onan, M. (2005). *Sanat eğitimi üzerine düşünceler*. Ankara: Sanat Yayınları.
- Öngen, B. & Aytaç, S. (2013). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve yaşam değerleri ilişkisi. *Sosyoloji Konferansları*, 48(2), 1-18.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage Publications.
- Ridgeway, C. L. & Correll, S. J. (2004). Unpacking the gender system: A theoretical perspective on gender beliefs and social relations. *Gender & Society*, 18(4), 510-531.
- Ryle, R. (2012). *Questioning gender: A sociological exploration*. London: Sage.
- San, İ. (1982). *Sanat eğitimi*. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(1), 215-226.
https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000828
- Sancar, S., Acuner, S., Üstün, İ. & Bora, A. (2006). Cinsiyet eşitsizliği bir kadın sorunu değil toplumun sorunudur. *UNDP-Kalkınma ve Demokratikleşme Projelerinde Cinsiyet Eşitliği Hedefinin Gözetilmesi Eğitimi*, 2005-2006. UNDP, İstanbul.
- Schmitt, D. P. (2003). Are men universally more dismissing than women? Gender differences in romantic across 62 cultural regions. *Personal Relationships*, 10(3), 307-333.
- Smith, J. L. & Thomas, M. B. (2017). Social roles: History and relevance. In J. M. Levine & M. A. Hogg (Eds.), *The encyclopedia of group processes & intergroup relations* (pp. 1-5). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- UNICEF. (2022). *Gender equality*. <https://www.unicef.org/gender-equality>. Erişim tarihi: 2 Haziran 2024.
- Ünal, G. (1991). *Cinsiyete bağlı psikolojik farklar ve Türk çocukları üzerine bir karşılaştırma*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Ünal, G. (2004). Bir grup üniversiteli gençte çekingenlik, aleksitimi ve benlik saygısının değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 7, 215-222.

- Ünlü, D. G. (2018). *Kişilerarası iletişim sürecinde toplumsal cinsiyet kimliğine ilişkin kalıpyargıların belirlenmesi* (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Unger, R. & Crawford, M. (1992). *Women and gender*. New York: McGraw Hill.
- Whitley, B. E. (1983). Sex role orientation and self-esteem: A critical meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(4), 765-778.
- Winner, E. (1996). *Gifted children: Myths and realities*. Basic Books.
- Winner, E. & Martino, G. (2003). Artistic giftedness. In N. Collangelo & G. A. Davis (Eds.), *Handbook of gifted education* (pp. 237-247). United States of America: Allyn and Bacon.
- Yavuzer, H. (2011). *Resimleriyle çocuk: Resimleriyle çocuğu tanıma* (15. baskı). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yogev, Ş. P. (2006). Ergenlerde toplumsal cinsiyetin kazanılması: Aile, okul ve arkadaş etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOL: 8 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

ORTA GELİR TUZAĞININ BELİRLENMESİNDE FWADF-FWKSS TESTLERİ: MINT ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

FWADF-FWKSS TEST IN IDENTIFYING THE MIDDLE-
INCOME TRAP: THE CASE OF MINT COUNTRIES

Makalenin
Gönderim Tarihi:
13/08/2024

Makalenin
Kabul Tarihi:
04/10/2024

Arş. Gör. Oğuzhan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
İktisat Bölümü, E-mail: oguzhand.demir@gop.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-6320-5562

Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
İktisat Bölümü, E-mail: turker.simsek@gop.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-7581-7590
Doi: 10.59274/enderun.1532437

ÖZET

Bu çalışma, 1960-2023 dönemine ait yıllık verileri kullanarak MINT ülkelerinin (Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye) orta gelir tuzağında olup olmadığını Robertson ve Ye (2013) modeline dayanarak incelemektedir. Çalışma ilgili ülkeler için politika önerileri sunarak, orta gelir tuzağından kaçınma stratejilerinin geliştirilmesine yönelik akademik ve pratik katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak, Harvey vd. (2008) yöntemiyle serilerin doğrusallığı değerlendirilmiş ve Türkiye'nin doğrusal olmayan, Meksika, Endonezya ve Nijerya'nın ise doğrusal serilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak hem doğrusallığa hem de Fourier dönüşümüne uygunluk dikkate alınarak, Fourier dalgacık tabanlı ADF (FWADF), dalgacık tabanlı ADF (WADF), Fourier dalgacık tabanlı KSS (FWKSS) ve dalgacık tabanlı KSS (WKSS) testleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgularda, Meksika ve Endonezya'nın orta gelir tuzağında olduğu, Türkiye ve Nijerya'nın ise olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgular, Meksika ve Endonezya'da yapısal reformların hızlandırılması, Türkiye ve Nijerya'da ise mevcut politikaların etkinliğinin korunması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, MINT Ülkeleri, FWADF-FWKSS Birim Kök Testi

ABSTRACT

This study examines whether the MINT countries (Mexico, Indonesia, Nigeria, Türkiye) are in a middle-income trap using annual data from the period 1960-2023, based on the Robertson and Ye (2013) model. The study aims to contribute both academically and practically by offering policy recommendations for the relevant countries and developing strategies to avoid the middle-income trap. To this end, the linearity of the series was first evaluated using the method of Harvey et al. (2008), revealing that Türkiye's series are nonlinear, while those of Mexico, Indonesia, and Nigeria are linear. Based on these findings and considering the suitability for both linearity and Fourier transformation, the Fourier Wavelet-based ADF (FWADF), Wavelet-based ADF (WADF), Fourier Wavelet-based KSS (FWKSS), and Wavelet-based KSS (WKSS) tests were applied. The results indicate that Mexico and Indonesia are in a middle-income trap, while Türkiye and Nigeria are not. These findings suggest that structural reforms should be accelerated in Mexico and Indonesia, while the effectiveness of current policies should be maintained in Türkiye and Nigeria.

Keywords: Middle-income Trap, MINT Countries, FWADF-FWKSS Unit Root Test

1. Giriş

Gelir ve refahın maksimize edilmesi, temel makroekonomik hedeflerden biridir ve makro iktisadi politikaların çoğu bu amaca ulaşmak üzere tasarlanıp uygulanmaktadır. Gelirin artırılmasının kalkınma ve refah üzerindeki kritik rolü açıktır; ancak büyümenin sadece hızı değil, sürekliliği de aynı derecede önemlidir. Bu durum, büyüme politikalarının etkinliği ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasını da gerekli kılmaktadır. Sürdürülemez büyüme oranlarıyla karşılaşan ülkeler, orta gelir tuzağı (OGT) gibi gelir tuzaklarına düşebilir (Moğol ve Pirdal, 2024: 224). Özellikle orta gelirli ülkelerin karşılaştığı ekonomik büyüme ve gelişme zorlukları, orta gelir tuzağı kavramını son yılların tartışılan konularından biri haline getirmiştir. 2007 yılında Dünya Bankası uzmanı olarak görev yapan Gill vd. tarafından ilk kez "*An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth (Doğu Asya'da Bir Rönesans: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler)*" adlı raporla tanımlanan bu kavram, orta gelir düzeyindeki ülkelerin uzun süre bu seviyede kalarak yüksek gelir grubuna geçememesini ifade etmektedir (Ünlü ve Yıldız, 2018: 2; Koçak ve Bulut, 2014: 2). Benzer şekilde Dünya Bankası tarafından 2012 yılında yayımlanan "*Avoiding Middle-Income Growth Traps (Orta Gelirli Büyüme Tuzaklarından Kaçınma)*" başlıklı raporda da, 1950'den bu yana hızlı büyüyen birçok ülkenin orta gelir seviyesine ulaştığı; ancak bu seviyeden sonra yalnızca çok az sayıda ülkenin yüksek gelirli ekonomilere geçiş yapabildiği ve birçok ülkenin orta gelir tuzağında sıkışıp kaldığı ifade edilmiştir (Agenor vd., 2012: 1).

Ülkelerin orta gelir tuzağında olup olmadığını tespit edebilmek için, öncelikle gelir gruplarının net bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, orta gelir tuzağı (OGT) kavramı literatürde ilk kez ele

alındığında, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kişi başına düşen gelirin %20'si, orta gelir seviyesinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir (Ünlü ve Yıldız, 2018: 4). 2023 yılı verileri itibariyle ABD'de kişi başına gelir yaklaşık 65.000 dolar düzeyindedir ve bu gelir seviyesinin %20'si 13.000 dolara tekabül etmektedir. Bu durumda, orta gelir düzeyinin karşılığı 13.000 dolar/yıl olarak belirlenmiş olur. Ancak günümüzde, orta gelir düzeyi ölçüsünde ABD'nin kişi başına gelir düzeyini baz alan geleneksel yöntem yerine, Dünya Bankası tarafından geliştirilen “Atlas” metodu yaygın olarak kullanılmaktadır. Atlas metodu, gayrisafi milli hasılanın kişi başına ABD doları cinsinden hesaplanmasında piyasa döviz kurlarının yerine Atlas dönüşüm faktörünü kullanmaktadır. Bu dönüşüm faktörü, belirli bir yılın döviz kurunu önceki iki yılın döviz kurlarının ortalaması ve ülke enflasyonu ile uluslararası enflasyon arasındaki fark dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Bu sayede, uluslararası gelir karşılaştırmalarında döviz kuru dalgalanmalarının etkisi minimize edilerek daha istikrarlı ve güvenilir bir hesaplama imkanı sunmaktadır (Kasa, 2019: 157; Dünya Kalkınma Raporu, 2005: 306). Ülkeler, her yıl 1 Temmuz'da, önceki takvim yılına ait Atlas metodu ile kişi başına düşen gelir tahminlerine dayanarak sınıflandırılmaktadır. Örneğin, 1 Temmuz'da yayımlanan sınıflandırma, bir önceki yıla ait mali tahminlere dayanmaktadır. Gelir gruplamaları, mali yıl boyunca (bir sonraki yılın 1 Temmuz'una kadar) sabit kalmaktadır; bu süre zarfında kişi başına düşen gelir tahminlerinde revizyon yapılsa bile bu sınıflamalar değişmemektedir (World Bank, t.y.a). Bu uygulama, ülkelerin gelir gruplarına göre belirlenmesinde tutarlılığı sağlamaktadır. Bu nedenle, orta gelir grubunun alt ve üst eşiklerinin belirlenmesi ve ülkelerin çeşitli gelir gruplarına göre sınıflandırılmasında en sık başvurulan kıstas, Dünya Bankası tarafından oluşturulan ve her yıl güncellenen “gelir grupları sınıflandırması”dır (Moğol ve Pirdal, 2024: 226). Bu kapsamda, Dünya Bankası tarafından 1 Temmuz 2024 tarihinde açıklanan gelir gruplarına göre yeni gelir eşikleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Dünya Bankası Sınıflandırmasına Ait Gelir Eşikleri

Kategori	Kişi Başına Düşen Gelir (ABD Doları)
Düşük Gelirli Ülkeler	< 1.145
Alt Orta Gelirli Ülkeler	1.146 – 4.515
Üst Orta Gelirli Ülkeler	4.516 – 14.005
Yüksek Gelirli Ülkeler	> 14.005

Kaynak: (World Bank, t.y.b).

Düşük, orta ve yüksek gelir grubu eşikleri, 1989 yılında büyük ölçüde daha önce belirlenmiş operasyonel eşiklere dayanarak oluşturulmuştur. Bu gelir gruplarının Dünya Bankası için doğrudan operasyonel bir etkisi bulunmamakla birlikte, kullanılan metodoloji, ekonomik sınıflandırma için uygulanan metodolojiyle (kişi başına gelirin hesaplanması ve eşiklerin enflasyona göre düzeltilmesi) paralellik göstermektedir. Düşük gelirli ülke eşiği, “sivil işler tercihi” için belirlenen operasyonel eşikten türetilmiştir; alt-

orta gelirli ülke eşiği ise, artık geçerliliği kalmayan 17 yıllık “IBRD (Uluslararası Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası)” şartlarıyla uyumlu olacak şekilde belirlenmiştir. Üst-orta gelirli ve yüksek gelirli ülke eşikleri arasında operasyonel kategorilerle doğrudan bir ilişki bulunmamakla birlikte, 1989'da İcra Direktörlerine sunulan “Kişi Başına Gelir: Uluslararası Karşılaştırılabilir Rakamların Tahmini” başlıklı raporda, 1987 fiyatlarıyla 6,000 dolarlık bir referans noktası belirlenmiştir. Bu seçim, önceki listelerde “sanayi” olarak sınıflandırılan tüm ülkelerin yüksek gelirli kategoriye dahil edilmesini sağlamıştır (World Bank, t.y.c).

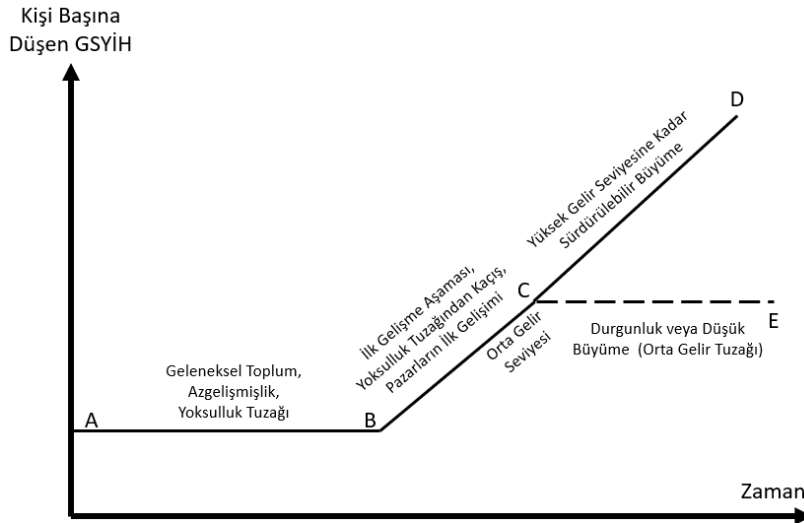
2. Orta Gelir Tuzağına Yönelik Teorik Çerçeve

Geleneksel anlamda "tuzak" terimi, kısa vadeli dışsal faktörlerin etkisiyle değiştirilemeyen, kararlı bir ekonomik denge durumunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda, kişi başına düşen geliri artıran olumlu faktörlerin etkisi yaygınlaştıktan sonra, bu olumlu etkileri sınırlayan ve kişi başına düşen geliri eski seviyesine geri çeken kısıtlayıcı unsurların devreye girmesi durumu ifade edilmektedir (Cai, 2012: 51).

Literatürde yaygın olarak kabul gören orta gelir tuzağı mekanizması şu şekilde işlemektedir: Düşük gelirli ülkeler, dış kaynaklardan edinilen basit teknolojiler ve düşük maliyetli işgücüyle emek-yoğun ürünlerin üretildiği bir ekonomik yapı geliştirmektedir. Bu ülkeler, düşük ücretlerle ürettikleri malları küresel piyasalarda rekabetçi fiyatlarla sunarak gelir artışı sağlamaktadır. Bu gelir artışı, emek ve sermayenin düşük verimliliğe sahip tarım sektöründen, daha yüksek verimlilik sunan imalat sektörüne yönelmesine olanak tanıyarak, ekonomik üretkenliğin genel anlamda artmasını teşvik etmektedir (Öz, 2012: 2). Ekonomi literatüründen elde edilen teorik ve ampirik bulgular, düşük gelirli ülkelerin genellikle yüksek gelirli ülkelere göre daha hızlı büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Ekonominin yapısal dönüşüm aşamaları (tarım, sanayi, hizmetler, bilgi) göz önüne alındığında, ülkelerin tarım sektöründen hafif sanayi üretimine dayalı sanayi aşamasına geçişte yüksek büyüme oranlarına ulaştıkları dikkat çekmektedir. Bu süreçte, kent ekonomilerinin gelişimi, tarım sektöründen kente işgücü transferine ve sermayenin yüksek karlılığı nedeniyle artan talebe yol açmaktadır. Sermayenin artan karlılığı, işgücü ve doğal kaynaklara dayalı üretim yapısını orta gelir seviyesine taşıyan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ancak, geri kalmış teknolojilerin kullanımının devam etmesi, sermaye getirisinin azalması ve verimlilik odaklı üretim yapısına geçişin sağlanamaması durumlarında, ülkeler yüksek büyüme oranlarının sürdürülebilirliği konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır. Orta gelir tuzağı olarak bilinen bu büyüme sorununu aşmanın temel yolu ise

verimliliği artırmak ve küresel piyasalara entegrasyonu sağlayan mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmektir (Yeldan vd., 2012: 25).

Bir büyüme sorununu olarak gösterilen OGT'nin nedenleri için literatürde çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir; bunlar arasında Tho (2013)'ün orta gelir tuzağına yönelik yaklaşımı öne çıkmakta ve ilgili literatürde geniş kabul görmektedir. Özellikle, "USAID (ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı)"'ın 2017 yılı "Vietnam Responsible Trade and Growth Assessment (Vietnam Sorumlu Ticaret ve Büyüme Değerlendirmesi)" adlı raporu, Tho (2013)'ün analizine sıkça atıfta bulunarak bu modelin geçerliliğini ve uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. Bu ifadelerden hareketle, Tho (2013) tarafından literatüre kazandırılan OGT'nin gelişim süreci Şekil 1'de incelenmiştir.

Kaynak: Tho, 2013: 4.

Şekil 1: Ekonominin Gelişim Aşamaları

Şekil 1'de Tho (2013), ekonomik gelişim sürecini beş temel aşamada ele alarak orta gelir tuzağını tanımlamaya çalışmıştır. Bunlar;

- 1. A-B Aşaması:** Bu aşama, az gelişmiş ülkelerin yoksulluk tuzağında bulunduğu dönemi ifade etmektedir. Burada, düşük gelir seviyelerine sahip ve ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda mücadele eden ekonomiler yer almaktadır.
- 2. B-C Aşaması:** Bu aşamada, yoksulluk tuzağından çıkılarak orta gelir seviyesine ulaşılma süreci yaşanmaktadır. Ekonomik yapı, bu geçiş sürecinde önemli bir dönüşüm geçirir ve büyüme hızında belirgin bir artış gözlemlenir.

3. **C Aşaması:** Orta gelir seviyesine ulaşılmış ancak ekonomik büyümenin durağan veya yavaş olduğu, dolayısıyla da orta gelir tuzağının söz konusu olabileceği aşamadır. Bu aşamada, ekonomi yeterince hızlı bir şekilde yüksek gelir seviyesine geçiş sağlayamazsa, büyüme potansiyeli sınırlı kalabilir.
4. **C-D Aşaması:** Orta gelir seviyesinden, düzenli ve sürdürülebilir büyüme oranlarıyla yüksek gelir seviyesine geçiş sürecini ifade eder.
5. **C-E Aşaması:** Yüksek gelir seviyesine ulaşmadan, durağan veya düşük büyüme oranlarıyla karakterize edilen aşamadır. Bu aşama, ekonominin orta gelir tuzağında sıkışıp kaldığını ve yüksek gelir seviyesine geçişte zorluklar yaşadığını ifade eder. Bu durum, büyüme potansiyelinin sınırlı olduğu ve yapısal reformların gerekliliğinin ön plana çıktığı bir dönemdir.

Şekil 1'deki C noktası, emeğin kalitesinin sanayinin gereksinimlerine uyum sağlayacak şekilde dönüşüm geçirmesi gereken kritik bir aşamayı temsil etmektedir. Bu aşama, düşük beşeri sermaye yoğun üretimden, yüksek beşeri sermaye yoğun üretime geçişin sağlanması gereken bir dönemi ifade etmektedir. Ayrıca, C noktasında yüksek gelir düzeyine ulaşmak için nitelikli iş gücünün temini birincil hedef olarak belirlenmektedir. B-C aşamasındaki gelişim süreçlerinde, emek arzının bol olması, teknolojik gelişim eksiklikleri ve sermaye yetersizliği nedeniyle emek yoğun üretim biçimleri ön plandadır. Ancak, sürdürülebilir büyüme için sermayenin verimli bir şekilde kullanımı kritik bir öneme sahiptir. Orta gelir seviyesine ulaşan ülkeler, yükselen ücretler sebebiyle emek yoğun sektörlerdeki karşılaştırmalı avantajlarını yitirmektedir. Bu bağlamda, orta gelirli ülkelerin yüksek beşeri sermaye ve gelişmiş teknolojik altyapıyı içeren yenilikçi ekonomik sistemler kurmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, emek sektörlerindeki üstünlüklerini kaybetmekle kalmayıp, C-D aşamasından çıkıp C-E aşamasına, yani Orta Gelir Tuzağı'na düşme riskiyle karşılaşmalar (Tho, 2013: 3-5).

Orta gelir tuzağının dinamiklerini anlamak ve ekonomik etkilerini objektif bir şekilde analiz edebilmek için teorik çerçevenin yanı sıra, ekonometrik yaklaşımların da kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda, literatürde orta gelir tuzağını değerlendirmeye yönelik çeşitli teorik ve yöntemsel katkılar mevcutken, Robertson ve Ye (2013) tarafından geliştirilen ekonometrik metodoloji, bu sorunun analitik olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Robertson ve Ye (2013)'ün geliştirdiği yöntem, bir ülkenin (A) gayrisafi yurtiçi hasılasının (GSYH) doğal logaritmasından, dengeli bir büyüme patikasına sahip olan ABD'nin GSYH'sının doğal logaritmasını çıkararak elde edilen yeni serinin durağanlık analizine tabi tutulmasını önermektedir. Bu yaklaşım, orta gelir tuzağının tespit edilmesine ve ekonomik dönüşüm süreçlerinin nicel analizine olanak tanıyarak, daha kapsamlı ve güvenilir

sonuçların ortaya konmasını sağlamaktadır. Söz konusu yaklaşımın matematiksel kalıbı ise, Denklem (1)'de sunulmuştur.

$$X_t = \ln GSYH_{A,t} - \ln GSYH_{ABD,t} \quad (1)$$

Durağanlık testleri uygulandığında, X_t serisinin durağan çıkması, A ülkesinin orta gelir tuzağında olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, ülkenin gelir düzeyi açısından gelişmiş ülkeleri yakalama potansiyelinden yoksun olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, orta gelir tuzaklarının dinamiklerini anlamada önemli bir araç sunmaktadır.

3. Literatür Taraması

Çalışmanın bu aşamasında, Robertson ve Ye (2013)'ün orta gelir tuzağını ülkeler bazında tespit etmek için geliştirdiği ekonometrik modelin literatürdeki yeri ve etkisi kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır. Bu kapsamda gerçekleştirilecek olan literatür taraması, Robertson ve Ye (2013)'ün metodolojisinin çeşitli uygulama örneklerini, teorik-metodolojik ayrıntılarını ve bu yöntemle elde edilen bulgularını içerecektir. Literatürdeki bu çalışmaların analizi, modelin geçerliliğini ve güvenilirliğini test eden uygulama örneklerini sunarak, araştırmanın teorik ve metodolojik temelini sağlamlaştırmayı ve literatürdeki bilgi boşluklarını doldurmayı hedeflemektedir. Bu bilgiler neticesinde, ilgili literatür özeti Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Orta Gelir Tuzağına Yönelik Literatür Özeti

Yazar(lar) / Yıl	Birim Kök Testleri	Dönem(ler)	Ülke(ler)	Sonuç(lar)
Robertson ve Ye (2013)	ADF, ZA ve LP	1950-2010	46 Orta Gelirli Ülke	23 Ülke OGT'dedir.
Koçak ve Bulut (2014)	LS (2003) ve Carrion-i Silvestre (2009)	1950-2010	Türkiye	Türkiye OGT'de değildir.
Keskingöz ve Dilek (2016)	ADF, PP, ZA ve LP	1960-2014	Türkiye	Türkiye OGT'de değildir.
Taşar vd. (2016)	ADF, PP, ZA, N-P, LS (2003), LS (2013)	1960-2014	Türkiye	Türkiye OGT'de değildir.
Tıraşoğlu ve Karasaç (2018)	ADF, PP, ZA ve LS (2013)	Rusya İçin: 1989- 2016 Geriye Kalan Ülkeler İçin: 1960-2016	E-7	Endonezya, Meksika ve Rusya OGT'dedir.

Ünlü ve Yıldız (2018)	ADF ve N-P	1950-2014	71 Orta Gelirli Ülke	35 Ülke OGT'dedir.
Tiftikçigil vd. (2018)	Panel (Doğrusal Olmayan)	1969-2015	E-7	E-7 Ülkeleri OGT'de Değildir.
Karhan (2019)	CADF ve Im, Lee ve Tieslau (2005)	1968-2017	Kırılgan Beşli	Kırılgan Beşli Ülkeleri OGT'dedir.
Manga vd. (2019)	Carrion-i Silvestre (2009)	1950-2014	Türkiye	Türkiye OGT'de Değildir.
Öztürk ve Bayramoğlu (2019)	Carrion-i Silvestre vd. (2005)	1990-2016	Yüksek-Orta Gelirli 8 Ülke	Seçilen Ülkeler OGT'de Değildir.
Taşar vd. (2020)	CADF ve Im, Lee and Tieslau (2005)	1988-2018	BRICS	BRICS Ülkeleri OGT'de Değildir.
Konat (2021)	Panel KPSS	2000-2019	Balkan Ülkeleri	Balkan Ülkeleri OGT'dedir.
Yıldız ve Bayraktar (2021)	ZA ve LP	1960-2012	Kırılgan Beşli	Sadece Brezilya OGT'dedir.
Furuoka vd. (2024)	ADF, FADF, ADF-SB, FADF-SB, SUR-ADF, SUR-FADF	1968-2017	14 Ülke	Karma Bir Bulgu Söz Konusudur. Ele Alınan Ülkeler İçerisinde Yer Alan Türkiye Sadece FADF-SB testinde OGT'de Değildir.

Not: Tablo içerisinde yer alan “**ADF:** Augmented Dickey-Fuller”, “**ADF-SB:** ADF with Structural Break”, “**FADF:** Fourier ADF”, “**FADF-SB:** Fourier ADF with Structural Break”, “**LP:** Lumsdaine-Papel”, “**LS:** Lee-Strazicich”, “**N-P:** Narayan-Popp”, “**PP:** Phillips-Perron”, “**SUR-ADF:** Seemingly Unrelated Regression ADF”, “**SUR-FADF:** Seemingly Unrelated Regression Fourier ADF”, “**ZA:** Zivot-Andrews” birim kök testlerini ifade etmektedir.

4. Veri Seti ve Metodoloji

Bu çalışmada, Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'den oluşan MINT ülkelerinin 1960-2023 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak, Robertson ve Ye (2013) modeline dayalı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı, bu ülkelerin orta gelir tuzağı içerisinde olup olmadıklarını değerlendirmektir. Robertson ve Ye (2013) yaklaşımına göre, bir ülkenin orta gelir tuzağında olup olmadığını belirlemek için kişi başına düşen gelir düzeyinin iki önemli özelliği taşıması gerekmektedir. Bunlar; (i) zaman içinde büyük dalgalanmalar göstermemesi ve (ii) orta gelir düzeyinde sabit kalmasıdır. Bu kriterler, ülkelerin ekonomik durumlarının orta gelir tuzağında olup olmadığını değerlendirmek için temel ölçütler olarak kullanılmaktadır (Manga vd., 2019: 54). Bu bağlamda, incelenen MINT ülkeleri, belirtilen kriterleri karşılayarak orta gelir tuzağında olup olmadıklarını değerlendirmek için gerekli koşulları sağlamaktadır.

Robertson ve Ye (2013)'ün yaklaşımına göre, çalışmada kullanılacak verilere ait gerçekleştirilecek dönüşüm Denklem (2)'de gösterilmektedir.

$$A_t = \ln\left(\frac{Y_{M,t}}{Y_{ABD,t}}\right), B_t = \ln\left(\frac{Y_{I,t}}{Y_{ABD,t}}\right), C_t = \ln\left(\frac{Y_{N,t}}{Y_{ABD,t}}\right), D_t = \ln\left(\frac{Y_{T,t}}{Y_{ABD,t}}\right) \quad (2)$$

Denklem (2)'de gösterilen $Y_{M,t}$, $Y_{I,t}$, $Y_{N,t}$, $Y_{T,t}$ ifadeleri sırasıyla Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'nin, $Y_{ABD,t}$ ise ABD'nin t yılındaki kişi başına düşen GSYH'sini (2015 sabit fiyatlarıyla, ABD doları) ifade etmektedir. Ayrıca Denklem (2) içerisinde gösterilen diğer ifadelerden "ln" serilerin doğal logaritmasını son olarak A_t , B_t , C_t ve D_t ise sırasıyla Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye'nin fark serisini ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan ülkelerin GSYH'sı Dünya Bankası veri tabanından elde edilirken, fark serisinin oluşturulması ise yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

İktisadi olgular karmaşık bir yapıya sahip oldukları için doğrusal olmayan dinamikler içerebilmektedir. Ancak, ampirik araştırmalarda doğrusal testler ve modeller, doğrusal olmayan yöntemlere kıyasla daha sık tercih edilmektedir. Dolayısıyla, doğrusal bir yapının analizinde doğrusal olmayan yöntemlerin veya doğrusal olmayan bir yapının analizinde doğrusal olan yöntemlerin kullanılması, elde edilen sonuçların geçerliliği üzerinde ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Bu nedenle, zaman serilerinin yapısal özelliklerini doğru bir şekilde belirlemek ve uygun analiz yöntemlerini seçmek, araştırma sonuçlarının geçerliliği açısından oldukça önem arz etmektedir (Yılancı ve Tıraşoğlu, 2016: 11).

Perron (1989) benzer bir yaklaşımı benimseyerek, yapısal kırılmaların göz önünde bulundurulmaması durumunda, durağan bir serinin yanlışlıkla durağan değilmiş gibi değerlendirilebileceğini vurgulamıştır. Bu durum,

kullanılan regresyon modeline dayalı çıkarım ve öngörülerin yanlıtıcı olabileceğini göstermektedir (Perron, 1989: 1361-1363). Bilimin dinamik yapısı, zaman serisi birim kök testlerinin evrimine de önemli katkılar sağlamıştır. İlk dönemlerde, yapısal kırılmaları göz ardı eden birim kök testleri (ADF, PP vb.) zaman serilerinin durağanlık özelliklerini belirlemede sınırlamalar yaşamakta ve bazen yanlıtıcı sonuçlara yol açabilmekteydi. Teknolojik ilerlemeler sayesinde, keskin yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri (ZA, LP, LS, N-P vb.) ile bu eksiklikler önemli ölçüde giderilmiştir. Günümüzde ise Fourier birim kök testleri, bu alanda önemli bir yenilik sunmaktadır. Fourier testleri, zaman serilerindeki yumuşak yapısal kırılmaları ve karmaşık dinamikleri modelleyerek daha esnek ve hassas analizler gerçekleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu testler, makroekonomik değişkenlerdeki dinamik faktörleri dikkate alarak serilerin davranışlarını daha doğru bir şekilde yansıtmakta ve böylece araştırma sonuçlarına olan güvenilirliğini artırmaktadır. Ancak, Fourier birim kök testlerinin geçerli bir şekilde uygulanabilmesi için zaman serisinin Fourier dönüşümüne uygun yapısal özelliklere sahip olması gerekliliği unutulmamalıdır. İfade edilen bu bilgiler doğrultusunda, çalışmanın bu bölümünden sonra kullanılacak doğrusallık testi ve durağanlık analizinin metodolojik kısmı paylaşılacaktır.

4.1. Harvey vd. (2008) Doğrusallık Testi

Literatürde serilerin doğrusallığını test etmek için çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Ancak bu testlerin çoğu, serilerin durağanlık durumunu dikkate almamakta ve değişkenler durağan değilse testlerin gücü azalmaktadır. Harvey vd. (2008) tarafından geliştirilen doğrusallık testi, serinin durağanlık durumunun belirsiz olduğu durumlarda bile uygulanabilmektedir (Yılancı ve Tıraşoğlu, 2016: 3). Bu nedenle, Harvey vd. (2008) doğrusallık testi, iki farklı doğrusallık testinin ağırlıklı ortalamasına dayanarak hesaplanmaktadır (Malcıoğlu ve Aydın, 2020: 190).

$$W_{\lambda} = \{1 - \lambda\} + W_s + \lambda W_u \quad (3)$$

Denklem (3)'teki W_s parametresi, serinin durağan olduğunu varsayarak doğrusallığını incelerken; W_u parametresi ise serinin durağan olmadığını varsayarak doğrusallığını değerlendirmektedir. Denklem (3)'te yer alan λ ise ağırlığı temsil etmektedir.

Harvey vd. (2008) tarafından geliştirilen test, ki-kare dağılımına uygunluk göstermektedir. Testte iki parametreye kısıt getirilmiş olup, hesaplanan ki-kare test istatistiği, iki serbestlik dereceli ki-kare tablo değeri ile karşılaştırılmaktadır. Harvey vd. (2008) çalışmasında tek bir test istatistiği sunulmakta ve %1, %5, %10 önem düzeyleri için ayrı ayrı test istatistikleri hesaplanmamaktadır. Bu testin sıfır hipotezi, serinin doğrusal olduğunu;

alternatif hipotezi ise serinin doğrusal olmadığını ifade etmektedir (Doğaner, 2022: 163).

4.2. Fourier Dalgacık Tabanlı ADF (FWADF) – Fourier Dalgacık Tabanlı KSS (FWKSS)

Zaman serileri analizleri, zaman ve frekans boyutlarında iki farklı düzeyde gerçekleştirilebilir. Literatürdeki birim kök testlerinin büyük bir kısmı yalnızca zaman boyutunda analiz yapmaktadır. Ancak, frekans bilgisinin göz ardı edilmesi, özellikle yüksek frekanslı zaman serileri için yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Bu bağlamda hem zaman hem de frekans bilgilerini bütünleştiren dalgacık tabanlı birim kök testleri son yıllarda geliştirilmiştir. Fan ve Gençay (2010) tarafından önerilen varyans oranı birim kök testi, bu alandaki öncü dalgacık tabanlı birim kök testi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmayı takiben, Eroğlu ve Soybilgen (2018) dalgacık tabanlı ADF ve PP birim kök testlerini literatüre kazandırmıştır. Aydın (2019), dalgacık tabanlı doğrusal olmayan ve yumuşak yapısal kırılmalara izin veren öncü bir birim kök testini tanıtmıştır. Bu alandaki en güncel katkıyı sağlayan Aydın ve Pata (2020) ise, dalgacık tabanlı doğrusal ve yapısal kırılmalara izin veren birim kök testini geliştirerek literatürü önemli ölçüde genişletmişlerdir. Bu yenilikler, zaman serisi analizlerinde daha esnek ve kapsamlı test yöntemleri sunmaktadır.

Aydın (2019) çalışmasında, Kapetanios, Shin ve Snell (2003) tarafından geliştirilen KSS birim kök testini, dalgacık analizi kullanarak zaman boyutundan frekans boyutuna genişletmiştir. Aydın, dalgacık tabanlı KSS (WKSS) birim kök testinde, seriyi düşük ve yüksek frekans bileşenlerine ayırmak için ilk olarak Haar filtresi ve kesikli dalgacık dönüşümünü kullanmıştır.

$$W_{1,t} = \sum_{l=0}^{L-1} h_l x_{2t+1-l \bmod N}$$

$$V_{1,t} = \sum_{l=0}^{L-1} g_l x_{2t+1-l \bmod N}$$

$$t = 0, 1, 2, \dots, N / 2 - 1 \quad (4)$$

Burada $w_{1,t}$ ve $v_{1,t}$ sırasıyla yüksek ve düşük frekans bileşenlerini ifade etmektedir. Bu aşamada elde edilen düşük frekans katsayıları kullanılarak dalgacık tabanlı KSS birim kök testi modeli Denklem (5)'teki şekilde tanımlanmaktadır (Aydın, 2019).

$$\Delta V_{1,t} = \sum_{j=1}^p p_j \Delta V_{1,t-j} + \delta V_{1,t-1}^3 + \varepsilon_t \quad (5)$$

WKSS birim kök testi için kullanılan test istatistiği, Denklem (6)'da verilen şekilde hesaplanmaktadır.

$$WKSS = \hat{\delta} / s. h. (\hat{\delta}) \quad (6)$$

Denklem (6)'daki s.h. standart sapmayı ifade etmektedir. WKSS testinin temel hipotezi $\hat{\delta} = 0$ birim kökü ifade ederken alternatif hipotezi $\delta < 0$ durağanlığı ifade etmektedir. Aydın (2019) çalışmasında ayrıca Yazgan ve Özkan (2015) çalışmalarını takip ederek Fourier WKSS (FWKSS) birim kök testini de önermiştir. Bu testte kullanılan deterministik terim, Denklem (7)'de gösterilmektedir.

$$\mu(t) \cong a \sum_{i=1}^n \left\{ (2i-1)^{-1} \sin \left[\frac{2\pi(2i-1)kt}{T} \right] \right\} \quad (7)$$

Denklem (7)'de n=1 olacak şekilde açılmış ve WKSS denklemine yerleştirilmiştir. Buna göre, FWKSS testi için kullanılan model Denklem (8)'deki gibidir (Aydın, 2019).

$$\Delta V_{1,t} = \sum_{j=1}^p p_j \Delta V_{1,t-j} + \delta V_{1,t-1}^3 + \beta \sin \left(\frac{2\pi kt}{T} \right) + \varepsilon_t \quad (8)$$

FWKSS birim kök testi, Enders ve Lee (2012)'nin metodolojisi doğrultusunda uygulanmaktadır. İlk aşamada, 8 numaralı denklem $1 \leq k \leq 5$ aralığından tahmin edilir ve en düşük kalıntı kareler toplamına sahip model, test için uygun model olarak belirlenir. İkinci aşamada, Fourier teriminin anlamlılığı t testi ile değerlendirilir. Ancak, burada klasik t tablo değerleri yerine Aydın (2019) tarafından hesaplanan tablo değerleri kullanılmaktadır. Fourier teriminin anlamlı bulunması durumunda FWKSS testi uygulanırken, anlamsız bulunması durumunda WKSS birim kök testinin kullanılması önerilmektedir (Aydın, 2019).

Aydın ve Pata (2020), benzer bir süreci kullanarak ADF testi metodolojisini yumuşak kırılmalara da izin verecek şekilde dalgacık tabanlı bir forma

dönüştürmüşlerdir. Fourier WADF (FWADF) birim kök testi için önerilen model, Denklem (9)'da verilmiştir (Aydın ve Pata, 2020).

$$\Delta V_{1,t} = \sum_{j=1}^p p_j \Delta V_{1,t-j} + \delta V_{1,t-j} + \beta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_t \quad (9)$$

FWADF testinin uygulama süreci, FWKSS testi ile benzerlik göstermektedir. Ancak, FWADF testinin kullanılmadığı durumlarda önerilen test, WKSS yerine WADF testidir. Son olarak, Pata ve Aydın (2020) çalışmalarında, Christopoulos ve Ledesma (2010) tarafından geliştirilen Fourier ADF birim kök testi metodolojisini dalgacık teoremi ile birleştirerek doğrusal modelli FWADF birim kök testini literatüre kazandırmışlardır.

5. Ekonometrik Bulgular

Çalışmada, MINT ülkelerinde orta gelir tuzağını tespit etmek için durağanlık analizlerinde yeni bir yaklaşım olan dalgacık tabanlı Fourier testler kullanılmıştır. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, zaman serilerinin yapısal özelliklerini doğru bir şekilde belirlemek, uygulanacak durağanlık testi seçimini dolayısıyla da analiz bulgularını etkileyebileceğinden, ilk önce serilerin doğrusallık özelliklerini Harvey vd. (2008) doğrusallık testi ile araştırılmıştır. Bu kapsamda, Harvey vd. (2008) doğrusallık testinden elde edilen sonuçlar ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Harvey vd. (2008) Doğrusallık Test Sonuçları

Ülke(ler)	Test İstatistiği	Kritik Değer		
		%1	%5	%10
MEX	0.78			
IND	4.46	9.21	5.99	4.60
NIG	1.41			
TUR	7.47 **			

Not: Tablo içerisinde yer alan “***” işareti %5 önem düzeyini ifade etmektedir. Ayrıca kritik değerler 2 serbestlik dereceli ki-kare dağılımıyla hesaplanmıştır.

Tablo 3'ten elde edilen bulgulara göre, MINT ülkeleri içerisinde sadece Türkiye için oluşturulan serinin doğrusal olmadığı ($7.47 > 5.99$) görülmektedir. Diğer ülkeler için elde edilen Harvey vd. (2008) test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olması, H_0 hipotezinin reddedilemeyeceğini ve dolayısıyla bu serilerin doğrusal özellik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ekonometrik analizin bir sonraki aşaması olan orta gelir tuzağının tespit edilmesinde gerçekleştirilecek dalgacık tabanlı durağanlık analizi ise şu şekilde gerçekleştirilecektir:

1. Seri, doğrusallık özelliği gösteriyor ve Fourier dönüşümüne uygun yapısal özelliklere sahipse; Fourier Wavelet ADF testi,
2. Seri, doğrusallık özelliği gösteriyor ancak Fourier dönüşümüne uygun yapısal özelliklere sahip değilse; Wavelet ADF testi,
3. Seri, doğrusallık özelliği göstermiyor fakat Fourier dönüşümüne uygun yapısal özellikler taşıyorsa; Fourier Wavelet KSS testi,
4. Son olarak, seri hem doğrusallık özelliği göstermiyor hem de Fourier dönüşümüne uygun yapısal özellikler içermiyorsa; Wavelet KSS testi uygulanacaktır.

Tablo 3'ten elde edilen bulgulara göre, MINT ülkeleri içerisinde sadece Türkiye için oluşturulan serinin doğrusal olmaması, Türkiye'nin FWKSS ya da WKSS birim kök testleri ile durağanlık analizinin gerçekleştirilmesi gerekliliğini gösterirken, diğer ülkeler (Meksika, Endonezya, Nijerya) için oluşturulan serilerin doğrusal olması FWADF ya da WADF birim kök testleri ile analizin gerçekleştirilmesi gerekliliğini göstermektedir. Bu kapsamda Meksika, Endonezya ve Nijerya için gerçekleştirilen dalgacık tabanlı birim kök testleri Tablo 4'te, Türkiye için gerçekleştirilen dalgacık tabanlı birim kök testleri ise Tablo 5'te açıkça sunulmaktadır.

Tablo 4: Meksika, Endonezya ve Nijerya İçin FWADF-WADF Test Sonuçları

Testler	Fourier WADF Sonuçları			WADF Sonuçları		
Değişkenler	Test İstatistiği	t-istatistiği	k	p	Test İstatistiği	p
MEX	-3.1508	2.4009	4	0	-2.8383 *	1
IND	-4.2597	1.7519	1	1	-3.8014 ***	1
NIG	-1.7052	-0.7621	4	0	-1.3619	0

Not: Tablo içerisinde yer alan “*** ve *” işaretleri sırasıyla %1 ve %10 önem düzeylerini, “k” terimi fourier fonksiyondaki uygun frekans sayısını, “p” optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Son olarak “t” istatistiği, serilerin fourier dönüşüm anlamlılıkları göstermekte olup %1, %5 ve %10 önem düzeyleri için kritik değerleri sırasıyla -2.85, -2.01, -1.60, WADF'nin (sabit+trend) kritik değerleri ise yine sırasıyla -3.69, -3.05, -2.75'tir.

Tablo 4’te doğrusallık özelliği gösteren Meksika, Endonezya, Nijerya ülkeleri için oluşturulan fark serilerine ilk olarak, FWADF birim kök testi uygulanmıştır. Serilerin tamamında Fourier dönüşüm anlamlılıklarını temsil eden “t-istatistik” değerlerinin belirtilen kritik değerlerden büyük olması, serilerin Fouriere uygun olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Fouriere uygun olmayan bu seriler için (Madde 2) WADF birim kök testi uygulanmış ve analiz bulguları raporlanmıştır.

Analiz sonuçları Meksika'nın %10 önem düzeyinde, Endonezya'nın ise %1 önem düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir. Bu serilerin durağan olması, Robertson ve Ye (2013)'ün çalışmasına göre, her iki ülkenin de orta gelir tuzağında olduğuna işaret etmektedir.

Diğer taraftan doğrusallık özelliği gösteren Nijerya ülkesi için oluşturulan fark serisine de ilk olarak FWADF birim kök testi uygulanmıştır. “t-istatistik” değerinin belirtilen kritik değerlerden büyük olması ($-0.76 > -1.60$) serinin Fouriere uygun olmadığını göstermiş (Madde 2) akabinde seriye WADF birim kök testi uygulanmıştır. WADF test sonuçlarına göre test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olması ($-1.70 > -2.75$) sonucu H_0 hipotezi reddedilemeyeceğinden serinin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Birim köklü olan bu seri dolayısıyla da ülke Robertson ve Ye (2013)'ün çalışmasına göre, orta gelir tuzağında değildir.

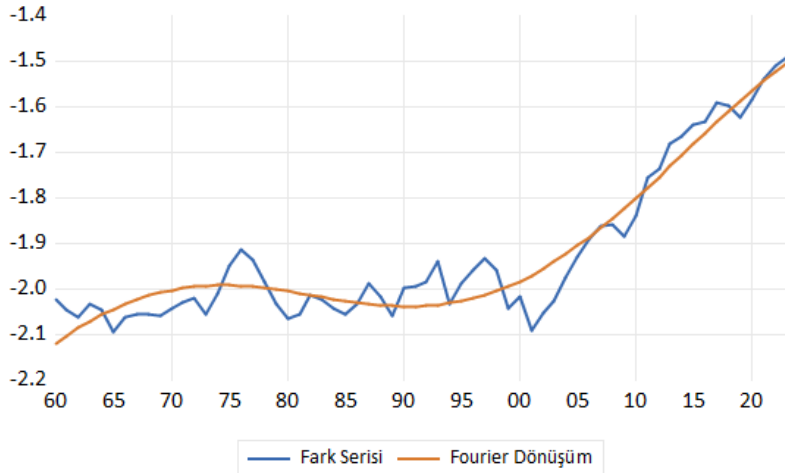
Tablo 5: Türkiye İçin FWKSS-WKSS Test Sonuçları

Testler	Fourier WKSS Sonuçları			WKSS Sonuçları			
	Değişkenler	Test İstatistiği	t-istatistiği	k	p	Test İstatistiği	p
TUR		-1.8928	-1.8234 *	1	0	-	-

Not: Tablo içerisinde yer alan “*” işareti %10 önem düzeyini, “k” terimi Fourier fonksiyondaki uygun frekans sayısını, “p” optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Son olarak “t” istatistiği, serilerin Fourier dönüşüm anlamlılıkları göstermekte olup %1, %5 ve %10 önem düzeyleri için kritik değerler sırasıyla “[Ham veri (Case=1), frekans:1 ve n=100 için]”-2.72, -1.88, -1.46, FWKSS'nin (Case 1) kritik değerleri ise yine sırasıyla -2.98, -2.29, -1.94'tür.

Tablo 5’te doğrusallık özelliği göstermeyen Türkiye ülkesi için oluşturulan fark serisine ilk olarak FWKSS birim kök testi uygulanmıştır. “t-istatistik” değerinin belirtilen %10 önem düzeyinden küçük olması ($-1.82 < -1.46$) serinin Fouriere uygun olduğunu göstermiştir (Madde 3).

FWKSS test sonuçlarına göre test istatistiğinin kritik değerden büyük olması sonucu H_0 hipotezi reddedilemeyeceğinden ($-1.89 > -1.94$) serinin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Birim köklü olan bu seri dolayısıyla da ülke Robertson ve Ye (2013)'ün çalışmasına göre, orta gelir tuzağında değildir.

Şekil 2: Türkiye Fark Serisi İçin Fourier Fonksiyon Eğilimi

Ayrıca çalışmada Fouriere uygunluk gösteren tek fark serisinin Türkiye olması dolayısıyla, ilgili seri ve bu serinin Fourier fonksiyonlarına göre dönüştürülmüş formu Şekil 2’de gösterilmiştir.

SONUÇ

Orta gelir tuzağı, bir ülkenin hızlı ekonomik büyüme dönemlerinden sonra kişi başına düşen gelir seviyesinin orta gelir düzeyinde sıkışıp kalması durumunu ifade eden bir kavramdır. Bu tuzağa düşen ülkeler, düşük gelir düzeyinden orta gelir düzeyine hızla çıkarken, yüksek gelir düzeyine ulaşmada zorluklar yaşar ve ekonomik büyüme hızları yavaşlar. Orta gelir tuzağı, özellikle gelişmekte olan ekonomiler için kritik bir sorun teşkil etmektedir. Bu durum, gelir dağılımında adaletsizliklere, sosyal gerilimlere ve ekonomik durgunluğa yol açabilmektedir. Dolayısıyla, bu tuzağı aşabilmek, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması ve yaşam standartlarının artırılması için büyük önem taşımaktadır.

MINT ülkeleri, son yıllarda hızla büyüyen ekonomileriyle dikkat çeken ülkeler olup, kişi başına düşen gelirleri orta gelir seviyesindedir. Bu ülkeler, yüksek gelir seviyesine ulaşma potansiyeline sahip olmalarına rağmen, orta gelir tuzağına düşme riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu nedenle, MINT ülkelerinin orta gelir tuzağında olup olmadığının tespiti, bu ülkelerin ekonomik geleceği ve politika önerileri açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma, MINT ülkelerinin OGT riskini değerlendirirken, Robertson ve Ye (2013) modeline dayalı çeşitli ekonometrik testler uygulamış ve serilerin Fourier dönüşümüne uygunluğunu göz önünde bulundurarak FWADF ve FWKSS testleri aracılığıyla literatüre katkılar sağlamıştır. Özellikle Harvey vd. (2008) yaklaşımı ile gerçekleştirilen doğrusallık analizleri, MINT

ülkelerinin ekonomik yapılarındaki farklılıkları ortaya koyarken, Fourier tabanlı testlerin kullanımı OGT analizlerinde metodolojik yenilik sunmaktadır. Uygulanan testler sonucunda, Türkiye ve Nijerya'nın orta gelir tuzağında olmadığı, Meksika ve Endonezya'nın ise bu tuzağa düştüğü tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, MINT ülkelerinin OGT riskine dair bulgular sunan bu çalışma, söz konusu ülkelerin ekonomik politikalarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle Meksika ve Endonezya'nın OGT'den çıkabilmeleri için yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğu, Türkiye ve Nijerya'nın ise bu riski göz önünde bulundurarak ekonomik politikalarının etkinliğini artırmalarının önem arz ettiği vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agénor, P. R., Canuto, O., ve Jelenic, M. (2012). Avoiding Middle-income Growth Traps. *World Bank-Economic Premise*, (98), 1-7.
- Aydın, M., (2019). *A New Nonlinear Wavelet-Based Unit Root Test with Structural Breaks*, MPRA Paper No. 98693.
- Aydın, M., ve Pata, U. K. (2020). Are Shocks to Disaggregated Renewable Energy Consumption Permanent or Temporary for the USA? Wavelet Based Unit Root Test with Smooth Structural Shifts. *Energy*, 207, 118245.
- Cai, F. (2012). Is there a “Middle-income Trap”? Theories, Experiences and Relevance to China. *China & World Economy*, 20(1), 49-61.
- Christopoulos, D. K., ve León-Ledesma, M. A. (2010). Smooth Breaks and Non-Linear Mean Reversion: Post-Bretton Woods Real Exchange Rates. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1076-1093.
- Doğaner, A. (2022). İmalat Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Üretilen Katma Değerin Ekonomik Büyümeye Etkileri: Türkiye İçin Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22(2), 159-172.
- Enders, W., ve Lee, J. (2012). The Flexible Fourier Form and Dickey–Fuller Type Unit Root Tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199.
- Eroğlu, B. A., ve Soybilgen, B. (2018). On the Performance of Wavelet Based Unit Root Tests. *Journal of Risk and Financial Management*, 11(3), 47.

- Fan, Y., ve Gençay, R. (2010). Unit Root Tests with Wavelets. *Econometric Theory*, 26(5), 1305-1331.
- Furuoka, F., Pui, K. L., Ezeoke, C., Jacob, R. I., ve Yaya, O. S. (2024). Growth Slowdowns and Middle-income Trap: Evidence from New Unit Root Framework. *The Singapore Economic Review*, 69(01), 461-477.
- Gill, I. S., Kharas, H. J., ve Bhattasali, D. (2007). *An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth*. World Bank Publications.
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J., ve Xiao, B. (2008). A Powerful Test for Linearity when the Order Of Integration is Unknown. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12(3), 1-22.
- Kapetanios, G., Shin, Y., ve Snell, A. (2003). Testing for a Unit Root in the Nonlinear STAR Framework. *Journal of Econometrics*, 112(2), 359-379.
- Karhan, G. (2019). The Middle-Income Trap: Evidences from Fragile Five Economies. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 332-344.
- Kasa, H. (2019). Orta Gelir Tuzağı: Dinamik Panel Veri Analizi. *Tesam Akademi Dergisi*, 6, 153-182.
- Kesgingöz, H., & Dilek, S. (2016). Middle Income Trap and Turkey. *The Empirical Economics Letters*, 15(7), 658-666.
- Koçak, E., ve Bulut, Ü. (2014). Orta Gelir Tuzağı: Teorik Çerçeve, Ampirik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Maliye Dergisi*, 167, 1-21.
- Konat, G. (2021). Balkan Ülkeleri İçin Orta Gelir Tuzağı: Panel Veri Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 466-479.
- Manga, M., Ballı, E., ve Güreşçi, G. (2019). Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (59), 48-60.
- Moğol, T., ve Pirdal, B. (2024). Orta Gelir Tuzağı ve Vergi Gelirlerinin Kompozisyonu Arasındaki İlişki: Yükselen G20 Ülkeleri Örneği. *Sosyoekonomi*, 32(59), 223-248.
- Öz, S. (2012). *Orta Gelir Tuzağı*. Ekonomik Araştırma Forumu (EAF) Politika Notu 12-06.

- Öztürk, Z., ve Bayramoğlu, A. T. (2019). Orta Gelir Tuzağı Hipotezi'nin Panel Birim Kök Testi ile Analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 17(4), 200-213.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1361-1401.
- Robertson, Peter ve Ye, R. (2013). *On the Existence of a Middle Income Trap*. Economics Discussion /Working Papers 13-12, The University of Western Australia, Department of Economics.
- Taşar, I., Esmâ, G., ve Yunus, A. (2016). Is Turkey in a Middle Income Trap. *Journal of Applied Research in Finance and Economic*, 1(1), 36-41.
- Taşar, İ., Ergür, H. O., ve Özek, Y. (2020). Is Middle Income Trap a Threat for BRICS Countries?. *Quantrade Journal of Complex Systems in Social Sciences*, 2(1), 18-24.
- Tho, V.T. (2013). *The Middle-Income Trap: Issues for Members of the Association of Southeast Asian Nations*. ADBI Working Paper 421. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
- Tıraşoğlu, M., ve Karasaç, F. (2018). Orta Gelir Tuzağı: Yapısal Kırılmalar Altında E7 Ülkeleri İçin Ampirik Bir İnceleme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13(2), 337-361.
- Tiftikçigil, B. Y., Güriş, B., ve Yaşgül, Y. S. (2018). Does middle income trap exist?: Evidence from Emerging Economies: E7 Countries for 1969-2015. *Revista galega de economía: Publicación Interdisciplinar da Facultade de Ciencias Económicas e Empresariais*, 27(1), 145-158.
- USAID (2017). *Vietnam Responsible Trade and Growth Assessment (Final Report)*. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00N7FQ.pdf adresinden 05 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.
- Ünlü, F., ve Yıldız, R. (2018). Orta Gelir Tuzağının Belirlenmesi: Ekonometrik Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 1-20.
- World Bank (2005). *World Development Report 2006: Equity and Development*. The World Bank.
- World Bank (t.y.a.). *How does the World Bank classify countries?*. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378834->

how-does-the-world-bank-classify-countries adresinden 02 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

World Bank (t.y.b.). *World Bank Country and Lending Groups*. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups> adresinden 02 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

World Bank (t.y.c.). *How are the income group thresholds updated?*. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378833-how-are-the-income-group-thresholds-updated> adresinden 02 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Yazgan, M. E., ve Özkan, H. (2015). Detecting Structural Changes Using Wavelets. *Finance Research Letters*, 12, 23-37.

Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E., ve Özsan, M. E. (2012), *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?*, Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz. TÜRKONFED, İstanbul.

Yılcı, V., ve Tıraşoğlu, M. (2016). Türkiye'nin Makroekonomik Zaman Serilerinin Doğrusallığının Testi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-16.

Yıldız, F., ve Bayraktar, Y. (2021). Kırılgan Beşli Ülkeleri Orta-Gelir Tuzağında Mı?: Gelir Yakınsaması Ve Panel Veri Analizine Dayalı Ampirik Bir İnceleme. *Öneri Dergisi*, 16(56), 451-477.

ENDERUN DERGİSİ
JOURNAL OF ENDERUN

e-ISSN: 2618-592X

YIL/YEAR: 2024 CİLT/VOL: 8 SAYI/ISSUE: 2

Çevrimiçi olarak / Available online at www.dergipark.org.tr/tr/pub/enderun

AĞIZDAN AĞIZA İLETİŞİM VE SATIN ALMA ARASINDAKİ
İLİŞKİDE SOSYAL MEDYANIN ARACILIK ETKİSİ

THE MEDIATION EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON THE
RELATIONSHIP BETWEEN WORTH OF MOUTH
COMMUNICATION AND PURCHASE STYLES*

Makalenin
Gönderim Tarihi:
15/09/2024

Makalenin
Kabul Tarihi:
04/10/2024

Büşra ALBEZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,
E-mail: busraalbez94@outlook.com,
ORCID: 0000-0002-4573-9832

Dr. Öğr. Üyesi. Hümevra SADAKLIOĞLU

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İ.İ.B.F.,
E-mail: hsadaklioglu@erzincan.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-6131-495X
Doi: 10.59274/enderun.1550521

ÖZET

Değişen günümüz koşullarında tüketicilerin ihtiyaçları, bunları karşılama yolları ve yaşadıkları deneyimleri diğer insanlarla paylaşımları da değişime uğramıştır. Pandemi döneminin etkisiyle beraber alışveriş, sosyal hayat ve iletişim online ortamlara taşınmıştır. Bu çalışma ile ağızdan ağıza iletişimin bireylerin satın alma tarzları üzerindeki etkisinin ve bu etkileşimde sosyal medyanın aracı rolünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın evreni 18-65 yaş aralığındaki tüketicilerden oluşmaktadır. Araştırma örneklemini basit seçkisiz tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Eksik ve hatalı cevapları olan anketler elendikten sonra 391 adet anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen verilerin analizinde SPSS 21.00 ve AMOS 24.00 istatistik programlarından faydalanılmıştır. Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Tanımlayıcı istatistik analizler ile katılımcıların ifadelerle ağırlıklı katılımları belirlenmiştir. Hipotez testleri yol analizi ve

* 2022 tarihli "Ağızdan Ağıza İletişim ve Satın Alma Tarzları Arasındaki İlişkide Sosyal Medyanın Aracılık Etkisi" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

bootstrap güven aralıklarıyla yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu etkileşimde sosyal medyanın ise kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır. Elde edilen bulgular ışığında pazarlamacılar ve araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ağızdan Ağıza İletişim, Aracılık Etkisi, Satın Alma Tarzı, Sosyal Medya

ABSTRACT

In today's changing conditions, consumers' needs, the ways they meet them, and the way they share their experiences with other people have also changed. With the impact of the pandemic period, shopping, social life and communication have moved to online environments. This study aims to determine the effect of word-of-mouth communication on individuals' purchasing styles and the mediating role of social media in this interaction. The universe of the research consists of consumers between the ages of 18-65. The research sample was determined by simple random sampling method. After the surveys with incomplete and incorrect answers were eliminated, 391 survey forms were evaluated. SPSS 21.00 and AMOS 24.00 statistics programs were used in the analysis of the obtained data. The validity and reliability of the scales were tested. Participants' weighted agreement with the statements was determined through descriptive statistical analyses. Hypothesis testing was done with path analysis and bootstrap confidence intervals. As a result of the analysis, it was determined that word of mouth communication has a positive and significant effect on purchasing styles. Social media has a partial mediating effect on this interaction. In the light of the findings, recommendations were made to marketers and researchers.

Keywords: Word of Mouth Communication, Mediation Effect, Purchasing Style, Social Media

1. GİRİŞ

Pazarlama tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda satış öncesi, satış sırası ve sonrasında pazarlama stratejilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Değişen günümüz koşullarında tüketicilerin ihtiyaçları, bunları karşılama yolları, yaşadıkları deneyimleri diğer insanlarla paylaşımları ve ürün/hizmet hakkında bilgi alma yolları değişime uğramıştır. Son yeniliklerle birlikte akıllı telefon kullanımı tüm dünyada artış göstermiştir. Bu gelişmeler ışığında pazarlama küresel boyuta ulaşmış, alıcı ve satıcılar diledikleri her an ve her konumda iletişim kurma kolaylığı elde etmişlerdir (Yaslıdağ ve Ferhadi, 2018: 17). Türkiye İstatistik Kurumu (2018) verileri 2014-2018 yılları arasında cep telefonu kullanım oranlarının artışı gözler önüne sermiştir. Tüketiciler teknolojinin ön planda olmadığı dönemlerde ürün ve hizmetlerle ilgili satın alma kararı vermeden önce yakın çevrelerinden fikir almaktaydı. Günümüzde ise küresel sınırların ortadan kalktığı bir bilgi alış verişi ortamı mevcuttur. Bu bilgiler ürün, hizmet ve marka hakkında olabileceği gibi ek hizmetler, kalite ve müşteri hizmetleri gibi geniş yelpazede bilgileri kapsamaktadır.

Değişen günümüz koşulları doğrultusunda tüketicilerin davranışları, istek ve ihtiyaçları incelenerek pazarlama stratejileri geliştirilmelidir. Pandemi dönemi etkisi ile bireyler çoğu işlemini online ortamlara taşımıştır. Bu çalışmanın 18-65 yaş aralığındaki tüketicilere uygulanmasına karar verilmiştir. Çalışmayla ağızdan ağıza iletişimin satın alma

tarzları üzerindeki etkisi ve bu etkide sosyal medyanın aracılık rolünün incelenmesi hedeflenmiştir.

Literatür araştırmaları incelendiğinde ağızdan ağıza iletişimin satın alma üzerindeki etkisinin araştırıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Buna karşılık ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisinin araştırılmadığı gözlenmiştir. Aynı şekilde ağızdan ağıza iletişimin sosyal medya üzerindeki etkisinde belirli bir sektör üzerinde yoğunlaşıldığı ve ya elektronik ağızdan ağıza iletişime odaklanan çalışmalar olduğu görülmüştür. Ayrıca sosyal medyanın satın alma davranışı, kararları ve niyeti üzerindeki etkilerinin irdelendiği ancak satın alma tarzları açısından bir inceleme yapılmadığı belirlenmiştir. Bu sebeple çalışmadan elde edilecek bulgular literatüre özgün bir katkı sağlayacaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma tüketiciler üzerinde genel bir inceleme gerektirdiğinden evren 18-65 yaş aralığındaki tüketicilerden oluşmaktadır. TÜİK verilerine göre araştırmanın evreni 60.615.634 (altmış milyon altı yüz on beş bin altı yüz otuz dört) bireyden oluşmaktadır (Nufusu.com). Çalışmanın evreni basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile rastgele belirlenmiştir.

Bu çalışma evreninden %95 güvenirlilik ve %5 hata payı öngörülerek seçilebilecek örneklem büyüklüğü evreni temsil edebilmesi açısından; $n = \frac{[N * (t)^2 * p * q]}{[d^2 * (N - 1) + t^2 * p * q]}$ formülü ile hesaplanmıştır. (n= Örneklem büyüklüğü, N= Evren büyüklüğü, t= % 95 önem düzeyine karşılık gelen tablo değeri, p= incelenen olayın gerçekleşme olasılığı, q= incelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı, d= örneklemede kabul edilen hata payı %5 olarak alınmıştır).
 $n = \frac{[60.615.634 * (1,96)^2 * (0,50) * (0,50)]}{[(0,05)^2 * (60.615.634) + (1,96)^2 * (0,50) * (0,50)]} = 384$ adet anket formunun çalışma evrenini temsil etmede yeterli olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada online anket uygulaması kullanılmış ve 391 adet kullanılabilir anket formuna ulaşılmıştır. Anket uygulaması 01.12.2021-01.05.2022 tarihleri arasında yapılmıştır.

2.2. Araştırmanın Ölçekleri

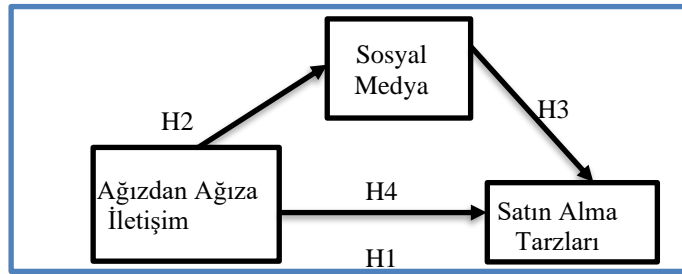
Anket soruları değişkenleri (ağızdan ağıza iletişim, satın alma tarzları ve sosyal medya araçları) ölçmeye yönelik yapılan literatür taraması sonucu oluşturulmuştur.

Bireylerin ağızdan ağıza iletişim düzeyini ölçmek amacıyla Park vd. (2011) ve Zhao vd. (2015) tarafından geliştirilen, Ergenekon Arslan ve Güven (2018) tarafından güncellenerek 4 faktör ve 14 ifadeden oluşan ölçek; satın alma tarzlarını belirlemek

amacıyla Sproles tarafından 1986 yılında geliştirilen, 8 faktör ve 41 ifadeden oluşan “Tüketici Satın Alma Tarzı” ölçeği; sosyal medya kullanımını ölçmek için Jenkins-Guarnieri vd. (2013) tarafından geliştirilen ve Akın vd. (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan, 2 faktör ve 14 ifadeden oluşan “Sosyal Medya Kullanım” ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeklerde yer alan ifadeler 5’li likert ölçeği kullanılarak cevaplandırılmaktadır.

2.3. Araştırmanın Modeli, Kuramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

Araştırmanın modeli oluşturulurken ağızdan ağıza iletişim, satın alma tarzları ve sosyal medya değişkenleri hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Şekil 1’deki araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın konusunu oluşturan değişkenler arasındaki ilişkilerle ilgili literatür incelemesi sonucunda hipotezler oluşturulmuştur.

Baber vd. (2016) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda, güvenilir bir kaynak ile ağızdan ağıza iletişim kurmanın satın alma niyetlerini etkilediği görülmüştür. East vd. (2016) tarafından yapılan bir çalışmayla, olumlu elektronik ağızdan ağıza iletişimin satın alma niyeti üzerinde olumsuz elektronik ağızdan ağıza iletişime göre daha fazla etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Kim vd. (2016) tarafından yapılan bir çalışmada olumsuz elektronik ağızdan ağıza iletişimin satın alma kararları üzerinde olumsuz etkisinin olduğu ifade edilmiştir. Saleem ve Ellahi (2017) tarafından yapılan bir çalışmada ağızdan ağıza iletişimin satın alma niyetini etkilediği ortaya konulmuştur. Yaman (2018) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda kalite algısı olumlu olan ve marka imajı yüksek olan birey ve kurumların ağızdan ağıza iletişim ile diğer bireylerin satın alma davranışlarını etkilediği saptanmıştır. Nuseir (2019) tarafından 378 katılımcı ile yapılan bir çalışmada elektronik ağızdan ağıza iletişimin tüketici satın alma niyeti ve marka imajı üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taramalarında ağızdan ağıza iletişim ve satın alma tarzları ilişkisini araştıran bir çalışmaya ulaşılmamıştır. Literatüre katkı sağlaması açısından H_1 hipotezi oluşturulmuştur.

H_1 . Ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Proctor & Gamble da Secret Clinical Strength Deodorant’ı için kupon yayınlamak bir kampanya başlatılmış ve bu kampanya 42.000 tıklanma ve 50.000 ürün incelemesi ile

sonuçlanmıştır (Kotler ve Keller, 2015: 647). Balaji vd. (2016) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda tüketicilerin deneyimleri değerlendirerek paylaşma isteğinin olumsuz ağızdan ağıza iletişime etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Arli ve Dietrich (2017) tarafından yapılan bir çalışmayla olumsuz ağızdan ağıza iletişim mesajları içeren sosyal medya kampanyalarının olumsuz ağızdan ağıza iletişime etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Olumlu sosyal medya kampanyalarının ise ağızdan ağıza iletişimi pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Baek vd. (2017) tarafından yapılan bir çalışmada elektronik ağızdan ağıza iletişimde Twitter aracılığıyla satışların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Twitter'ı Yahoo ve Movies takip etmektedir. Feng vd. (2017) tarafından yapılan bir çalışmada firmalar tarafından sosyal medya aracılığıyla oluşan etkileşim ve yaygınlaştırmanın algılanan güven ve tüketici memnuniyetini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca etki sonucunda kâr amacı gütmeyen işletmelere bağış niyeti ve ağızdan ağıza iletişime etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Pasternak vd. (2017) tarafından "Facebook" 'ta yapılan bir çalışma sonucunda; sosyal medya üzerinden yapılan ağızdan ağıza iletişimin bireylerin imajlarını ve görüşlerini aktarma amacına hizmet ettiği belirlenmiştir. Ağızdan ağıza iletişimin öncüleri marka sayfalarının üyeleridir. Üyeler öz kimliklerinin gereği olarak topluluklara katılım sağlamaktadır. Adamopoulos vd. (2018) tarafından yapılan bir çalışmada iletişime geçen sosyal medya kullanıcılarının kişilikleri benzer olduğunda birbirlerini etkileyebildikleri, iletişim kuran sosyal medya kullanıcılarının uyumlu kişilik özelliklerinin ağızdan ağıza iletişim üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalara göre ağızdan ağıza iletişim ve sosyal medya arasındaki ilişkilerin belirli bir sektörü ya da elektronik ağızdan ağıza iletişimi ele aldığı görülmüştür. Literatüre katkı sağlaması açısından H_2 hipotezi oluşturulmuştur.

H_2 . Ağızdan ağıza iletişimin sosyal medya üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Şahin vd. (2017) tarafından 394 katılımcıyla yapılan bir çalışmada sosyal medyanın satın alma davranışlarını olumlu yönde ve anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Torun (2017) tarafından 238 katılımcıya yapılan bir çalışmada tüketicilerin bilgi edinmek amacı ile kullandıkları ilk kaynağın sosyal medya olduğu ve sosyal medyanın tüketicilerin satın alma davranışında etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Şener ve Yücel (2020) tarafından sosyal medyanın satın alma karar sürecinde ve satın alınacak ürünün araştırması yapılması aşamasında etkili olduğu ifade edilmiştir. Karabulut ve Bilen (2021) tarafından yapılan bir çalışmada sosyal medya kullanımının diğer kişisel özelliklerle birlikte tüketicilerin satın alma süreci ve sonrasındaki davranışlarını etkilediği ortaya koyulmuştur.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında sosyal medya ve satın alma tarzları ilişkisine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatüre katkısı olması açısından H_3 hipotezi oluşturulmuştur.

H_3 . Sosyal medyanın satın alma tarzları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Kurulan önceki hipotezler de incelenerek literatürdeki çalışmalara göre ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisinde sosyal medyanın aracı rolünün bulunabileceği ön görülmüştür. Literatüre katkı sağlamak amacıyla H_4 hipotezi oluşturulmuştur.

H₄. Ağızdan ağıza iletişim ile satın alma tarzları arasındaki etkileşimde sosyal medyanın aracı rolü vardır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Verilerin analizinde SPSS 21 ve AMOS 24 paket programlarından yararlanılmıştır. SPSS 21 paket programı üzerinde demografik verilerin analizi, normallik analizi, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri, tanımlayıcı istatistik analizler yapılmıştır. AMOS 24 paket programında ise doğrulayıcı faktör analizi ve yol analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan katılımcılara ait demografik verilere göre; araştırmaya katılanların çoğunluğunun (%60,1) kadın, (%33) 18-23 yaş aralığında, (%32,5) 2.900 ₺ ve altı gelir düzeyine sahip olduğu ve (%53,7) internette günde 1-3 saat süre geçirdiği belirlenmiştir. Katılımcıların sıklıkla kullandığı ilk beş sosyal medya kanalı; whatsapp, instagram, youtube, facebook ve twitter'dır. Katılımcıların sıklıkla çevrim içi olduğu ilk beş sosyal medya kanalı ise; whatsapp, instagram, youtube, twitter ve facebook'tur.

Verilerin normal dağılıp dağılmadığının kontrolü amacı ile çarpıklık ve basıklık katsayıları belirlenmiştir. Bulgular bu değerlerin (-0,8 ve +0,9) normal dağılımda olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2013). Bu sebeple verilerin analizlerinde parametrik testler kullanılmıştır.

3.1. Güvenirlilik Analizleri

Araştırmada kullanılan ağızdan ağıza iletişim ölçeği; "Kullanıcı Deneyimi (KD)-3 ifade, Kaynak Güvenilirliği-3 ifade, Kullanım Yararı-4 ifade, E-Wom Etkisi-4 ifade" den oluşmaktadır. Satın alma tarzı ölçeği; "Mükemmeliyetçilik/Kalite Odaklılık-8 ifade, Marka Bilinci-6 ifade, Yenilik/Son Moda Odaklılık-5 ifade, Eğlence Odaklılık-5 ifade, Fiyat Odaklılık-3 ifade, Dikkatsizlik-5 ifade, Çeşit Karmaşası-4 ifade, Marka Sadakatı/Alışık Olmak-4 ifade" den oluşmaktadır. Sosyal medya ölçeği; "Sosyal Bütünleşme/-8 ifade, Sosyal Rutinlere Entegrasyon-4 ifade" den oluşmaktadır. Ölçeğin 2 maddesi kullanılan ve sıklıkla çevrim içi olunan sosyal medya kanallarını ifade etmektedir. Bu ifadelere demografik verilerde yer verilmiştir. Her bir boyuttaki maddelerin içsel tutarlılığı ve homojenliğini incelemek için Cronbach Alpha katsayısı hesaplanmıştır. Sonuçlara göre KD3 "Bir ürün ya da hizmetle ilgili satın alma kararı vermeden önce başkaları tarafından yazılmış çevrim içi yorumları okurum.", M1 "Kaliteli ürünlere çok önem veririm.", SRE1 "Sosyal medyada vakit geçirmek günlük rutinlerimin arasındadır." maddeleri ölçekte en fazla kesinlikle katılıyorum yanıtı verilen maddelerdir. Düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonu incelendiğinde; bu değerlerin 0,20-0,30'dan düşük olması maddelerin korelasyonlarının ölçekte iyi olmadığını gösterir. E-W2 maddesi 0,30'a yakın bir değerdir. M8, EO1, EO3, FO3, D3, D5, MS4 maddeleri 0,20'den düşük bir değerdir. SRE3 maddesi 0,20'ye yakın bir değerdir. Maddelerin silinmesi durumunda Cronbach Alpha katsayılarında toplam değer artmayacağı gözlenmiştir. Bu sebeple ölçekten ifade çıkarılmamıştır. Cronbach Alpha katsayıları incelendiğinde; ağızdan ağıza iletişim ölçeği 0,888, satın alma tarzı ölçeği 0,805, sosyal medya ölçeği 0,843 değerlerinde bulunmuştur.

Bu bulgu ölçeklerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Alpar, 2003: 381-382).

3.2. Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Ölçeklerin geçerliliğini tespit etmeye yönelik olarak varimax rotasyonlu açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde orijinal ölçeklerdeki gibi ağızdan ağıza iletişim ölçeğinde 4 faktör, satın alma tarzları ölçeğinde 8 faktör ve sosyal medya ölçeğinde 2 faktör oluşmuştur. Faktör yükleri 0,40'ın üzerindedir. Ağızdan ağıza iletişim ölçeğinde yer alan 14 madde toplam varyansın %66'sını, satın alma tarzların ölçeğinde yer alan 40 madde toplam varyansın %57'sini ve sosyal medya ölçeğinde yer alan 12 madde toplam varyansın %53'ünü açıklamaktadır. KMO değerleri incelendiğinde; ağızdan ağıza iletişim ölçeği 0,899, satın alma tarzları ölçeği 0,820 ve sosyal medya ölçeği 0,889 olduğundan veriler faktör analizi için iyi yeterliliktedir (Yaşar, 2014: 66). Barlett küresellik testi (AAİ:2228,430; $p=0,000$ /ST:6041,499; $p=0,000$ /SM: 1814,772; $p=0,000$) anlamlıdır (Koçak, 2017: 90). Analiz sonucu maddeler faktörü ifade etmede yeterlidir.

Faktör analizi sonucu elde edilen faktör yapısını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ağızdan ağıza iletişim modelinde KG1-KG3, KY1-KY2, KY3-KY4 ve EW2-EW3; satın alma tarzları modelinde M1-M2, M5-M8, MB9-MB13, MB10-MB12, YSMO4-YSMO5, EO1-EO3, D4-D5, ÇK1-ÇK2 ve MS3-MS4; sosyal medya modelinde SB2-SB3 ve SB5-SB6 aralarında modifikasyonlar yapılmıştır. Böylece uyum iyiliği değerleri iyileştirilmiştir. Modifikasyonlar sonucunda ağızdan ağıza iletişim değerleri; CMIN/DF (2,53), RMSEA (0,06) ve GFI (0,94) kabul edilebilir; CFI (0,95), AGFI (0,91) ve TLI (0,94) ideal uyum indekslerinde değerler almışlardır. Satın alma tarzları değerleri; CMIN/DF (2,63), CFI (0,90), RMSEA (0,07), GFI (0,97), AGFI (0,92) ve TLI (0,95) kabul edilebilir uyum indekslerinde değerler almışlardır. Sosyal medya değerlerinin; CMIN/DF (2,79) ve RMSEA (0,07) kabul edilebilir; CFI (0,95), GFI (0,94), AGFI (0,91) ve TLI (0,94) değerlerinin ideal uyum seviyesinde olduğu görülmüştür.

3.3. Tanımlayıcı İstatistik Analizler

Ağızdan ağıza iletişim ölçeğinin tanımlayıcı istatistik analizleri sonucu Tablo 1'de sunulmuştur.

Veriler incelendiğinde ağızdan ağıza iletişim değişkeni ve alt boyutlarına göre; kullanıcı deneyimi (3,67), kaynak güvenilirliği (3,54), kullanım yararı (3,54) ve e-wom etkisi (3,79) faktörlerinin seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Satın alma tarzlarının değişkeni ve alt boyutlarına göre; mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık (3,60) faktörü seviyesinin yüksek olduğu görülmüştür. Marka bilinci (2,65), yenilik/son moda odaklılık (2,87), eğlence odaklılık (3,15), fiyat odaklılık (3,63), çeşit karmaşası (3,00) ve marka sadakati/alışık olmak (2,84) faktörü seviyeleri ortadır. Dikkatsizlik faktörü seviyesine katılımların ise düşük olduğu belirlenmiştir (2,29). Sosyal medya değişkeni ve alt boyutlarına göre; sosyal bütünleşme (2,73) ve sosyal rutinelere entegrasyon (3,15) faktörü seviyelerinin orta olduğu görülmüştür.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistik Analizler

Faktörler	\bar{X}	SS	Değerlendirme
<i>Kullanıcı Deneyimi</i>	3,67	0,900	Yüksek
<i>Kaynak Güvenilirliği</i>	3,54	0,800	Yüksek
<i>Kullanım Yararı</i>	3,54	0,700	Yüksek
<i>E-Wom Etkisi</i>	3,79	0,800	Yüksek
Ağızdan Ağıza İletişim	3,64	0,600	Yüksek
<i>Mükemmeliyetçilik</i>	3,60	0,580	Yüksek
<i>Marka Bilinci</i>	2,65	0,800	Orta
<i>Yenilik/Son Moda Odaklılık</i>	2,87	0,840	Orta
<i>Eğlence Odaklılık</i>	3,15	0,830	Orta
<i>Fiyat Odaklılık</i>	3,63	0,690	Yüksek
<i>Dikkatsizlik</i>	2,29	0,660	Düşük
<i>Çeşit Karmaşası</i>	3,00	0,93	Orta
<i>Marka Sadakati/ Alışık Olmak</i>	2,84	0,69	Orta
Satın Alma Tarzları	3,01	0,37	Orta
<i>Sosyal Bütünleşme</i>	2,73	0,860	Orta
<i>Sosyal Rutinlere Entegrasyon</i>	3,15	0,660	Orta
Sosyal Medya	2,87	0,720	Orta

3.4. Korelasyon Analizi

Çalışma kapsamında yapılan korelasyon analizi sonucunda; bağımsız değişken olan ağızdan ağıza iletişim ile bağımlı değişken olan satın alma tarzları ($r=0,320$; $p=0,000$) ve aracı değişken olan sosyal medya ($r=0,382$; $p=0,000$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde sosyal medya ve satın alma tarzları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r=0,422$; $p=0,000$) bulunmaktadır.

Çalışmada sosyal bütünleşme ile mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık ($r=0,072$; $p=0,153$), fiyat odaklılık ($r=0,060$; $p=0,235$), dikkatsizlik ($r=0,016$; $p=0,759$) ve marka sadakati/alışık olmak ($r=0,089$; $p=0,080$) arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat sosyal bütünleşme ile marka bilinci ($r=0,379$; $p=0,000$), yenilik/son moda odaklılık ($r=0,415$; $p=0,000$), eğlence odaklılık ($r=0,203$; $p=0,000$) ve çeşit karmaşası ($r=0,211$; $p=0,000$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Sosyal rutinlere entegrasyon ile mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık ($r=0,116$; $p=0,022$), marka bilinci ($r=0,232$; $p=0,000$), yenilik/son moda odaklılık ($r=0,306$; $p=0,000$), eğlence odaklılık ($r=0,189$; $p=0,000$), fiyat odaklılık ($r=0,181$; $p=0,000$) ve çeşit karmaşası ($r=0,205$; $p=0,000$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte sosyal rutinlere entegrasyon ile dikkatsizlik ($r=0,008$; $p=0,879$) ve marka sadakati/alışık olmak ($r=0,043$; $p=0,393$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür.

Çalışmada kullanıcı deneyimi ile sosyal bütünleşme ($r=0,293$; $p=0,000$) ve sosyal rutinlere entegrasyon ($r=0,347$; $p=0,000$) arasında; kaynak güvenilirliği ile sosyal bütünleşme ($r=0,302$; $p=0,000$) ve sosyal rutinlere entegrasyon ($r=0,278$; $p=0,000$) arasında ve son olarak kullanım yararı ile sosyal bütünleşme ($r=0,254$; $p=0,000$) ve sosyal rutinlere entegrasyon ($r=0,238$; $p=0,000$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu

saptanmıştır. Ayrıca E-wom etkisi ile sosyal bütünleşme ($r=0,298$; $p=0,000$) ve sosyal rutinelere entegrasyon ($r=0,291$; $p=0,000$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Kullanıcı deneyimi ile mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık ($r=0,178$; $p=0,000$), yenilik/son moda odaklılık ($r=0,174$; $p=0,001$), çeşit karmaşası ($r=0,140$; $p=0,006$), marka bilinci ($r=0,103$; $p=0,043$), eğlence odaklılık ($r=0,116$; $p=0,022$) ve fiyat odaklılık ($r=0,124$; $p=0,014$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu çalışma kapsamında elde edilen bir diğer bulgudur. Kullanıcı deneyimi ile dikkatsizlik ($r=-0,030$; $p=0,555$) ve marka sadakati/alışık olmak ($r=-0,038$; $p=0,450$) arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

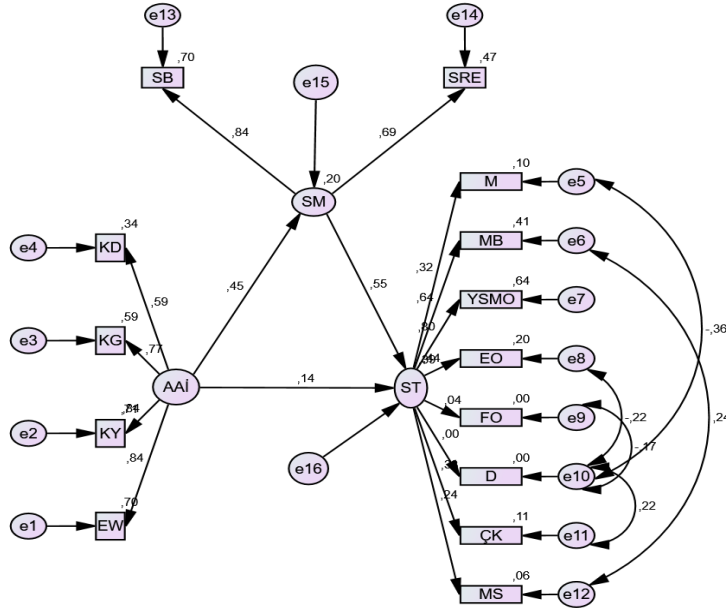
Çalışmada kaynak güvenilirliği ile mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık ($r=0,230$; $p=0,000$), marka bilinci ($r=0,218$; $p=0,000$), yenilik/son moda odaklılık ($r=0,213$; $p=0,000$) ve fiyat odaklılık ($r=0,139$; $p=0,006$) arasında pozitif yönlü; kaynak güvenilirliği ile dikkatsizlik arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-0,119$; $p=0,019$). Bununla birlikte kaynak güvenilirliği ile eğlence odaklılık ($r=0,069$; $p=0,176$), çeşit karmaşası ($r=0,078$; $p=0,122$) ve marka sadakati/alışık olmak ($r=0,033$; $p=0,515$) arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki saptanmamıştır.

Kullanım yararı ile mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık ($r=0,234$; $p=0,000$), marka bilinci ($r=0,243$; $p=0,000$), yenilik/son moda odaklılık ($r=0,201$; $p=0,000$) ve fiyat odaklılık ($r=0,102$; $p=0,044$) arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kullanım yararı ile eğlence odaklılık ($r=0,079$; $p=0,121$), dikkatsizlik ($r=-0,095$; $p=0,061$), çeşit karmaşası ($r=0,066$; $p=0,190$) ve marka sadakati/alışık olmak ($r=0,014$; $p=0,787$) arasında ise istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

E-wom etkisi ile mükemmeliyetçilik/kalite odaklılık ($r=0,286$; $p=0,000$), marka bilinci ($r=0,214$; $p=0,000$), yenilik/son moda odaklılık ($r=0,244$; $p=0,000$), eğlence odaklılık ($r=0,195$; $p=0,000$), fiyat odaklılık ($r=0,203$; $p=0,000$) ve çeşit karmaşası ($r=0,214$; $p=0,000$) arasında pozitif yönlü; E-wom etkisi ile dikkatsizlik ($r=-0,132$; $p=0,009$) arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Fakat, E-wom etkisi ile marka sadakati/alışık olmak ($r=0,038$; $p=0,452$) arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.

3.5. Yapısal Eşitlik Modelinin Analizi

Yapılan YEM analizinde veriler normal dağıldığından “Maximum Likelihood” hesaplama yöntemi kullanılmıştır. Modelde M-D, MB-MS, EO-D, FO-D ve D-ÇK aralarında modifikasyon yapılarak uyum iyiliği değerleri iyileştirilmiştir. Sonuç olarak CMIN/DF (2,70), RMSEA (0,07), GFI (0,94), AGFI (0,90) ve TLI (0,90) kabul edilebilir; CFI (0,92) ideal uyum indeksinde değerler almıştır. Bulgulara göre veriler kurulan modeli açıklamada yeterlidir.

Şekil 2. Standardize Edilmiş Kestirim Sonuçlarının Yapısal Model Üzerinde Gösterilmesi

Araştırma modeli YEM sonuçları, standartlaştırılmış regresyon katsayıları (β), kritik oran (CR), çoklu belirlilik katsayısı (R^2), ve anlamlılık değerleri (p) aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: Araştırma Modeli YEM Sonuçları (N=391)

Yapısal İlişkiler	β	CR	R^2	P	Hipotezler	Hipotez Sonuçları
AAİ--->SM	,445	7,28	0,198	***	H_2	Desteklendi
AAİ --->ST	,140	1,977	0,387	,048	H_1	Desteklendi
SM --->ST	,547	4,354		***	H_3	Desteklendi

Not. *** $p < 0,05$ düzeyde anlamlı kabul edilmektedir.

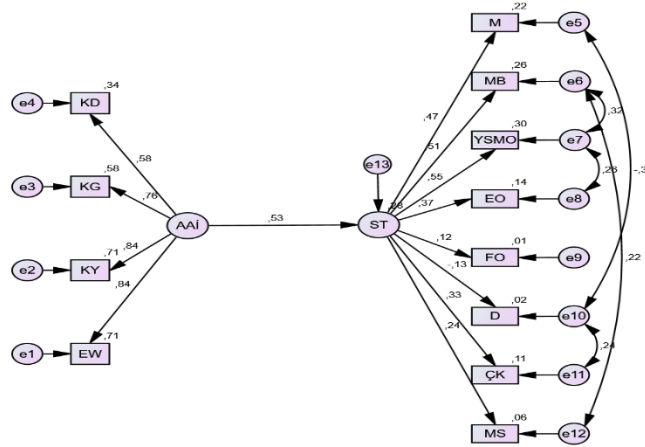
YEM Sonuçları incelendiğinde;

- Sosyal medya ve ağızdan ağıza iletişim arasında (0,445) pozitif bir etki bulunmaktadır.
- Satın alma tarzı ile ağızdan ağıza iletişim-(0,140) ve sosyal medya arasında-(,547) pozitif bir etki bulunmaktadır.

Sonuçlar incelendiğinde katılımcıların ağızdan ağıza iletişim düzeylerinin sosyal medya kullanımlarını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmüştür ($\beta=0,445$; $p<0,05$). Katılımcıların ağızdan ağıza iletişim düzeylerinin satın alma tarzlarını istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir ($\beta=0,140$; $p<0,05$). Katılımcıların sosyal medya kullanımlarının satın alma tarzlarını istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönde

etkilediği görülmüştür ($\beta=0,547$; $p<0,05$). Bu kapsamda hipotezlerin sonuçları Tablo 2’de belirtilmiştir.

Bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki uyum iyiliği değerleri ve model sonuçları aşağıda verilmiştir.

Şekil 3. Bağımsız ve Bağımlı Değişken Arasındaki İlişkiye Dair Kestirim Sonuçlarının Yapısal Model Üzerinde Gösterilmesi

Modelde M-D, MB-MS, MB-YSMO, YSMO-EO ve D-ÇK aralarında modifikasyon yapılmıştır. Böylece CMIN/DF (3,11), RMSEA (0,07), AGFI (0,90) ve TLI (0,90) kabul edilebilir; CFI (0,92) ve GFI (0,94) ideal uyum indeksinde değerler almışlardır. Sonuç olarak veriler kurulan modeli açıklamada yeterlidir.

Tablo 3: Bağımsız ve Bağımlı Değişken Arasındaki İlişkiye Dair Değerler

Yapısal İlişkiler	β	CR	R ²	P
AAİ -----> ST	,531	5,457	0,282	***

Not. *** $p<0,05$ düzeyde anlamlı kabul edilmektedir.

Sonuçlar incelendiğinde katılımcıların ağızdan ağıza iletişim düzeylerinin satın alma tarzlarını istatistiki açıdan anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği gözlenmiştir ($\beta=0,531$; $p<0,05$). Ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisine sosyal medya aracı değişken olarak dâhil edilmiştir. Yeni oluşan modelde ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisinde bir azalma olmuştur (0,531’den 0,140’a düşmüştür). Bu bulgu sosyal medyanın ağızdan ağıza iletişimin tüketici satın alma tarzları üzerindeki etkisinde kısmi aracılık rolünün olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 4. Aracı Değişken Anlamlılık Düzeyi

Aracı İlişkisi	Std. Toplam Etki	Std. Doğrudan Etki	Std. Dolaylı Etki	Bootstrap %95 GA
AAİ--->SM--->ST	0,531	0,140	0,391	[0,165 ; 0,355]

Std.: Standartlaştırılmış

Aracı değişkenin dolaylı etkisinin ortaya konulmasına yönelik Bootstrap testi yapılmıştır. Analiz sonucunda ağızdan ağıza iletişimin sosyal medya aracılığı ile satın alma tarzları üzerinde dolaylı etkisi ($\beta=0,391$; %95 GA [0,165; 0,355]) olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla bu etkileşimde sosyal medyanın kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır. Bunu kanıtlayan bulgular ağızdan ağıza iletişim ile satın alma tarzları arasında sosyal medya aracılığıyla dolaylı etkinin anlamlı olması ($t=0,391$; $p=0,000$) ve bu etkinin ağızdan ağıza iletişim ile satın alma tarzları üzerindeki etkisini anlamlı olarak azaltması (0,531-0,140)'dır. Böylece **H₄** hipotezi doğrulanmıştır (Bkz. Tablo 4).

4. SONUÇ

İletişim insanlık için kendini ifade etmeyi sağlayan önemli bir araçtır. Pazarlamanın ana unsuru insan (tüketiciler)'dir. Tüketici satın alma eyleminden önce, satın alma eylemi sırasında ve sonrasında pek çok unsurla iletişime geçmektedir. Bu iletişim türüne pazarlama biliminde "ağızdan ağıza iletişim" adı verilmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ağızdan ağıza iletişim şekil değiştirerek "elektronik ağızdan ağıza iletişim" adını almıştır. Tüketici satın alma kararı sürecinde ağızdan ağıza iletişim ve elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla ürün, hizmetler ve markalar ile ilgili bilgi sağlamaktadır. Ağızdan ağıza iletişimin tüketici satın alma tarzları üzerindeki etkisi ve bu etkileşimde sosyal medyanın aracılık rolünün tespiti amacıyla yapılan bu çalışmada 18-65 yaş aralığındaki 391 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Verilere göre örneklem 18-23 yaş aralığında genç tüketiciler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ağızdan ağıza iletişim, satın alma tarzı ve sosyal medya ölçeklerinin Cronbach Alpha katsayılarının yüksek derecede güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Uygulanan tanımlayıcı istatistik analizleri sonucunda; tüketicilerin çoğunun satın alma kararı sürecinde çevrim içi yorumlar üzerinden kullanıcı deneyimlerini araştırdıkları ve dikkate aldıkları, sıklıkla okunan çevrim içi yorumları daha güvenilir buldukları, yapılan yorumları yararlı buldukları görülmüştür. Alt boyutlardan olan kaynak güvenilirliği ağızdan ağıza iletişim yolu ile elde edilen bilgilerin özümsemesinde bağlayıcı olmaktadır (Le-Hoang, 2020; Tien vd., 2018). Ayrıca tüketici tutumlarını değiştirici ve olumlu satın alma niyeti oluşturu bir etkisi vardır (Sohaib vd., 2018; Teng vd., 2016). Tüketicilerin ağızdan ağıza iletişimde çoğunlukla çevrimiçi ortamları tercih ettiği saptanmıştır. Tüketiciler satın alacakları ürün ve hizmetlerle ilgili güvenilir bilgiye hızlı bir şekilde ulaşma (Huang vd., 2013), böylece riskin azalması, sosyal etkileşim, arama çabası ve süresinden tasarruf etme gibi sebepler ile çevrimiçi ortamları tercih etmektedirler (Khammash ve Griffiths, 2011). Ayrıca tüketiciler ağızdan ağıza iletişimi çoğunlukla satın alma karar sürecinde kullanmaktadırlar (Benzer: Charlton, 2012; Grewal vd., 2003). Çoğunlukla kaliteli, en çok satan, yeni ve heyecan verici ürün, hizmet ve markaları satın almayı eğlenceli bir aktivite olarak görmektedirler. Mağazalardan alışveriş yapmayı zamanı boşa harcayacak bir aktivite olarak algılamakta, dikkatsiz alışverişler gerçekleştirmemekte, seçenek fazlalığının kafa karışıklığına sebep olduğunu düşünmekte, satın aldıkları ürünlere ödedikleri fiyatın karşılığını alma arzusu duymakta ve sürekli alışveriş yaptıkları favori markaları bulunmaktadır. Tüketiciler ağırlıklı olarak düşük

maliyetli ve yüksek kaliteli ürün/hizmetlere önem vermektedirler (Lee vd. (2017)'nin yaptığı çalışma sonuçlarına göre tersi). Tüketiciler sosyal medyada başka insanlarla iletişim halindedir. Bu artık rutin bir alışkanlık haline gelmiştir. Sosyal medyayı hayatlarının bir parçası olarak görmektedirler (Benzer: Rahmadini ve Halim, 2018).

Korelasyon analizi sonuçlarına göre; tüketiciler potansiyel tüketicilerle ağızdan ağıza iletişim yolu ile sürekli iletişim kurmaktadır. Böylece tüketiciler birbirlerinin satın alma tarzlarını etkilemektedir. Kullandığı ürün, hizmet ve markalar hakkında online yorumlar yapan, takipte bulunan ve karar sürecinde araştırma yapan tüketiciler; modayı takip eden, yeniliklere açık, kaliteli, alışverişi eğlenceli bir aktivite olarak gören, zaman zaman çeşit karmaşası yaşayan ve indirimlere-kampanyalara önem veren bireylerdir. Çevrim içi yorumlardan güvenilir bilgi kaynağı olarak yararlanan tüketiciler; , indirim ve kampanyalara duyarlı, kaliteli, tanınmış ve pahalı markaları tercih eden, moda trendlerini takip eden ve yenilikleri seven tüketicilerdir. Ayrıca dikkatsiz ve sonrasında pişman olunan alışverişleri gerçekleştiren tüketiciler sınıfında yer almamaktadırlar. Satın alacağı ürün, hizmet ve markalarla ilgili online yorumlardan yararlanan tüketiciler; yeniliklerden hoşlanan, trendleri takip eden, indirim ve kampanyalara, kaliteli, tanınmış ve reklamı çok yapılan pahalı markalara önem veren bireylerdir. Karar sürecinde online araştırmalar yapan ve satın alım eylemlerini bu doğrultuda planlayan tüketiciler; alışverişi eğlenceli bir aktivite olarak gören, indirim ve kampanyalara, kaliteli, tanınmış, pahalı markalara önem veren, yenilikleri ve modayı yakinen takip eden, seçeneklerin fazlalığı sonucu kafası karışan bireylerdir. Ayrıca bu tüketici grubu dikkatsiz, planlanmayan ve pişmanlık duyacağı alışverişler yapmamaktadır. Ağızdan ağıza iletişim ve alt boyutlarının marka sadakatine herhangi bir etkisi bulunmamıştır. Bu bulgunun seçeneklerin fazla olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Güvenilir bilgi kaynağı olarak online yorumlardan yararlanan, kullandığı ürün, hizmet, markalar ve deneyimler hakkında online yorumlar yapan, karar sürecinde araştırmalar yapan ve satın alıma eylemini buna göre gerçekleştiren tüketicilerin sosyal medya kullanım düzeyleri yüksektir. Bu grup rutin olarak sosyal medyada çevrim içi vakit geçirmekte ve sosyal medya ile duygusal bağ kurmaktadır. Sosyal medya ile duygusal bağ kuran tüketicilerin; alışverişi eğlence olarak gören, modayı yakinen takip eden, farklılıkları seven, yeniliklere açık, seçeneklerin fazlalığından kafası karışabilen, tanınmış, pahalı, mağaza dizaynı iyi olan, en çok satan markaları tercih eden tüketiciler olduğu ifade edilebilir. Sosyal medyada vakit geçirmeyi rutin haline getiren tüketicilerin; alışverişi eğlenceli bir aktivite olarak gören, modayı/indirim ve kampanyaları takip eden, yeniliklerden hoşlanan, seçeneklerin fazlalığından seçim yapmakta zorlanan, kaliteli, sıklıkla satın alınan, tanınmış markaları tercih ettiği ifade edilebilir.

Uygulanan yapısal eşitlik modeli testi sonucunda; katılımcıların ağızdan ağıza iletişim düzeylerinin satın alma tarzlarını pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Satın alma tarzları satın alma karar sürecini oluşturmaktadır (Benzer: Basri vd., 2016; Prasad vd., 2017). Kim ve Lee (2017) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda ağızdan ağıza iletişim alt boyutlarından kaynak güvenilirliğinin satın alma davranış ve tutumlarına pozitif yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Benzer: Sa'ait vd., 2016; Sohaib vd., 2018). Ağızdan ağıza iletişim seviyelerinin sosyal medya kullanımlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Bezer: Hari Adi vd., 2017; Li ve Wu, 2013). Günümüzde değişen dünya gibi tüketiciler de değişmiştir. Teknoloji tüketiciler için satın alımlar konusunda bir araç olmuştur. Katılımcıların sosyal medya kullanımlarının satın alma tarzlarını pozitif olarak etkilediği

tespit edilmiştir. Torun (2017) tarafından yapılan bir çalışma sonucunda; tüketicilerin sosyal medyayı ürün, hizmet ve markalar hakkında bilgi edinmede temel kaynak olarak gördükleri belirlenmiştir. Ayrıca sosyal medya satın alma davranışına etki etmektedir (Benzer: Şahin ve Çavuş, 2020; Şahin vd., 2017). Şener ve Yücel (2020)'in yaptığı bir çalışmada sosyal medyanın karar aşamasında ve ürün, hizmet ve marka araştırmasında etkin olarak kullanıldığı görülmüştür (Benzer: Constantinides ve Holleschovsky, 2016).

Ağızdan ağıza iletişim seviyeleri satın alma tarzlarını olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal medya aracı değişkeni modele dâhil edilince ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisinde bir azalma olmuştur. Dolayısıyla sosyal medyanın bu etkileşimde kısmi aracılık rolü bulunmaktadır. Elde edilen; ağızdan ağıza iletişim ile satın alma tarzları arasında sosyal medya aracılığıyla dolaylı etkinin anlamlı olması ve bu etkinin ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisini anlamlı olarak azaltması bulguları bunu kanıtlamıştır. Sonuç olarak sosyal medyanın ağızdan ağıza iletişimin tüketici satın alma tarzları üzerindeki etkisinde kısmi aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisine sosyal medya aracı değişkeni dışında başka değişkenlerin de modele dâhil edilebileceğini göstermektedir.

5. ÖNERİLER

Firmalar tüketicilerin sıklıkla kullandığı sosyal medya kanallarına yoğunlaşarak entegre çalışabilecek uygulamalar geliştirmelidir. Sosyal medya sosyal bütünleşme ve duygusal bağlanma etkisi etkisi ile tüketiciler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Geliştirilecek uygulamalar maliyeti düşürücü etki yaratacaktır. Ayrıca tüketicilere ve potansiyel tüketicilere ulaşımında firmalara hız kazandıracaktır.

Firmalar ürün ve hizmetlerin yanında sunukları ek hizmetlere (müşteri ilişkileri, garanti hizmeti vb.) önem vermelidir. Bu unsurlar tüketicilere sağlanan faydayı artırmaktadır. Dolayısıyla bu anlamdaki mükemmeliyetçi yaklaşım müşteri memnuniyeti olumlu ağızdan ağıza iletişimi artıracaktır.

Tüketiciler fiyat odaklı (düşük maliyetli) satın alma tarzına önem vermektedir. Bu sebeple firmalar indirim ve kampanyalar konusunda özellikle strateji geliştirmelidirler. Sosyal medya hesapları ve web sayfaları üzerinde bu anlamda geliştirilecek stratejilere uygun kampanyalarla potansiyel tüketicilere ulaşılabilir. Sonuç olarak tüketici portföyü genişletilebilir ve satışlar artırılabilir.

Starbucks'ın tüketicilerine sattığı içeceklerde kullandığı karton bardaklar üzerine bilerek yanlış yazılan isimler sonucu tüketiciler maliyetsiz bir şekilde starbucks logolu karton bardakların resimleri yoluyla firmaların reklamını yapmışlardır. Bu vb. stratejiler tüketici sayısını artırırken satışların da artmasına ve karlılığa fayda sağlamaktadır.

Firmalar sosyal medya hesapları ve web sitelerinde tüketici yorumlarının paylaşılmasına olanak tanınmalıdır. Deyimlerin paylaşılması tüketiciler için bilgi sağlama ve iletişim açısından önemlidir. Olumlu yöndeki deneyim paylaşımları özellikle alışverişi bir eğlence olarak gören, kaliteli, tanınmış ve sıklıkla alışveriş yapılan markaları tercih eden, modayı yakinen takip eden, fiyat odaklı tüketici grupları için önemlidir. Bu grupta

özellikle tüketicilerin çeşit karmaşası yaşamamasının önüne geçilmelidir. Ürün, hizmet ve markalarda farklılaşmaya gidilmesi bu açıdan önerilebilir.

Firmalar tüketici profillerini iyi bir şekilde incelemelidir. Böylece tespit edilen satın alma tarzları doğrultusunda ağızdan ağıza iletişim ortamı sağlanabilir. Bu da tüketicilerin karar süreçlerinde etki sağlayacaktır.

Firmalar sosyal medya hesaplarını ve web sitelerini revize etmelidir. Tüketici yorumları periyodik olarak incelenmeli ve olumlu/olumsuz elektronik ağızdan ağıza iletişim yönünde dönüşler sağlanmalıdır. Firmaların zamanında müdahalesi buna bağlıdır. Değişen günümüz koşullarında tüketici, memnuniyet düzeyleri, istek ve ihtiyaçları da sürekli değişmektedir. Bu sebeple zamanında fark edilen her türlü değişikliğe zamanında dönüş sağlanmalıdır. Tersi durumda firma olumsuz elektronik ağızdan ağıza iletişim sonucunda olumsuz sonuçlarla karşılaşacaktır.

Elde edilen bilgiler ışığında firmaların pazarlama stratejilerini gözden geçireceği düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar için farklı bağımsız (satın alma niyeti, satın alma tutumu, satın alma kararı gibi), farklı moderatör ve aracı değişkenler modele eklenerek sonuçları araştırılabilir. Ağızdan ağıza iletişimin satın alma tarzları üzerindeki etkisinde sosyal medya aracı değişkeni dışında başka aracı değişkenler modele dâhil edilerek tam aracı etki araştırılabilir.

6. KAYNAKÇA

- Adamopoulos, P., Ghose, A. and Todri, V. (2018). The impact of user personality traits on word of mouth: text-mining social media platforms. *Information Systems Research, Articles in Advance*, 1-29.
- Akın, A., Özbay, A. ve Baykut A. (2015). Sosyal medya kullanımı ölçeği'nin Türkçe Formu'nun geçerliliği ve güvenilirliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (38), 1307-9581.
- Alpar, R. (2003). Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemlere giriş 1. (Genişletilmiş 2. Bsk.), Nobel Yayın Dağıtım.
- Arli, D. and Dietrich, T. (2017). Can social media campaigns backfire? Exploring consumers' attitudes and word-of-mouth toward four social media campaigns and its implications on consumer-campaign identification. *Journal of Promotion Management*, 23 (6), 834–850.
- Baber, A., Thurasamy, R., Malik, M. I., Sadıq, B., Islam, S. ve Sajjad, M. (2016). Online word-of-mouth antecedents, attitude and intention-to-purchase electronic products in Pakistan. *Telematics and Informatics*, 33 (2), 388–400.
- Baek, H., Oh, S., Yang, H. -D. and Ahn, J. (2017). Electronic word-of-mouth, box office revenue and social media. *Electronic Commerce Research and Applications*, 22, 13–23.
- Balaji, M. S., Khong, K. W. and Chong, A. Y. L. (2016). Determinants of negative word-of-mouth communication using social networking sites. *Information & Management*, 53, 528-540.
- Basri, N. A. H., Ahmad, R., Anuar, F. I. and Ismail, K. A. (2016). Effect of word of mouth communication on consumer purchase decision: Malay Upscale Restaurant. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 222, 324-331.

- Charlton, G. (2012). Ecommerce consumer reviews: why you need them and how to use them. 17 Eylül 2020 tarihinde <https://econsultancy.com/ecommerce-consumer-reviews-why-you-need-them-and-how-to-use-them/> adresinden edinilmiştir.
- Constantinides, E. and Holleschovsky, N. I. (2016). Impact of online product reviews on purchasing decisions. In Proceedings of the 12th International Conference on Web Information Systems and Technologies, 1, 271-278.
- East, R., Uncles, M. D., Romaniuk, J. and Lomax, W. (2016). Measuring the impact of positive and negative word of mouth: a reappraisal. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 24 (1), 54–58.
- Ergenekon Arslan, A. ve Güven, Ö. Z. (2018). Turizm sektöründe elektronik ağızdan ağıza iletişimi etkileyen faktörlerin demografik özellikler açısından incelenmesi: akademisyenler üzerinde bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 280-295.
- Feng, Y., Du, L. and Ling, Q. (2017). How social media strategies of nonprofit organizations affect consumer donation intention and word-of-mouth. *Social behavior and personality: an international journal*, 45(11), 1775–1786.
- Grewal, R., Cline, T. W. and Davies, A. (2003). Early-entrant advantage, word-of-mouth communication, brand similarity and the consumer decision-making process. *Journal of Consumer Psychology*, (3), 187-197.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. and Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.
- Hari Adi, P., Wihuda, F. and Adawiyah, W. R. (2017). The role of social media browsing intention for behavioral outcomes of young consumers. *Market-tržište*, 29(1), 39–57.
- Huang, L., Shao, J. ve Wang, W. (2013). Research on the relationships between hotel internet word-of-mouth and customers' behavior intention based on trust. *International Conference on Information Management, Innovation Management and Industrial Engineering*, 250–254.
- Jenkins-Guarnieri, M. A., Wright, S. L. and Johnson, B. (2013). Development and validation of a social media use integration scale. *Psychology of Popular Media Culture*, 2 (1), 38–50.
- Karabulut, A. T. ve Bilen, A. (2021). Sosyal medya kullanımının tüketici satın alma davranışına etkisi üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8 (4), 446-461.
- Khamash, M. and Griffiths, G. H. (2011). Arrivederci ciao.com, buongiorno bing.com?—electronic word-of-mouth (eWOM), antecedences and consequences. *International Journal of Information Management*, 31 (1), 82–87.
- Kim, J. and Lee, C. (2017). Examining the role of relationship factors on eWOM effectiveness in social media. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 11 (2), 103-123.
- Kim, S. J., Wang, R. J. -H., Maslowska, E. and Malthouse, E. C. (2016). Understanding a fury in your words': the effects of posting and viewing electronic negative word-of-mouth on purchase behaviors. *Computers in Human Behavior*, 54, 511-521.
- Koçak, D. (2017). Lider Üye Etkileşimi ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkide Pozitif Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma, Yayınlanmamış doktora tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Kotler, P. and Keller, K. L. (2015). *Marketing management*. published by Pearson Education, Inc.

- Le-Hoang, P. V. (2020). The effects of electronic word of mouth (eWOM) on the adoption of consumer eWOM information. *Independent Journal of Management & Production (IJM&P)*, 11 (6), 1749-1766.
- Lee, W. -I., Cheng, S. -Y. and Shih, Y. -T. (2017). Effects among product attributes, involvement, word-of-mouth, and purchase intention in online shopping. *Asia Pacific Management Review*, 22 (4), 223–229.
- Li, X. and Wu, L. (2013). Observational learning and social-network word-of-mouth: evidence fromgroupon. *SSRN Electronic Journal*, 1-35.
- Nufusu.com. Türkiye nüfusu yaş gruplarına göre dağılımı 2021. 3 Kasım 2021 tarihinde <https://www.nufusu.com/turkiye-nufusu-yas-gruplari> adresinden edinilmiştir.
- Nuseir, M. T. (2019). The impact of electronic word of mouth (e-WOM) on the online purchase intention of consumers in the islamic countries – a case of (UAE). *Journal of Islamic Marketing*, 8 Eylül 2021 tarihinde <https://doi.org/10.1108/jima-03-2018-0059> adresinden edinilmiştir.
- Park, C., Wang, Y., Yao, Y. and Kang, Y. R. (2011). Factors influencing eWOM effects: using experience, credibility, and susceptibility. *International Journal of Social Science and Humanity*, 1 (1), 74-79.
- Pasternak, O., Velotsou, C. and Morgan-Thomas, A. (2017). Self-presentation, privacy and electronic word-of-mouth in social media. *Journal of Product & Brand Management*, 26 (4), 415–428.
- Prasad, S., Gupta, I. C. and Totala, N. K. (2017). Social media usage, electronic word of mouth and purchase-decision involvement. *Asia-pacific Journal of Business Administration*, 9 (2), 134–145.
- Rahmadini, Y. and Halim, R. E. (2018). The influence of social media towards emotions, brand relationship quality, and word of mouth (WOM) on concert’s attendees in Indonesia. *MATEC Web of Conferences*, 150, 05058, 1-9.
- Sa’ait, N., Kanyan, A. and Nazrin, M. F. (2016). The effect of e-WOM on customer purchase intention. *International Academic Research Journal of Social Science*, 2 (1), 73-80.
- Saleem, A. and Ellahi, A. (2017). Influence of electronic word of mouth on purchase intention of fashion products in social networking websites. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 11 (2), 597-622.
- Sohaib, M., Hui, P. and Akram, U. (2018). Impact of eWOM and risk-taking in gender on purchase intentions: evidence from Chinese social media. *Int. J. Information Systems and Change Management*, 10 (2), 101–122.
- Sproles, G. B. (1986). The concept of quality and the efficiency of markets: Issues and comments. *Journal of Consumer Research*, 13 (1), 146-148. 10 Ekim 2020 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/2489295> adresinden edinilmiştir.
- Şahin, E., Çağlıyan, V. ve Başer, H. H. (2017). Sosyal medya pazarlamasının tüketici satınalma davranışına etkisi: Selçuk Üniversitesi İİBF örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4), 67-86.
- Şahin, E. ve Çavuş, B. F. (2020). Sosyal medya algısı ve FOMO’nun tüketici satın alma davranışına etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler

- Fakültesi örneği. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1), 149-182.
- Şener, A. ve Yücel, S. (2020). Sosyal medyanın Y kuşağı satın alma davranışları üzerindeki etkisi: bir literatür incelemesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 65, 265-284.
- Teng, S., Khong, K. W., Chong, A. Y. -L. and Lin, B. (2016). Examining the impacts of electronic word-of-mouth message on consumers' attitude. Journal of Computer Information Systems, 57 (3), 238-251.
- Tien, D. H., Amaya Rivas, A. A. and Liao, Y. -K. (2018). Examining the influence of customer-to-customer electronic word-of-mouth on purchase intention in social networking sites. Asia Pacific Management Review, 24 (3), 238-249.
- Torun, E. (2017). Tüketici satın alma davranışları üzerinde internet ve sosyal medyanın yeri ve önemi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (62), 955-970.
- Yaman, Z. (2018). The effect of word of mouth marketing on the purchase behavior via brand image and perceived quality. Montenegrin Journal of Economics, 14 (2), 175-182.
- Yaşar, M. (2014). *İstatistiğe yönelik tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36, 59-75.
- Zhao, X. R., Guo, X. and Law, R. (2015). The influence of online reviews to online hotel booking intentions. International Journal of Contemporary Hospitality Management, Journal of Faculty of Tourism and Hotels, 27 (6), 1343-1364.